

ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก
(Introduction to Tipitaka)

๐๐๐ ๑๕๕

เสนาะ ผดุงฉัตร

ป.ธ.๙, พ.ม., พธ.บ., M.A. (Pol. Sc.)

ภาควิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

เสนาะ ผดุงฉัตร

ISBN 974 - 575 - 088 - 3

พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๓๒

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๒

อำนวยการผลิตโดย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
กองบริการการศึกษา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ในพระบรมราชูปถัมภ์ โทร. ๒๒๒-๙๘๖๕

พิสูจน์อักษรโดย เรือเอก ทองย้อย แสงสินชัย

คำปรารภ

วิชาความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก (Introduction to Tipitaka) ๐๐๐ ๑๔๔ เป็นวิชาหมวดพระพุทธศาสนาอยู่ในกลุ่มวิชาแกนพุทธศาสตร์ ซึ่งมหาวิทยาลัยกำหนดให้นิสิตทุกคนต้องศึกษา เพื่อให้มีนิสัยมีความรู้ทั่วไปที่เกี่ยวกับคัมภีร์พระไตรปิฎก อันเป็นคัมภีร์หลักในทางพระพุทธศาสนา ตลอดจนการรู้จักเลือกเฟ้นธรรมะในพระไตรปิฎกไปประยุกต์ใช้ใน ชีวิตประจำวัน และเผยแพร่พระพุทธศาสนา

หนังสือความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎกนี้ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้มอบให้ อาจารย์เสนาะ ผดุงฉัตร เปรียญธรรม ๙ ประโยค, พ.ม., พช.บ., และปริญญาโททาง รัฐศาสตร์ ปัจจุบัน เป็นอาจารย์บรรยายพิเศษในวิชาความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก และวิชาความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี ณ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เป็นผู้เรียบเรียงขึ้น เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่พระนิสิตทุกคน ซึ่งต้องศึกษาวิชา ดังกล่าวแล้ว

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ขออนุโมทนาในกุศลวิद्याทานของอาจารย์เสนาะ ผดุงฉัตร ที่มีศรัทธาอุปสาทะและอุตสาหวิริยะเรียบเรียง วิชาความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก เป็นผลสำเร็จได้ตามที่ได้รับมอบหมาย หวังว่าหนังสือเล่มนี้ คงอำนวยความสะดวกประโยชน์แก่นิสิตตลอดจนผู้สนใจทั่วไปได้เป็นอย่างดี

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ในพระบรมราชูปถัมภ์

ธันวาคม ๒๕๒๙

คำนำ

หนังสือความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎกเล่มนี้ ผู้เขียนได้พยายามรวบรวมและเรียบเรียงเนื้อหาขอขบช่วยของวิชาอันเป็นสาระ จากหนังสือต่างๆ ตามที่มีปรากฏในบรรณานุกรมท้ายหนังสือเล่มนี้ ก็ด้วยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้บัณฑิตในบาลีอุดมศึกษาทุกคนจะได้มีหนังสือค้นคว้าประกอบการศึกษา อันจะทำให้การศึกษามีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

อีกประการหนึ่ง ที่ผู้เขียนจะต้องกล่าวไว้ที่นี่คือ ต้องขอกราบขอบพระคุณเจ้าหน้าที่ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยทุกท่าน ที่ให้คำแนะนำในการรวบรวมหนังสือเล่มนี้ โดยเฉพาะสำนักงานคนบติ และสำนักงานเลขานุการคนบติ ที่มีส่วนช่วยให้หนังสือเล่มนี้สำเร็จด้วยดี

หนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนได้รวบรวมและเรียบเรียงจากหนังสือหลายเล่ม ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ในเนื้อหา แต่หากจะมีส่วนที่ยังไม่สมบูรณ์อันจะต้องปรับปรุงแก้ไข ก็หวังว่าคงจะได้รับคำชี้แนะจากท่านผู้รู้ จึงขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้.

เสนาฯ มฤตฉัตร
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ธันวาคม ๒๕๓๑

สารบัญ

หน้า

คำปรารภ	
คำนำ	
ความมุ่งหมายและขอบข่ายของเนื้อหาวิชา	๑๑
๑. ประวัติการศึกษาของสงฆ์	๑๕
- องค์ประกอบที่สำคัญของพระพุทธศาสนา	๑๖
๒. ความหมายของแต่ละปิฎก	๑๙
- ความหมายของพระวินัยปิฎก	๑๙
- ความสำคัญของวินัยปิฎก	๑๙
- ประวัติพระวินัยปิฎก	๒๐
- นิยามศัพท์ว่า "วินัย"	๒๑
- ความหมายของพระสูตรตันตปิฎก	๒๒
- ความเป็นมาของพระสูตรตันตปิฎก	๒๓
- ประวัติพระสูตรตันตปิฎก	๒๔
- ความหมายของพระอภิธรรมปิฎก	๒๕
- กำเนิดพระอภิธรรม	๒๗
- การเรียนรู้พระอภิธรรม	๓๔
- ความเห็นของเกจิอาจารย์เกี่ยวกับพระอภิธรรม	๔๐
- ความเห็นของนักปราชญ์เกี่ยวกับคัมภีร์พระอภิธรรม	๔๕
๓. พระไตรปิฎกคืออะไร	๕๓
- ความหมายของพระไตรปิฎก	๕๓
- จากพระธรรมวินัยสู่ไตรปิฎก	๕๓
- จากมุขปาฐะสู่การจารึกใบลาน	๕๕
๔. ความเป็นมาของพระไตรปิฎก	๕๙
- พระเถระที่เกี่ยวข้องกับการเกิดของพระไตรปิฎก	๖๑

- การสังคายนากับความเป็นามาของพระไตรปิฎก	๖๕
- สถานการณ์หลังพุทธปรินิพพาน	๖๕
- การสังคายนาครั้งที่ ๑	๖๗
● สงฆ์ตำหนิพระอานนท	๗๐
● ความเห็นแย้งจากพระปราณะ	๗๑
● งานเด่น ๆ หลังการสังคายนา	๗๓
● การลงพรหมทัณฑ์พระฉันนะ	๗๓
● สรุปรูปการห้าสังคายนาครั้งที่ ๑	๗๔
● ผลที่เกิดจากห้าสังคายนาครั้งที่ ๑	๗๔
- สังคายนาครั้งที่ ๒	๗๕
● ความวิบัติแห่งศีลสามัญญา	๗๕
● ความวิบัติแห่งกฐินสามัญญา	๘๐
● ความแตกแยกแห่งสังฆมณฑล	
● สรุปรูปการสังคายนาครั้งที่ ๒	๘๔
- พุทธศาสนาในศตวรรษที่ ๓	๘๔
● พระเจ้าอโศกมหาราช	๘๖
● การสังคายนาครั้งที่ ๓	๘๗
● การส่งพระเถระไปเผยแผ่ศาสนาในต่างประเทศ	๙๐
● สรุปรูปการสังคายนาครั้งที่ ๓	๙๓
การสังคายนาครั้งที่ ๔	๙๓
การสังคายนาในประเทศลังกา	๙๖
การสังคายนาในประเทศพม่า	๙๖
การสังคายนาในประเทศไทย	๙๗
การแปลและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย ครั้งที่ ๑	๑๐๐
การแปลและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย ครั้งที่ ๒	๑๐๑
การแปลและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย ครั้งที่ ๓	๑๐๒
การแปลและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย ครั้งที่ ๔	๑๐๒

๕. ระบบการจำแนกพระไตรปิฎกและเนื้อหาย่อ	๑๐๕
๖. ลำดับคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา	๑๑๗
๗. คำอธิบายพระไตรปิฎกอย่างย่อของพระอรุณกถาจารย์	๑๒๑
๘. มติที่ขัดแย้งเกี่ยวกับพระอภิธรรมปิฎก	๑๒๓
๙. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยกับพระไตรปิฎก	๑๒๙
๑๐. การสังคายนาพระไตรปิฎกสมัยปัจจุบันในประเทศไทย	๑๓๕
- ทศนะเกี่ยวกับการทำสังคายนา	๑๔๑
- โครงการสังคายนา	๑๔๗
บรรณานุกรม	๑๕๑

ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

Introduction to Tipitaka

๐๐๐ ๓๕๕

ความมุ่งหมายและขอบข่ายของเนื้อหาวิชา

ความมุ่งหมาย

วิชาความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎกหรือไตรปิฎกศึกษา เป็นวิชาแกนพุทธศาสนา ในหลักสูตรบังคับของนิสิตทุกคนในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นวิชาเอกบังคับของผู้ที่เลือกเรียนวิชาศาสนาปรัชญาเป็นวิชาเอก วัตถุประสงค์สำคัญของวิชานี้จากกล่าวได้ดังนี้ คือ

๑. ให้ความรู้ขั้นพื้นฐานทั่วไปเกี่ยวกับคัมภีร์พระไตรปิฎกอันเป็นคัมภีร์หลักในพระพุทธศาสนา ทั้งในแง่ประวัติและพัฒนาการของพระไตรปิฎก
๒. เพื่อให้ผู้ศึกษาเข้าใจการจำแนกในบาลีพระไตรปิฎก สามารถค้นคว้าและอ้างอิงได้ถูกต้อง
๓. เพื่อให้ผู้เรียนรู้จักสำรวจเนื้อหาของพระไตรปิฎกแต่ละเล่มอย่างคร่าว ๆ
๔. เพื่อให้ผู้เรียนรู้จักเลือกเฟ้นธรรมะในพระไตรปิฎกมาประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวันของตนเอง และเผยแพร่ไปสู่ประชาชนเพื่อสันติสุขในการอยู่ร่วมกัน
๕. เพื่อรักษาเอกลักษณ์ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อันเป็นมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งคณะสงฆ์ไทยไว้

ขอบข่ายของเนื้อหาวิชา

ในการเรียนการสอนวิชานี้ เป็นความจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้เรียนจำต้องรู้ขอบข่ายของเนื้อหาวิชา ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการศึกษา เพราะขอบข่ายของวิชาเปรียบเสมือนเข็มทิศที่จะบอกว่า เราจะศึกษาในรูปแบบอย่างไร จะเป็นการศึกษาที่ไม่หลงทาง และยังคงช่วยให้การศึกษามรรลุป่าประสงค้อย่างมีประสิทธิภาพอีกด้วย จากความมุ่งหมายดังกล่าว จะขอกล่าวขอบข่ายของเนื้อหาของวิชาเพื่อเป็นแนวของการศึกษาดังนี้

๑. ประวัติการศึกษาของสงฆ์

- ๑.๑ บทนำเกี่ยวกับการศึกษาของสงฆ์
- ๑.๒ องค์ประกอบสำคัญในการศึกษาของสงฆ์
- ๑.๓ ปรัชญาเกี่ยวกับการศึกษาของพระราชาคณะ (ประยูรย์ ปยุตโต)

๒. ความหมายของแต่ละปิฎก

- ๒.๑ ความหมายของพระวินัยปิฎก
- ๒.๒ ความสำคัญของพระวินัยปิฎก
- ๒.๓ วัตถุประสงค์ในการบัญญัติวินัย
- ๒.๔ ประวัติพระวินัยปิฎก
- ๒.๕ นิยามศัพท์ว่า วินัย
- ๒.๖ ความหมายของพระสุตตันตปิฎก
- ๒.๗ ความเป็นมาของพระสุตตันตปิฎก
- ๒.๘ ประวัติพระสุตตันตปิฎก
- ๒.๙ ความหมายของพระอภิธรรมปิฎก
- ๒.๑๐ ประวัติและกำเนิดพระอภิธรรมปิฎก

๓. พระไตรปิฎกคืออะไร ?

- ๓.๑ ความหมายของพระไตรปิฎก
- ๓.๒ จากพระธรรมวินัยสู่พระไตรปิฎก
- ๓.๓ จากमुखปาฐะสู่การจาริกโบราณ

๔. ความเป็นมาของพระไตรปิฎก

- ๔.๑ พระสาวกที่เกี่ยวข้องกับการเกิดขึ้นของพระไตรปิฎก
- ๔.๒ การสังคายนากับความความเป็นมาของพระไตรปิฎก
- ๔.๓ การชำระ การจาริก และการพิมพ์พระไตรปิฎกในประเทศไทย

๕. ระบบการจำแนกพระไตรปิฎกและเนื้อหาโดยย่อ

- ๕.๑ การจำแนกพระวินัยปิฎกและเนื้อหา
- ๕.๒ การจำแนกพระสุตตันตปิฎกและเนื้อหา
- ๕.๓ การจำแนกพระอภิธรรมปิฎกและเนื้อหา

๖. ลำดับคัมภีร์ทางพุทธศาสนา
- ๖.๑ คัมภีร์ดั้งเดิมคือพระบาลี
 - ๖.๒ คัมภีร์อธิบายได้แก่อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา
 - ๖.๓ ปกรณ์วิเสสและสังคหวิเสส
๗. คำอธิบายพระไตรปิฎกอย่างย่อของพระอรรถกถาจารย์
๘. มติที่ขัดแย้งเกี่ยวกับพระอภิธรรมปิฎก
๙. มหาจุฬากับพระไตรปิฎก
๑๐. การสังคายนาพระไตรปิฎกภาคปัจจุบัน (รัชกาลปัจจุบัน)
- รวมเนื้อหาที่เป็นหลักการใหญ่ ๆ ๑๐ ข้อ ซึ่งมีรายละเอียดจะได้บรรยายต่อไป

๑

ประวัติการศึกษาของสงฆ์

บทนำ การศึกษาของสงฆ์แต่เดิมนั้น เริ่มต้นมาแต่สมัยพุทธกาลแล้ว บุคคลผู้ที่เข้ามาสู่สังฆมณฑลในครั้งพุทธกาล ตามประวัติความเป็นมาส่วนมากมักจะได้รับการศึกษาทั้งคดีโลกและคดียุทธมาเป็นอย่างดีตามลัทธิศาสนาในสมัยนั้น เป็นต้นว่า เรียนจบไตรเพทมาก่อน การศึกษาของสงฆ์ในสมัยพระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่มี ๒ ประการคือ

๑. คันถธุระ ได้แก่การศึกษาพระธรรมวินัย อันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

๒. วิปัสสนาธุระ ได้แก่การเรียนกรรมฐาน อันเป็นเครื่องมือหรืออุบายฝึกหัดจิตใจของตนเองให้สะอาดผ่องแผ้ว ปราศจากกิเลสอาสวะทั้งปวง

ครั้นพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระสงฆ์ผู้เป็นพุทธสาวกได้ประชุมกันทำสังคายนาพระธรรมวินัย เพื่อรวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ที่ได้ตรัสสั่งสอนไว้ให้เข้าเป็นหมวดหมู่ โดยกำหนดจำนวนรวม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ จัดแบ่งออกเป็น ๓ หมวดคือ

๑. หมวดพระสุตต มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ เรียกว่า "พระสุตตันตปิฎก"

๒. หมวดพระวินัย มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ เรียกว่า "พระวินัยปิฎก"

๓. หมวดพระอภิธรรมหรือปรมัตถ์ มี ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ เรียกว่า "พระอภิธรรมปิฎก"

รวมทั้ง ๓ หมวดนี้เรียกว่า "พระไตรปิฎก" พระไตรปิฎกจึงเป็นคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาสืบต่อมา

พระไตรปิฎกแต่เดิมเป็นภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาของมัชฌิมประเทศที่พระสงฆ์พุทธสาวกทำสังคายนา ต่อมา พระพุทธศาสนาแพร่หลายไปในนานาประเทศที่ใช้ภาษาอื่น ประเทศนั้น ๆ ไม่รู้ภาษาบาลี จึงทำให้เรียนพระไตรปิฎกลำบาก เป็นเหตุให้เกิดความคิดขึ้นต่างกันไปประเทศฝ่ายเหนือมีประเทศทิเบต และจีน เป็นต้น แปลพระไตรปิฎกจากภาษาบาลีเป็นภาษา

๑. ประวัติการศึกษาของสงฆ์, กรมการศาสนา, จัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๒๗, หน้า ๑-๔ (๔-๕)

๒. ไตรเพท คือ ความรู้สามอย่างเป็นข้อแสดงลัทธิโดยศาสตร์ดั้งเดิมของพราหมณ์ ได้แก่ กฤเวท, ยชุเวท, สามเวท, ปัจจุบันเพิ่มอถรรพเวท,

ของตน เพื่อประสงค์ที่จะให้เล่าเรียนรูได้ง่าย จะได้มีคนเลื่อมใสศรัทธามาก ครั้นไม่มีใครเล่าเรียนพระไตรปิฎกซึ่งต่อมาก็ค่อย ๆ สูญสิ้นไป ลึนหลักที่จะสอบสวนพระธรรมวินัยให้ถ่องแท้ได้ ลัทธิศาสนาในประเทศฝ่ายเหนือเหล่านั้นก็แปรผันวิปลาสไป แต่ส่วนประเทศฝ่ายใต้มีลังกาทิวป พม่า มอญ ไทย ลาว และ เขมร ประเทศเหล่านี้คิดเห็นมาแต่เดิมว่า ถ้าแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาอื่นโดยทิ้งของเดิมเสียแล้ว พระธรรมวินัยก็คงคลาดเคลื่อน จึงรักษาพระไตรปิฎกไว้ในภาษาบาลี การเล่าเรียนคัมภีระก็ต้องเรียนภาษาบาลีให้เข้าใจเสียขั้นหนึ่งก่อนแล้วจึงเรียนพระธรรมวินัยในพระไตรปิฎกต่อไป ด้วยเหตุนี้เอง ประเทศฝ่ายใต้จึงสามารถรักษาหลักศาสนาคตามหลักธรรมวินัยที่ยั่งยืนสืบมาได้

การศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและบาลี นอกจากจะเป็นการศึกษาหลักธรรมคำสั่งสอนแล้ว ยังได้ชื่อว่าเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาไว้อีกด้วย โดยเฉพาะการศึกษาภาษาบาลี เพราะถ้าไม่รู้ภาษาบาลีแล้ว ก็จะไม่มีผู้ใดสามารถรู้และเข้าใจพระพุทธรวจนะในพระไตรปิฎก ถ้าขาดความรู้เรื่องพระไตรปิฎกแล้ว พระพุทธศาสนาก็จะต้องเสื่อมสูญไปด้วย ด้วยเหตุนี้ กษัตริย์ผู้เป็นศาสนูปถัมภกตั้งแต่โบราณมา จึงทรงทำนุบำรุงสนับสนุนการเล่าเรียนพระปริยัติธรรม และทรงยกย่องพระภิกษุสามเณรที่เรียนรู้พระพุทธรวจนะให้มีฐานันดร พระราชทานราชูปการต่าง ๆ มีนิตยภัต เป็นต้น จึงจัดให้มีวิธีการสอบพระปริยัติธรรมเพื่อให้ปรากฏต่อชาวโลกทั่วไปว่า พระภิกษุสามเณรรูปใดมีความรู้รอบรู้ถึงขั้นที่กำหนดไว้ พระมหากษัตริย์ก็ทรงยกย่องพระภิกษุสามเณรรูปนั้นให้เป็นมหาบาเรียน (ปัจจุบัน เรียกว่ามหาเปรียญธรรม) ครั้นอายุพรรษาถึงขั้นเถรภูมิ ก็ทรงตั้งให้มีสมณศักดิ์ในสังฆมณฑลตามควรแก่คุณธรรมและความรู้ เป็นครูบาอาจารย์สั่งสอนพระปริยัติธรรมสืบ ๆ กันมาจนบัดนี้

องค์ประกอบของพระพุทธศาสนาที่สำคัญมี ๓ ประการ คือ

๑ ปริยัติ ได้แก่การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย นับเป็นองค์ประกอบสำคัญโดยความเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติ และการศึกษาเล่าเรียนปริยัติธรรมนั้นเป็นการศึกษาภาคทฤษฎี คือ การศึกษาธรรมวินัยให้มีความรู้พื้นฐานอย่างแจ่มแจ้ง เพื่อให้เกิดความกระจ่างแจ้งว่า คำสอนของพระพุทธองค์ ที่จัดเป็นธรรมบทนั้นบทนี้ว่าด้วยเรื่องอะไร ถ้าผู้เรียนจะน้อมนำเอาธรรมคำสั่งสอนมาปฏิบัติเพื่อเป็นแนวทางหรือแสงประทีปแห่งชีวิต จะทำอย่างไร และเมื่อปฏิบัติตามแล้วจะได้ผลอย่างไร เป็นต้น เรียกว่า ปริยัติ

๒. ปฏิบัติ ได้แก่การน้อมนำเอาหลักธรรมคำสอนที่ได้เรียนรู้ในทางภาคทฤษฎีนั้นมาสู่ภาคปฏิบัติ คือ นำมาประพฤติปฏิบัติจริง ๆ เพื่อเป็นการอบรม กาย วาจา และ ใจ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ นำเอาหลักธรรมที่เรียนรู้แล้วนั้นมาเป็นแนวทางหรือปทัฏฐานแห่งชีวิตให้เหมาะสมกับฐานะของตน เรียกว่า ปฏิบัติ

๓. ปฏิเวธ ได้แก่ผลของการปฏิบัติธรรมนั้น เช่น พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก และพระอริยบุคคล เป็นต้น ผู้ได้รับผลแห่งการปฏิบัติ ซึ่งทำให้ภพภูมิจากปุถุชนธรรมคาขึ้นมาเป็นพระอริยบุคคล การบรรลุดูธรรมขั้นนั้น ๆ ตามภูมิธรรมที่ตนปฏิบัติ นั้น ไม่มีใครมายกย่องหรือแต่งตั้งให้ แต่การยกฐานะดังกล่าวเป็นไปโดยอัตโนมัติ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ฐานะหรือตำแหน่งอริยเจ้านั้น ไม่มีการแต่งตั้งให้ จะรู้ได้ด้วยตนเอง คือ เป็น ปัจเจกตั้ง เวทิตัพโพ วิญญูหิ เรียกว่า ปฏิเวธ

การศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม นอกจากจะประกอบด้วยองค์สำคัญ ๓ ประการดังกล่าวแล้ว ยังต้องมีส่วนประกอบอื่น ๆ ที่สำคัญของการศึกษาอีกหลายประการ คือ*

๑. การมีความรู้ความเข้าใจในสภาวะของสิ่งทั้งหลาย ตามความเป็นจริง เพื่อประโยชน์ในการปรับตัวและสิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้อง ว่าสิ่งใดควรปรับ ควรปรับที่ใดอย่างไร เป็นต้น
๒. การปรับตัวเพื่อเพิ่มพูนความสามารถในการดำรงอยู่ โดย
 - ก. พัฒนาองค์ประกอบภายในทางด้านร่างกาย ให้มีความสามารถและความพร้อมในการดำรงอยู่ด้วยดี เช่น ให้เจริญเติบโต แข็งแรง มีสุขภาพดี เป็นต้น
 - ข. พัฒนาองค์ประกอบภายในทางด้านจิตใจ ให้แข็งแกร่งสามารถยิ่งขึ้น เช่น มีสติปัญญามากขึ้น มีคุณธรรมอื่น ๆ เช่น เมตตา กรุณา สูงขึ้น เป็นต้น
 ๓. การรู้จักเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ตลอดจนปรับสิ่งแวดล้อมให้เป็นประโยชน์แก่ตน โดย
 - ก. รู้จักเลือกเกี่ยวข้องกับและถือประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมเท่าที่มีอยู่
 - ข. ไม่ทำลายหรือทำตนให้เป็นอันตรายแก่สิ่งแวดล้อมที่เกื้อกูลแก่ชีวิต
 - ค. ทำตนให้เกื้อกูลแก่สิ่งแวดล้อม เพื่อให้ตนเป็นส่วนประกอบอย่างหนึ่ง ซึ่งร่วมสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดี อันเป็นประโยชน์ร่วมกัน
 - ง. รู้จักจัดสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ และสร้างสิ่งแวดล้อมใหม่ ๆ ที่อำนวยประโยชน์แก่ชีวิต

* ราชวรมณี, พระ. *ปรัชญาการศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา, พ.ศ. ๒๕๒๕ หน้า ๑๔ - ๑๕

๒

ความหมายของแต่ละปิฎก

ความหมายของพระวินัยปิฎก*

พระวินัยปิฎก หมายถึง คำสอนของพระพุทธองค์ในส่วที่เป็น กฎ ระเบียบ ข้อห้าม และข้อบังคับ ที่ทรงบัญญัติไว้เป็นระเบียบประจำสำหรับภิกษุสงฆ์ ๓๖๐๐ คำสอนนี้เรียกว่า กุฎฐกถา ซึ่งหมายถึง กุฎฐกถาของบ้านเมือง ทรงบัญญัติไว้ต่อเมื่อมีเหตุการณ์อันประหลาดไม่สมควร ก็ทรงบัญญัติเพื่อความสำรวมระวังต่อไป และปรับโทษแก่ภิกษุผู้ละเมิด เรื่องนี้มีปรากฏในคัมภีร์พระวินัยเองว่า พระสารีบุตรได้ทูลขอให้ทรงบัญญัติสิกขาบท แต่พระพุทธองค์คิดว่ายังไม่ถึงเวลาอันสมควร ๓๖๐๐ คำสอนนี้ยังไม่เกิดจนจำเป็นต้องบัญญัติเกิดขึ้น ๓๖๐๐ คำสอนนั้นจะยังบัญญัติไม่ได้ก่อน ปรากฏว่าในตอนปฐมโพธิกาลนั้น ยังมีได้ทรงบัญญัติพระวินัย ต่อพันปฐมโพธิกาลแล้วเข้าเขตมัชฌิมโพธิกาล นับแต่ได้ตรัสรู้พัน ๒๐ พรรษาล่วงแล้ว

ความสำคัญของพระวินัยปิฎก

พระวินัยปิฎก มีความสำคัญมาก โดยเหตุที่ว่า วินัยปิฎกเป็นเกราะป้องกันมิให้สาวกทำความเสื่อมเสียแก่พระศาสนา ดังมูลเหตุแห่งการทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ประการว่า ๑๐ ประการ หากว่าพระสงฆ์ทั้งปวงประพฤติตามวัดตุ ๑๐ ประการนั้น ความเสื่อมแห่งพระศาสนา ย่อมมีแน่นอน เพราะพระสงฆ์ไม่ปฏิบัติตามหลักพุทธบัญญัติ เช่น คิมสุราอันทำให้ขาดสติ รับเงินทองเป็นเหตุให้เกิดกิเลสตัณหา เป็นต้น อันไม่เป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาของอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย ผลสุดท้ายพระศาสนาที่เสื่อม ตรงกันข้าม หากพระสงฆ์ปฏิบัติตามพระวินัยอย่างเคร่งครัด ก็ย่อมบริสุทธิ์ถึงตงามด้วยความมีระเบียบ ดังเช่นดอกไม้ต่างชนิดที่นายมาลาการผู้ลดาร้อยเป็นมาลัย ย่อมเกิดความเรียบร้อยสวยงามแก่ผู้พบเห็นฉะนั้น ในทำนองเดียวกันประชาชนทั้งหลายเห็นพระสงฆ์มีระเบียบเรียบร้อย ก็เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระศาสนา ย่อมได้รับการอุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัย ๔ และย่อมตั้งใจที่จะปฏิบัติธรรมด้วยความเอาใจใส่

๑. ศรีสมโพธิ, พระ (เกษม กุพุทธมโม), ตำนานพระไตรปิฎก, พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๔๔, หน้า ๒๘ - ๓๐

เมื่อพระสงฆ์ได้รับความอุปถัมภ์จากประชาชนเช่นนี้แล้ว ก็มีผลกำลังที่จะรักษาพระศาสนาให้มีความเจริญรุ่งเรืองสืบต่อไป

ประวัติพระวินัยปิฎก*

เริ่มแรกที่เดียว คำสอนของพระพุทธองค์ในส่วนที่เป็นข้อห้ามข้อบังคับของพระสงฆ์สาวกไม่ให้ประพฤติปฏิบัติล่วงละเมิด และปรับโทษ (อาบัติ) แก่ภิกษุล่วงละเมิดนี้ เป็นที่มาแห่งพระวินัยปิฎก พระวินัยนี้ทรงบัญญัติแล้วตั้งแต่สมัยพระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่

ในยุคพุทธกาล พระอนุชาติเป็นผู้เชี่ยวชาญการทรงจำวินัย ต่อมาหลังพุทธปรินิพพาน พระสงฆ์ประพฤตินอกธรรมวินัยละเมิดพุทธบัญญัติ เช่น สุกัททภิกษุผู้บวชเมื่อแก่กล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัย ห้ามไม่ให้ภิกษุทั้งหลายเส้าโคกเสียใจ เพราะเมื่อไม่มีพระพุทธองค์แล้ว พวกเราก็สะดวกจะทำอะไรก็ได้ - ตามความปรารถนา จนเป็นเหตุให้เกิดการสังคายนาครั้งที่ ๑ แม้สังคายนาครั้งที่ ๒ ก็มีเหตุเนื่องมาจากพวกภิกษุวัชชีบุตรประพฤติหย่อนพระวินัย โดยปฏิบัติตามวัตร ๑๐ ประการ เช่น ตะวันบ่ายเกินเที่ยงไปแล้ว ๒ นิ้ว ภิกษุฉันพลได้ หรือภิกษุดื่มเหล้าดิบได้ หรือภิกษุรับเงินทองได้ เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป "การล่วงละเมิดพุทธบัญญัติที่ทรงห้ามไว้ จนเป็นเหตุให้เกิดการสังคายนา ร้อยกรองพระธรรมวินัยให้เป็นระเบียบเรียบร้อยหมวดหมู่เดียวกัน โดยมีพระเถระผู้ทรงจำวินัยเป็นผู้วินิจฉัย จึงเป็นที่มาของพระวินัยปิฎก"

วัตถุประสงค์ในการบัญญัติวินัย^๑ ๑๐ เหตุผลที่พระพุทธเจ้าทรงปรารถนาหรือประโยชน์ที่ทรงประสงค์ ในการทรงบัญญัติสิกขาบทแก่พระสงฆ์สาวก

ก. ว่าด้วยประโยชน์แก่สงฆ์หรือส่วนรวม

๑. สงฆ์สุขุมรตยา เพื่อความเรียบร้อยดีแห่งสงฆ์ คือ เพื่อความเรียบร้อยดีแห่งสงฆ์ ซึ่งได้ทรงชี้แจงให้มองเห็นคุณโทษแห่งความประพฤตินั้น ๆ ชัดเจนแล้ว จึงทรงบัญญัติสิกขาบทขึ้นไว้โดยความเห็นชอบร่วมกัน

๑. พัทธน์ เพ็งผลา, *ประวัติวรรณคดีบาลี*, โรงพิมพ์ศูนย์การทหารราบ ค่ายธนะรัชต์ ปราณบุรี พ.ศ. ๒๕๒๔, หน้า ๖๒ - ๖๓

๒. ราชวรมุนี, พระ (ประยูรย์ ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสนศสตร์*, กรมการศาสนา, กระทรวงศึกษาธิการ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, ก.ย. ๒๕๒๐, หน้า ๒๐๘ - ๒๐๙

๒. สงขมาสุตตย เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์

ข. ว่าด้วยประโยชน์แห่งบุคคล

๓. ทูมมกฺกนํ ปุคฺคฺคฺคานํ นิคฺคฺคหยา เพื่อช่อมบุคคลผู้เก้อยาก คือ เพื่อกำราบคนผู้ด้าน

ประพตติหฺรรม

๔. เปตฺลนํ ภิกฺขุณํ ผาสุวิหฺรราย เพื่อความผาสุก แห่งภิกษุผู้มีศีลตั้งงาม

ค. ว่าด้วยประโยชน์แห่งความบริสุทธิ์ หรือ แก่ชีวิต ทั้งทางกายและทางใจ

๕. ทิฏฐสมฺมิกานํ อาสวานํ สํวราย เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน คือ เพื่อระวังปิดทางความเสื่อมเสีย ความทุกข์ ความเดือดร้อน ที่จะมามีในปัจจุบัน

๖. สมฺปรายิกานํ อาสวานํ ปฏิมาตย เพื่อบำบัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต คือ เพื่อแก้ไขมิให้เกิดความเสื่อมเสีย ความทุกข์ความเดือดร้อน ที่จะมาในภายหน้าหรือภพหน้า

ง. ว่าด้วยประโยชน์แก่ประชาชน

๗. อปฺปสฺนฺนํ ปสฺสหาย เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส

๘. ปสฺนฺนํ ภิกฺขโภกาวย เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว

ค. ว่าด้วยประโยชน์แก่พระศาสนา

๙. สหฺตมฺมฏฺฐิตยา เพื่อความตั้งมั่นแห่งสังฆธรรม

๑๐. วินยานุคฺคหยา เพื่ออนุเคราะห์วินัย คือ ทำให้มีบทบัญญัติสำหรับใช้เป็นหลักเกณฑ์จัดระเบียบของหมู่ สนับสนุนความมีวินัยให้หนักแน่นมั่นคงยิ่งขึ้น

นิยามศัพท์ว่า "วินัย"

พระอรธกถาจารย์ได้นิยามความของคำว่า "วินัย" โดยให้รูปวิเคราะหว่า วิริธวิเสสณยตฺตา วินยนโต เจว กายวาจาณํ วินยคฺคฺควิฑฺธิ อยํ วินโยติ อุกฺขาโต แปลว่า "วินัยนี้ อันห่านผู้รู้ธรรคแห่งวินัยทั้งหลาย เรียกว่า 'วินัย' เพราะมีนัยต่าง ๆ มีนัยวิเสส และเพราะก่าจัดกฏาวยาวจา (ให้เรียบร้อย)"

วิ วิเศษ คนมีวินัยเป็นคนวิเศษกว่าคนอื่น ๆ ดีกว่าคนอื่น ๆ

วิ แจ้ง คนมีวินัย ย่อมแจ่มแจ้งในที่ทุกสถานด้วยมารยาท

วิ ต่าง คนมีวินัย ย่อมต่างจากคนไม่มีวินัย

วิธธมย มีนัยต่าง ๆ คือ มีหลายระดับหลายอย่าง แยกเป็นอาศาริยวินัย และอนาศาริยวินัย
 วิเสธมย คือ มีคำอธิบายรัดกุมกว่าพระสูตร เพราะเป็นกฎหมาย พระต้องปฏิบัติอย่าง
 จริงจัง ถ้าทำเล่น ๆ ย่อมจะมีโทษ

วินยณ คือมีการฝึกหัดกายวาจาให้มีจรรยาภาวที่เป็นอยู่

ความหมายของพระสูตรต้นตปิฎก

คำว่า "สูตร" หรือ "สูตรตุนต" หมายถึงเส้นด้าย หรือเส้นบรรทัด เพราะเส้นด้าย
 หรือเส้นบรรทัดก็เป็นของสำคัญของช่างไม้ ฉันทโต พระสูตรก็ถือว่าเป็นแนวทางดำเนินชีวิต
 ของคน ฉันทนั้น เส้นด้ายใช้ร้อยคอกไม้ให้เป็นระเบียบได้ ฉันทโต พระสูตรก็เป็นทีรวบรวม
 คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ฉันทนั้น

คำว่า "สูตร" มีความหมาย ๖ นัย คือ

อตถาณ สุจนโต สุจตุตโต สวานโต จ สุทนต์

สูตรตถาณา สูตรตถภาตโต สูตรตี สูตรตุนตี อภุชาตี

แปลความว่า

๑. อตถาณ สุจนโต เพราะอธิบาย (ไข, ขยาย, ส่อง, ชี้แจง) ประโยชน์ของตน
 และประโยชน์ของผู้อื่น ดังคำบาลีว่า อตถตถุตปรตถาภิเกห อตถเก สจติ คือ ย่อมส่องประโยชน์
 ทั้งหลาย มีประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น เป็นต้น

๒. สุจตุตโต เพราะตรัสดีแล้ว ดังบาลีว่า สุจตุตทา เจตถ อตถา เวนมุขุ-
 ฉาตธานโลมาเสน วุตตตุตทา ทิวาตี คือ ตรัสสอนโลมตามอัชฌาสัยแก่เวไนยสัตว์ อันได้แก่สอน
 คนทุกระดับชั้น คือสำหรับผู้ครองเรือนและผู้ไม่ครองเรือน

๓. สวานโต (สุ = ผลิ, เมล็ด) เพราะผลิประโยชน์แก่ผู้ฟังและผู้ปฏิบัติตาม
 ดังบาลีว่า สวาตี เจต อตถุ สสุสฺสฺ ผลี อิว ปสวาตี คือ พระสูตรนี้ ย่อมผลิประโยชน์ทั้งหลาย
 รวากะว่าข้าวกล้าผลิอยู่ซึ่งผล

๔. สุทนต์ (สุท = หลั่ง) เพราะหลั่งประโยชน์ คือ เมื่อบุคคลได้ปฏิบัติแล้ว
 ย่อมได้รับประโยชน์ ดังบาลีว่า สุทตี อตถุ เชน วีย ชีรี ปคฺมราเปตี คือ พระสูตรนี้ย่อมหลั่ง
 ประโยชน์ทั้งหลาย รวากะว่าแม่โคยังให้น้ำนมให้หลั่งอยู่ (หลั่งน้ำนม)

๕. สูตรตถาณา เพราะป้องกันตี คือ ป้องกันหรือตะล่อมสิ่งที่เป็นประโยชน์เข้าไว้

ตั้งบาลีว่า สุกฺข มุตฺตํ ตาปติ ฏกฺขติ คือ พระสูตรนี้ ย่อมป้องกัน คือว่ารักษาด้วยดี ได้ แก่พอประมาณ

๖. สุกฺขสภาคโต เพราะเสมอด้วยเส้นด้าย คือ เป็นที่รวบรวมธรรมต่าง ๆ เหมือนเส้นด้ายที่ร้อยดอกไม้เพื่อเกิดความเป็นระเบียบ

ในอีกความหมายหนึ่ง พระสูตรนี้ หมายถึงพระพุทธพจน์ที่เป็นแนวปฏิบัติ มีเนื้อความ ตามลักษณะนี้ คือ

๑. มุ่งแสดงประโยชน์ทั้งสาม คือ ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ภายหน้า และ ปรมาตมประโยชน์ คือ พระนิพพาน
๒. แสดงประโยชน์นั้น ๆ โดยอนุโลมตามอรรถาธิบายของผู้ฟัง
๓. ชี้ประโยชน์ให้เหมือนข้าวกล้าออกรวงให้ชาวนา
๔. หลังประโยชน์ให้เหมือนโคนมหลังนม
๕. ป้องกันด้านทานประโยชน์ไว้ได้ด้วยดี
๖. เป็นแนวปฏิบัติของผู้มุ่งปฏิบัติ เปรียบด้วยสายบรรทัดเป็นแนวฉากของช่างไม้
๗. ชักจูงผู้ปฏิบัติให้อยู่ในแนวทางที่ถูกต้องที่ตรง ควบคุมการปฏิบัติของผู้ปฏิบัติ ไว้ด้วยดี เหมือนดอกไม้ที่ร้อยไว้แล้วไม่กระจัดกระจายไป ฉะนั้น

ความเป็นมาของพระสูตรตันตปิฎก^๑

พระสูตรตันตปิฎก หมายถึง พระคัมภีร์ที่บันทึกและรวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ในส่วนที่เป็นข้อปฏิบัติที่เรียกว่า ธรรมะ นอกจากกล่าวถึงธรรมทั่ว ๆ ไปแล้ว ยังกล่าวถึง ประวัติและเรื่องราวอื่น ๆ ประกอบด้วย

พระสูตรตันตปิฎก มีความสำคัญมากทีเดียวสำหรับชาวพุทธ เพราะถ้าไม่มีพระสูตรตันตปิฎก สำหรับบันทึกและรวบรวมพระธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธองค์จะ อันตรธานสูญหายไป ตกหล่น หรืออาจจะมีข้อผิดพลาดจากต้นฉบับเดิมก็ได้ ดังเดียวิธียี่ ปโลมบวชในพระพุทธศาสนา อย่างหลักธรรมในลัทธิของตนเองว่าเป็นหลักธรรมทาง

๑. พัดนังเหิงฉลา, ประวัติวรรณคดีบาลี, โรงพิมพ์ศูนย์การทหารราบ คำชนรัชต์ ปรานบุรี, พ.ศ. ๒๕๒๔, หน้า ๗๔ - ๗๕

พระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นมูลเหตุให้ทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ธรรมะของพระพุทธเจ้าเป็นสังขธรรม เป็นความจริงตามธรรมชาติ สามารถที่จะพิสูจน์ได้ ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและสถานที่ ธรรมะเป็นของมีอยู่แล้วในโลก ไม่ว่าพระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธรรมะคือสังขธรรมมีอยู่แล้ว ใครก็ตามถ้าบำเพ็ญบารมีแก่กล้า สามารถตัดกิเลสตัดเหตุทั้งปวงออกได้ ครั้นรู้อย่างพระพุทธเจ้า ย่อมได้ชื่อว่า พระพุทธเจ้าเหมือนกัน ธรรมะของพระพุทธเจ้ามีประโยชน์มาก สามารถช่วยผู้ประพฤติปฏิบัติให้บรรลุดุจมุ่งหมาย และช่วยให้เขามีความสุขความสงบด้วย ดังสุภาสิตว่า ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี แปลว่า ธรรมแล ย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ธมฺมจารี สุขิ เสติ ผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุข

ประวัติพระสูตรต้นตปิฎก*

เมื่อสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนมชีพ มีพระสาวกสำคัญหลายองค์ที่สามารถทรงจำหมวดธรรมะ (พระสูตร) ต่าง ๆ ได้ เช่น พระอานนทเถระ พระโสณกุฎิกัณณะ และพระสารีบุตร เป็นต้น ในการจำหมวดธรรมะ ถ้าองค์ไหนเชี่ยวชาญในส่วนไหน ตอนไหน ก็ท่องจำส่วนนั้น ตอนนั้น เช่น สามารถท่องจำพระสูตรยาว ๆ ได้ เรียกว่า ทัฆภาณกะ แปลว่า ผู้สวดคัมภีร์หมวดยาว ผู้สามารถท่องจำพระสูตรขนาดกลางได้ เรียกว่า มัชฌิมภาณกะ แปลว่า ผู้สวดคัมภีร์ขนาดกลาง และได้มีการแบ่งงานกันท่องจำพระสูตรต้นตปิฎก จนมีสำนักท่องจำเกิดขึ้น เจ้าของสำนักก็เป็นพระเถระและมีลูกศิษย์ไปเล่าเรียนท่องจำด้วย การท่องจำในสมัยพุทธกาลเป็นเหตุให้พระธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นระเบียบหมวดหมู่ และมีความหมายไม่ผิดเพี้ยนไปจากพุทธประสงค์

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ได้มีการทำสังคายนาพระธรรมวินัย โดยอาศัยมูลเหตุต่าง ๆ กัน ร้อยกรอง จัดระเบียบและชำระให้ถูกต้องตามความหมายเดิม สังคายนาครั้งที่ ๑ - ๒ ยังเรียกว่าสังคายนาพระธรรมวินัยอยู่ ตามอรรถกถาบอกไว้ว่า พระไตรปิฎกมีมาแล้วตั้งแต่การทำสังคายนาครั้งที่ ๑ พระภระณะนั้น จึงเป็นอันสรุปได้ว่า ประวัติพระสูตรต้นตปิฎกมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ที่พระเถระทั้งหลายท่องจำหมวดธรรมะต่าง ๆ จนถึงหลังพุทธปรินิพพาน มีการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ เป็นต้นมา

* อ้างแล้ว ในหน้า ๒๐

ความหมายของพระอภิธรรมปิฎก

คำว่า อภิธรรม แปลว่า ธรรมอันยิ่ง, ธรรมอันมีรรตยิ่ง (ปรมาตต), ธรรมอันประเสริฐ (อันลึกซึ้งมีรรตยิ่งยากและเข้าใจยากกว่าพระธรรมเทศนาทั้งปวง)

คำว่า อภิธรรม มีความหมาย ๔ นัย คือ ดังมีรูปวิเคราะห์ที่ว่า ยี่ เหตุ อุกุตมิมนุโต สลลฤขณา ปุชิตา ปริจฉินนา วุตตาทิกา จ ธมฺมา อภิธมฺโม เตน อุกุขาโต แปลความว่า

๑. อุกุตมิมนุโต มีความเจริญ คือ มีนัยอันกว้างขวาง (พิสดาร)
๒. สลลฤขณา มีความกำหนด ได้แก่ กำหนดอารมณ์ คือ กำหนดนามรูป (จี เจ รุ นิ) หรือ ความเกิดดับของนามรูป
๓. ปุชิตา ควรแก่การบูชา เพราะแยกธรรมออกเป็นเสขธรรม อเสขธรรม (ที่ควรบูชา คือ โลกุตระธรรม)
๔. ปริจฉินนา คือ กำหนดสภาวะเป็นตอน ๆ คือ ผัสสะ เวทนา
๕. อธิกา มีรรตยิ่ง คือ ปรมาตต

อีกประการหนึ่ง ท่านผู้รจนาปกรณ์อรรถกถาได้แสดงอรรถของคำไว้ว่า

“แสดงความพิเศษยิ่งนัก หัวข้อธรรมอันใดที่ท่านแสดงไว้ในอภิธรรม หัวข้อธรรมอันนั้นย่อมสุขุมล้ำยิ่งนัก แต่เป็นที่ประจักษ์แก่ปัญญาได้ เป็นฐานแห่งปัญญาแท้ จึงเรียกว่า ‘อภิธรรม’ ”

เพื่อความเข้าใจแจ่มแจ้ง อาจสรุปเพื่อขยายในรายละเอียดดังต่อไปนี้ คือ

๑. เป็นไปในอรรถว่า เจริญ หรือ ทวีคูณ ข้อธรรมในคัมภีร์อภิธรรมนั้น แต่ละข้อล้วนมีรรตอันกว้างขวางทั้งสิ้น ดุจการเจริญเมตตา ซึ่งต้องแผ่ขยายให้กว้างออกไปโดยลำดับ ฉะนั้น ตรงกับคำบาลีว่า อุกุตมิมนุโต
๒. เป็นไปในอรรถว่า กำหนดหมาย ข้อธรรมแห่งอภิธรรมนั้น แม้จะมีรรตกว้างขวางและลึกซึ้งอย่างไร ก็ย่อมหมายลงได้ว่าอย่างนั้น ๆ ดุจการกำหนดวัน เดือน ปี อันหมุนเวียนอยู่ได้ หรือดวงดวงจิตอันเกิดขึ้นมากดวง แต่ก็ย่อมกำหนดได้ว่ามีรูปเป็นอารมณ์บ้าง มีเสียงเป็นอารมณ์บ้าง เป็นต้น ฉะนั้น ตรงกับบาลี ว่า สลลฤขณา
๓. เป็นไปในอรรถว่าควรบูชา ข้อธรรมแห่งอภิธรรมนั้นทุกข้อ นักปราชญ์ควรบูชาแท้ ดุจจอมจักรพรรดิที่พระราชาทั้งหลายต้องบูชา หรือดุจเสกขธรรม อเสกขธรรม โลกุตระธรรม เป็นธรรมที่ผู้ปฏิบัติควรบูชาแท้ ฉะนั้น ตรงกับคำบาลีว่า ปุชิตา

๔. เป็นไปในอรรถว่ากำหนดตัด ข้อธรรมแห่งอภิธรรมนั้นถึงสุขุมลุ่มลึกเพียงไร ก็จำกัดความลงได้ว่าอย่างนั้น ๆ โดยมีต้องให้คล้องคลุมหรือคลงปนกัน ดูที่กำหนดคำสอนในศาสนานี้ลงว่า นิธรรม นีนันย หรือดูที่กำหนดสภาวะธรรมนั้น ๆ ว่านั่นผัสสะ นั่นเวทนา เป็นต้น ฉะนั้น ตรงกับคำบาลีว่า ปริจฉินนา

๕. เป็นไปในอรรถว่ายิ่งหรือสูง ข้อธรรมแห่งอภิธรรมนั้น สุขุมคัมภีรภาพกว้างขวาง สูงยิ่งกว่าในคัมภีรทั้งหลาย ดูเปรียบเทียบว่า สิ่งนี้งามกว่านี้ นีดีกว่านี้ นี้งามยิ่ง หรือดูรูปาวจรธรรม อรูปาวจรธรรม โลกุตระธรรม ยิ่งกว่ากันเป็นชั้น ๆ ฉะนั้น ตรงกับคำบาลีว่า อธิกา

อภิธรรมปิฎก หมายถึงคัมภีรที่บันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้า ในส่วนที่เป็นข้อธรรมล้วน ๆ อันเป็นธรรมะชั้นสูง ไม่มีประวัติ และห้องเรื่องประกอบ อีกประการหนึ่ง อภิธรรม หมายถึง ธรรมะอันยิ่ง มิใช่มีอยู่แต่ในพระอภิธรรมเท่านั้น แม้ในพระสูตรต้นตปิฎก ก็มีด้วยบางสูตร เช่น ในกีนติสูตร กล่าวถึงอภิธรรมเหมือนกัน อรรถกถาแก้ว่า อภิธรรม ในกีนติสูตร ได้แก่โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ มีเนื้อหาเป็นธรรมะล้วน ๆ

อภิธรรมปิฎก มีความสำคัญยิ่งในส่วนที่รักษาพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่เป็นธรรมะชั้นสูงที่เรียกว่า อภิธรรม ให้คงอยู่ เหมาะสำหรับผู้ต้องการศึกษาข้อธรรมะล้วน ๆ อันเป็นธรรมะชั้นสูง ไม่นิยมศึกษาธรรมะแบบมีประวัติเรื่องราวประกอบ

พระอภิธรรม เป็นธรรมะชั้นสูงในพระพุทธศาสนา กล่าวโดยรวบยอด คือ ศึกษาในหัวข้อ จิต เจตสิก รูปและนิพพาน เป็นหัวข้อธรรมะล้วน ๆ ยากที่จะเข้าใจ ผู้ไม่ชอบศึกษาธรรมะล้วน ๆ ก็กล่าวว่า อภิธรรมนี้ยากเรียนไปไม่รู้สักเพิลิตเพิลินในหลักธรรม นำไปเป็นหลักดำเนินชีวิตได้ยาก ส่วนผู้ชอบศึกษาอภิธรรมก็กล่าวว่า เมื่อศึกษาอภิธรรมเข้าใจแล้วเรียนอภิธรรมสนุกเพิลิตเพิลินเข้าใจในหัวข้อธรรมะดี สนุกในการจำแนกประเภทของธรรมะเรียนไปไม่รู้สักเบื่อหน่าย และยังสามารถนำหลักธรรมชั้นสูงนี้ไปดำเนินชีวิตและแก้ปัญหาต่าง ๆ ให้สำเร็จจุลวงไปด้วยดี

ธรรมะในพระพุทธศาสนาก็มีหลายระดับ กล่าวคือ ธรรมะสำหรับบุคคลผู้ดำเนินชีวิตในปัจจุบัน เรียกว่า โลกียธรรม และสำหรับบุคคลผู้ดำเนินชีวิตแบบพ้นจากเรื่องของชาวโลก เรียกว่า โลกุตระธรรม บุคคลผู้สนใจย่อมเลือกศึกษาธรรมะได้ทุกระดับตามอัธยาศัยของตน หากว่าชอบศึกษาธรรมะมีเรื่องราวเกี่ยวกับบุคคล สถานที่ ประกอบ เพื่อจะนำไปเป็นหลัก

ดำเนินชีวิตในปัจจุบัน อาจศึกษาธรรมะในพระสูตรต้นตปิฎกซึ่งมีธรรมะแบบโลกียธรรมอยู่มากมายทีเดียว ถ้าบุคคลใดศึกษาธรรมะในชั้นโลกียธรรมมาก ๆ แล้ว เกิดความเบื่อหน่าย อาจจะศึกษาธรรมะขั้นสูงในพระอภิธรรมปิฎกอันมีโลกุตระธรรมอยู่ด้วย

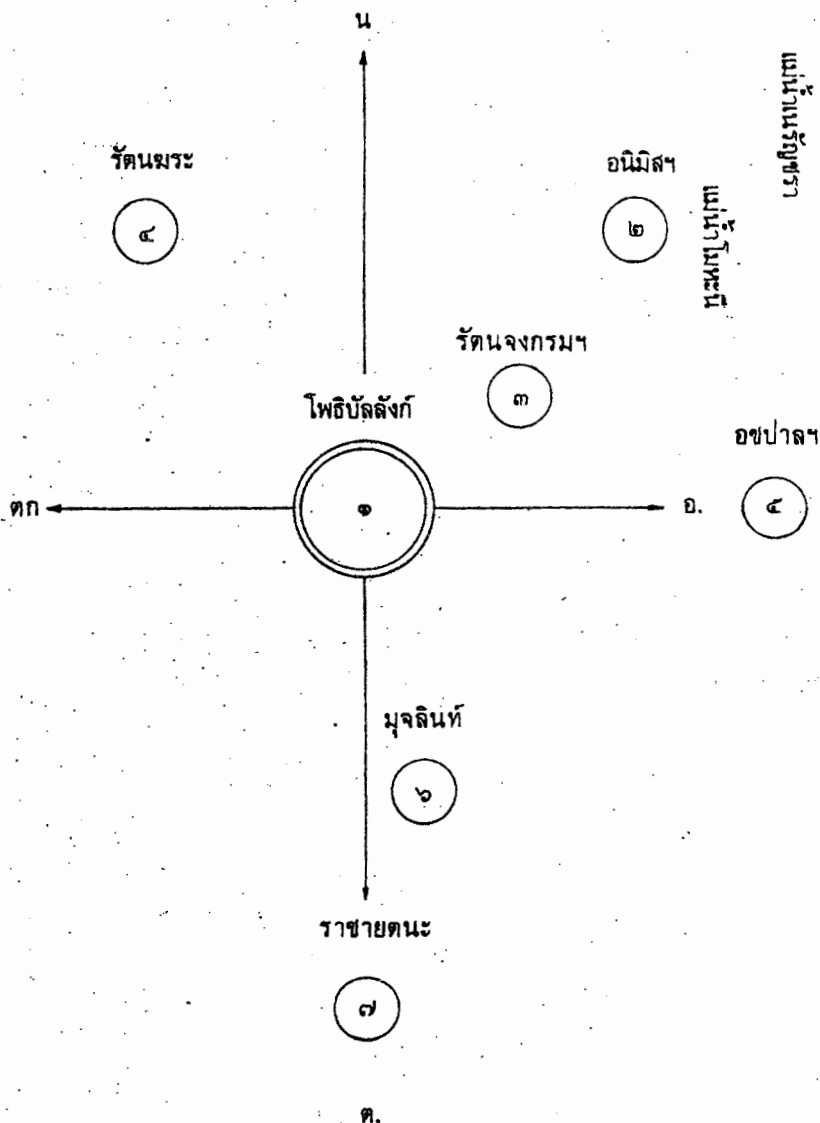
กำเนิดพระอภิธรรม^๑

กำเนิด หรือ ความเป็นมาของพระอภิธรรมนั้น ปรากฏว่าเกิดพร้อมกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ ซึ่งท่านกล่าวเป็นตำนานไว้ว่า ขณะพุทธองค์ประทับนั่งบนโพธิบัลลังก์ ผินพระพักตร์สู่ปราจีนทิศ เมื่อพระอาทิตย์ยังมีแสงสาดส่องนั้นแล ทรงกำจัดมารและพละมารได้แล้ว ทรงบรรลุบุพเพนิวาสญาณในปฐมยาม ทรงบรรลุจตุปปาตญาณในมัชฌิมยาม ทรงรู้แจ้งแห่งตลอดคัพพัญญุตญาณประดับด้วยพระพุทธคุณทั้งปวง มีทศพลญาณและจตุเวสารัชชญาณเป็นต้น โดยเฉพาะในอวสานของปัจฉิมยาม ทรงประสมมหาสมุทราแห่งนัยของพระอภิธรรม (ทะเลหลวงแห่ง (อภิธรรม) นัย) นี้แล้ว และมีเรื่องเล่าความตรงกันหลายแห่งไว้ในคัมภีร์อรกถกกาว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นพระอภิธรรมิก (คือ พระผู้ทรงรอบรู้ทรงจำพระอภิธรรม) พระองค์แรก เพราะว่าเมื่อประทับอยู่เหนือพระบัลลังก์ภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้น ได้ทรงรู้แจ้งแห่งตลอดพระอภิธรรมแล้ว และในสัปดาห์ที่ ๔ ภายหลังตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว เทวดาทั้งหลายได้นิรมิตเรือนแก้ว (รัตนมระ) ขึ้นไว้ทางทิศพายัพของต้นพระศรีมหาโพธิ์ พระบรมศาสดาเสด็จไปประทับนั่งโดยบัลลังก์ในเรือนแก้วนั้น แล้วทรงตรวจเลือกพระอภิธรรมปิฎกทั้ง ๗ ปกรณ์ และในพระอภิธรรมปิฎก ๗ ปกรณ์นั้น ทรงตรวจเลือกพระสมันตปิฎกฐานอนันตนิยเป็นพิเศษ ผ่านไปตลอด ๑ สัปดาห์ (ดูแผนผัง สัตตมหาสถาน)

ในอรกถกกาชื่ออัญญาสาลินี เล่าขยายความไว้ว่า ภายหลังที่พระบรมศาสดาทรงตรัสรู้ ณ โพธิบัลลังก์แล้ว ในสัปดาห์ที่ ๑ ประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียว ทรงพิจารณาทบทวนพระธรรมที่ทรงรู้แจ้งแห่งตลอด และเสวยวิมุตติสุขอยู่ตลอด ๗ วัน ในสัปดาห์ที่ ๒ เสด็จลุกขึ้น

๑. ธนิต อนุโพธิ์, ตำนานพระอภิธรรม, พิมพ์ที่ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, พิมพ์ครั้งที่ ๒, พ.ศ. ๒๕๒๗,

สถิตมหาสถาน

แผนผังแสดงทิศที่ตั้งของรัตนขระในบริเวณพระศรีมหาโพธิ์

จากบัลลังก์ประทับยืนทอดพระเนตรโศภบัลลังก์โดยไม่ทรงกะพริบพระเนตร (ณ อนิมิสเสด็จ) ตลอด ๗ วัน จนพวกเทวดาพากันปริวิตก และเพื่อระงับวิตกของเทวดาทิ้งหลาย พระบรมศาสดาจึงเสด็จเหาะขึ้นสู่อากาศแล้วทรงแสดง ยมกปาฏิหาริย์ เสด็จลงจากอากาศระหว่างโศภบัลลังก์กับที่ประทับยืนทอดพระเนตรโศภบัลลังก์ ทรงพระดำเนินจงกรมไปมาอยู่ (ณ รัตนจงกรมเจดีย์) ตลอดเวลา ๗ วัน ครั้นในสัปดาห์ที่ ๔ เสด็จเข้าประทับในเรือนแก้ว (รัตนมระ) ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ (ทิศพายัพของโศภบัลลังก์) แล้วทรงกำหนดพิจารณาพระปรกณห์ ทั้ง ๗ พระคัมภีร์ ดังกล่าวถึงในปัญหากรรม ข้างหน้า และเล่าต่อไปว่า เมื่อพระบรมศาสดาทรงกำหนดพิจารณาพระธัมมสังคณห์อยู่ในเรือนแก้วนั้น พระรัศมียังมีได้พวยพุ่งออกจากพระสรีระ ถึงแม้เมื่อทรงกำหนดพิจารณาวิภังคปรกณห์ ธาตุกถา, ปุคคสปัญญัตติ, กถาวัตถุ และยมกปรกณห์ พระรัศมีทั้งหลายก็ยังหาได้พวยพุ่งออกจากพระสรีระไม่

แต่เมื่อพระบรมศาสดาทรงกำหนดพิจารณาหยั่งลงสู่ (พระสมันตปฏิฐาน) มหาปรกณห์ เริ่มทรงกำหนดพิจารณา "เหตุปจฺจโย, อารมมณฺพจฺจโย, อธิปติปจฺจโย ฯลฯ อวิคตปจฺจโย" ดังนี้ ในขณะที่นั้น ทันทีที่พระบรมศาสดาทรงกำหนดพิจารณาพระสมันตปฏิฐาน ๒๔ พระสัพพัญญุตญาณก็ได้โอกาสหยั่งลงในมหาปรกณห์โดยเฉพาะแต่ทางเดียว..... เมื่อพระบรมศาสดาทรงกำหนดพิจารณาพระธรรมที่ละเอียดสุขุมตามสบายพระทัย ด้วยพระสัพพัญญุตญาณ ซึ่งได้โอกาสแล้วอย่างนี้ พระรัศมีมีวรรณะ ๖ คือ นิล (เขียวคราม) เหลือง แดง ขาว มัญชญูฐะ และประกัลสร ก็พวยพุ่งออกจากพระพุทธรีระ

พระพุทธรเจ้าเสด็จขึ้นไปทรงแสดงพระอภิธรรมบนดาวดึงส์

ภายหลังแต่นั้นมา ไม่ปรากฏกล่าวถึงว่าพระบรมศาสดาได้ทรงแสดงพระอภิธรรมแก่ใคร ๆ ในโอกาสใด ๆ แต่มากล่าวถึงว่า ครั้น ณ วันก่อนทรงเข้าพระวัสสาที่ ๗ นับแต่ปีตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ^๑ ภายหลังทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ณ โคนต้นมะม่วงของนายคณณะ ในวันอาสาฬหปุณณมี (วันเพ็ญเดือน ๘) แล้ว ได้เสด็จขึ้นไปทรงจำพระวัสสาในเทวโลกชั้นดาวดึงส์ และประทับบนบัณฑุกัมพลลีลาอาสน์ ณ โคนต้นปาริฉัตตกัณณ ที่

๑. สารตฺตปุปฺกาลินี, ปฐมภาค, น. ๑๒๒

นั้น เทวดาทิ้งหลายจาก ๑๐,๐๐๐ จักรวาลพากันมาเฝ้า พระพุทธมารดาซึ่งสิ้นพระชนม์ไปตั้ง แต่ประสูติพระองค์ได้ ๗ วัน และเสด็จอุบัติอยู่ในเทวโลกชั้นดุสิต ซึ่งในคัมภีร์ ปรมัตถทีปนี (อรรถกถาเถรคาถา) กล่าวว่า ทรงอุบัติเป็นบุรุษเพศ^๑ เทพบุตรพระพุทธมารดา ก็เสด็จจากวิมานในสวรรค์ชั้นดุสิต ลงมาประทับนั่งเป็นองค์พระประมุขอยู่ ณ ด้านเบื้อง ขวาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ ที่นั้น พระบรมศาสดาได้ทรงยกพระพุทธมารดา ให้เป็นองค์ ภายสักขี เมื่อตรัสพระอภิธรรมกถาแก่เทวบริษัท ได้ทรงแสดงปกรณ์ทั้งหลายไปโดย ลำดับ คือ อัมมสังคณี ๑ วิภังค์ ๑ ธาตุกถา ๑ ปุคคลบัญญัติ ๑ ครั้นถึงวาระทรงแสดงกถา วัตถุ ได้ทรงพระดำริเห็นว่า “ในกาลอนาคต พระสาวกของเรา มีนามว่าโมคคลีบุตรตีสส- เถระ ผู้มีปัญญามาก จักชำระมลทินในพระศาสนาที่เกิดขึ้น, ทำให้บริสุทธิ์แล้ว เมื่อทำตติยสัง- คายนา จักนั่งอยู่ท่ามกลางที่ประชุมภิกษุสงฆ์ จักขมนุมพระสูตร ๕๐๐ ในฝ่ายสกวาทะ และพระสูตร ๕๐๐ ในฝ่ายปรวาทะ รวมเป็น ๑,๐๐๐ สูตร แล้วจำแนก (กถาวัตถุ) ปกรณ์ นี้” เมื่อจะทรงทำโอกาสแก่พระโมคคลีบุตรตีสสเถระนั้น จึงทรงทำ วาทุตติยัญมูข โดยปัญจะ ๒ ในปัญหา ๔ ในบุคคลวาทะ ให้เป็นข้อต้น แล้วทรงวางมาติกา (แม่บท) ของบาลีแบบฉบับ มีประมาณไม่เต็มภาควารไว้ในกถามรรคทั้งหมด^๒ ครั้นแล้วก็ตรัสพระ อภิธรรมกถาส่วนที่เหลือออกนั้นโดยวิถถารนัย (นัยพิสสาร) โดยเฉพาะเมื่อจบพระอภิธรรม เทศนา เทวตา ๘,๐๐๐,๐๐๐ โภกั ได้ตรัสรู้ธรรม และพระมหามายาเทพบุตรพระพุทธมารดาทรง ตั้งอยู่ในไสตยาปัตติผล^๓ หลังวันออกพระวัสสา ท้าวสักกะเทวราชตรัสสั่งวิสสุกรรม เทพบุตร ให้นิรมิตบันได ๓ สาย คือ บันไดทอง บันไดแก้ว และบันไดเงิน จากดาวดึงส์ลงสู่ มนุษย์โลก พระพุทธองค์เสด็จดำเนินจากเทวโลกลงโดยพระบันไดแก้วมณี ณ ท่ามกลางบัน- ไดทอง ซึ่งพวกเทวดาตามเสด็จ และบันไดเงิน ซึ่งพวกพรหมตามเสด็จ เสด็จพุทธ- ดำเนินลง ณ ที่ใกล้ประตูนครสังกัสสะด้วยพระพุทธสิลาสง่างามยิ่งนัก ในตอนเช้าของวัน แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ซึ่งเป็นวันที่พุทธศาสนิกชนรู้จักดีทั่วกันว่าวัน เทโวโรหณะ คือ วันพระ พุทธเจ้าเสด็จลงจากเทวโลก (เทว = เทวโลก + โอโรหณะ = เสด็จลง) หรือเรียกกัน โดยย่อว่า “วันเทโว”

๑. ปรมัตถทีปนี, อรรถกถาเถรคาถา (ฉบับพิมพ์ P.T.S. Vol. II. p. 225)

๒. โปรดดูรายละเอียดใน “พระอภิธรรมเทศนาบนดาวดึงส์” ของผู้เรียบเรียง หน้า ๓๓-๓๔

๓. ขุ. สุ. ๒๔/๔๒๐ และคฺุ-สมมุปทฎฐกถา ๖/๑๔

พระสารีบุตรเถรกล่าวสดุดี

ในวันนั้น ท่านพระสารีบุตรเถรก็มารับเสด็จอยู่ด้วย ท่านได้เห็นพระพุทธลีลาอัน
สง่างาม จึงประกาศคำสดุดีท้าวความไปถึงครั้งพระพุทธองค์เสด็จจากสวรรค์ชั้นดุสิตลงมาอุบัติ
ในเมืองมนุษย์ ด้วยคาถาในสารีปุตตสูตร* มีความ เป็นต้นว่า

น เม ทิฏฐโธ อโธ ปุพฺเพ	น สุโต อุต กสุตฺติ
เอวํ วคฺคฺคโท สตฺถา	ตุลิตา คณิมารโธ.

แปลความว่า

พระบรมศาสดา ผู้มีพระดำรัสไพเราะ ทรงจุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตลงมาเป็นพระ-
บรมคณาจารย์อย่างนี้ ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นในกาลก่อนแต่นี้ อีกทั้งไม่เคยได้ยินใคร (บอกเล่ามา
ก่อน)

สเทวกสุสฺส โลกสุส	ยถา ทิสฺสติ จุกฺขุมฯ
สพฺพนฺตมํ วิโนทฺเตวฯ	เอโกว รติมฺขุณฺดา.

แปลความว่า

พระพุทธองค์ผู้มีพระจักขุ ได้ทรงกำจัดความมืด (กิเลส) ทั้งปวง เป็นพระองค์เอกแต่ผู้
เดียว ทรงประสพความอภิรมย์ยินดี ดุจดั่งทรงปรากฏแก่ขามนุษย์โลก รวมทั้งชาวเทว-
โลก (อยู่บัดนี้)

ครั้นประกาศสดุดีดังกล่าวแล้ว ภายหลังท่านได้อธิบายขยายความไว้แก่ท่าน
พระอานนทเถร (ปรากฏในคัมภีร์มหานิทเทส) ว่า ที่ว่า “ไม่เคยเห็นในกาลก่อนแต่นี้” หมาย
ความว่า “ในกาลก่อนแต่นี้ ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ด้วยตาดวง
นี้ โดยอัตรภาพนี้ เช่น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าจำพระวัสสา บนพระแท่นกัมพลศิลา
ณ โคนต้นปาริฉัตตก์ ในภพน้ดาวดึงส์ มีหมู่ทวยเทพห้อมล้อม เสด็จพระพุทธดำเนินโดย
พระบันไดแก้วมณี ท่ามกลาง (บันไดทองและบันไดเงิน) ลงสู่นครสังกัสสะ-หัตถะนี้ ข้าพเจ้าก็
ไม่เคยเห็นมาในกาลก่อน”^๒ และที่ว่า “ดุจดั่งทรงปรากฏแก่ขามนุษย์โลกรวมทั้งชาวเทว-
โลก” หมายความว่า “เหมือนคราวเทวดาทั้งหลายเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งทรง
แสดงพระ (อภิ) ธรรม อยู่บนบัณทุกัมพลศิลา ณ โคนต้นปาริฉัตตก์ บนภพน้ดาวดึงส์

๑. ชุ. มหานิ. ๒๙/๕๔๔-๕๖๐

๒. ชุ. มหานิ. ๒๙/๕๔๗-๘

ฉันใด มนุษย์ทั้งหลายก็เห็นฉันนั้น มนุษย์ทั้งหลายเห็น ฉันใด เทวดาทั้งหลายก็เห็นเหมือนฉันนั้น ปรากฏแก่เทวดาทั้งหลาย ฉันใด ก็ปรากฏแก่มนุษย์ทั้งหลาย เหมือนฉันนั้น ปรากฏแก่มนุษย์ทั้งหลาย ฉันใด ก็ปรากฏแก่เทวดาทั้งหลาย เหมือนฉันนั้น ดุจดั่งพระพุทธองค์ผู้มีพระจักขุทรงปรากฏแก่อย่างนี้^๑ ปรากฏว่าคัมภีร์มหานิทเทส ซึ่งท่านพระสารีบุตรได้กล่าวไว้แก่ท่านพระอานนเถระนี้ ได้ขึ้นสู่สังคายนามาแล้วทั้ง ๓ ครั้ง

พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระอภิธรรมในเทวโลก พระสารีบุตรเถระเผยแพรในเมืองมนุษย์

ในขณะที่พระบรมศาสดาทรงแสดงพระอภิธรรมแก่เทวดาทั้งหลาย อยู่บนเทวโลกชั้นดาวดึงส์ ตลอดพรรษานั้น มีเรื่องราวกล่าวไว้โดยละเอียดในอรรถกถาพระธรรมบท และกล่าวไว้ในอรรถกถาชื่อ อัญญาสาลินี ปรากฏในเรื่องว่าด้วย “พระอภิธรรมเทศนามบนดาวดึงส์” ของผู้เรียบเรียง^๒ กล่าวว่า ณ วันหนึ่ง ๆ เมื่อพระบรมศาสดาทรงแสดงพระอภิธรรมโดยพิสดาร แก่เทวดาทั้งหลายบนดาวดึงส์ ครั้นได้เวลาเสวย ก็ทรงนิรมิตพระนิมิตพุทธเจ้าให้ทรงแสดงต่อ แล้วพระพุทธองค์เสด็จลงมาทรงทำสังฆกรรม และตรัสพระอภิธรรมประทานแก่ท่านพระมหาสารีบุตรเถระ ซึ่งไปเฝ้าถวายวัตรปฏิบัติ ณ ป่าไม้จันทน์ ริมฝั่งสระอินทาด โดยสังเขปนิย แล้วท่านพระมหาสารีบุตรเถระ ก็นำมาแสดงต่อแก่พระภิกษุผู้เป็นสังฆวิหาริกของท่าน โดยไม่พิสดารเกินไปและไม่ย่อเกินไป เรียกว่า นาตวิถิกานาตสังเขปนิย อีกต่อหนึ่ง ให้พระภิกษุสังฆวิหาริก ๕๐๐ เหล่านั้นของท่านสาชยายทรงจำไว้ พ้อออกพรรษาก็พ้อดีสาชยายทรงจำพระอภิธรรม จนครบ ๗ ปกรณ์

เหตุที่เสด็จขึ้นไปทรงแสดงพระอภิธรรมบนดาวดึงส์

พระอภิธรรมนี้ พระพุทธองค์ได้ทรงกำหนดพิจารณาไว้ในพระหทัย เรียกว่า “มนสาเทสนา” ตลอด ๗ วัน ๗ คืน ในเรือนแก้ว ณ บริเวณต้นพระศรีมหาโพธิ์ ในสัปดาห์ที่ ๕ นับแต่วันตรัสรู้แล้ว พระธรรมที่ทรงคิดไว้ด้วยพระหทัยตลอด ๑ สัปดาห์นั้น ถ้าเป็นผู้อื่น

๑. ธมฺมปทฺฐกถา ๖/๙๑ - ๙๒ ๑๖

๒. พระอภิธรรมเทศนามบนดาวดึงส์, ธนิต อภัยโพธิ์ แปลและเรียบเรียง, พ.ศ. ๒๕๒๖ หน้า ๗๐-๗๔

แสดงเปล่งวาทา อาจใช้เวลาแสดงเป็นปี ๆ ก็ไม่มีจบ ถ้าพระพุทธรูปองค์ทรงแสดงเอง ใช้เวลา
 อย่างน้อย ๓ เดือน แต่พระพุทธรูปองค์ยังมีได้ทรงแสดงมาก่อน เพราะถ้าจะทรงแสดงโดยเปล่ง
 พระโอษฐ์ จำต้องทรงแสดงให้จบเพราะความโยงถึงกันโดยตลอด ทั้งเกี่ยวกับผู้ฟังด้วย
 เพราะในพระอภิธรรมนั้นขึ้นต้นด้วยมาติกาเป็นติกมาติกา และทุกมาติกา เป็นโครงเรื่องนำ
 ตั้งต้นไปแล้ว ธรรมสังคณีปกรณ์ กล่าวโยงสัมพันธ์กันเป็นแบบฉบับโดยตลอด ขึ้นต้น
 ด้วย ติกมาติกา แรกว่า “กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา อพฺยาจตา ธมฺมา” แล้วไปจบลงบริ-
 บุรณ ซึ่งเป็นคัมภีร์สุดท้ายของพระอภิธรรม เพราะฉะนั้น เพื่อที่จะทรงแสดงพระอภิธรรม
 ให้ครบบริบูรณ์ จึงจำต้องทรงแสดงตั้งแต่ต้นจนจบ แก่บริษัทผู้ฟังชุดเดียวกัน ซึ่งสามารถนั่งฟัง
 อยู่ได้ตลอดเวลา ๓ เดือน บริษัทดังกล่าวนี้ ก็มีแต่เทวดาและพรหมทั้งหลายเท่านั้น ที่สามารถ
 ฟังอยู่ในอิริยาบถเดียวตลอดเวลาอนันต์เพียงนั้น และข้อนี้เป็นเหตุที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 เสด็จขึ้นไปทรงแสดงพระอภิธรรมบนดาวดึงส์

อานิสงส์ฟังพระอภิธรรม

ผู้ฟังสวดสาธยายพระอภิธรรม แม้ไม่รู้เรื่อง ก็ได้อานิสงส์ เช่น มีเรื่องเล่าถึงบุพกรรม
 ของพระภิกษุสังฆวิหาริก ๕๐๐ ของท่านพระสารีบุตร ว่าในชาติก่อน ท่านเป็นนกค้ำคาว
 เล็ก ๕๐๐ ตัว พวกกันห้อยหัวอยู่ ณ ที่จอมภูเขาแห่งหนึ่ง ในสมัยพุทธกาลของพระกัสสปสัมมา
 สัมพุทธเจ้า ได้ยินเสียงพระภิกษุผู้ทรงพระอภิธรรม ๒ รูป สวดสาธยายพระอภิธรรมกันอยู่
 ก็ถือเพียงนิมิตในเสียงแต่ไม่รู้ความหมายว่าเป็นธรรมฝ่ายดำ (เช่น อกุสลา ธมฺมา) หรือ
 ธรรมฝ่ายขาว (เช่น กุสลา ธมฺมา) เพียงแต่ถือเอานิมิตในเสียงสวดสาธยายเท่านั้น ครั้นสิ้น
 ชีวิตแล้ว ก็พากันไปเกิดในเทวโลก และอยู่ในเทวโลกตลอดกาล ๑ พุทธันตร ครั้นใน
 พุทธกาลแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราได้ลงมาบังเกิดในมนุษยโลก และเลื่อมใสใน
 ยมกปาฏิหาริย์ จึงพากันมวบวชในสำนักของท่านพระสารีบุตรเถระ ครั้นท่านพระสารีบุตร
 เถระได้ฟังพระอภิธรรมจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ ป่าไม้จันทน์แล้ว ได้นำเอาพระอภิธรรม
 ที่ฟังมา ๆ มาแสดงต่อแก่พระภิกษุสังฆวิหาริก ๕๐๐ ของท่านนั้น ให้สาธยายทรงจำไว้ ๆ
 จนจบครบ ๗ ปกรณ์* ดังกล่าวมาข้างต้น

๑. ดู-อฏฐสาลินี, น. ๒๓, และพระอภิธรรมเทศนาบนดาวดึงส์, น. ๗๓ - ๗๔.

การเรียนรู้พระอภิธรรม

ก่อนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปทรงจำพระวัสสา ณ บันทุกัมพลศิลาอาสน์บนดาวดึงส์ และทรงแสดงพระอภิธรรมแก่ทวยเทพทั้งหลาย มีเทพบุตรพระพุทธมารดา เป็นองค์พระประมุข ในขุมนุมดาวดึงส์เวลานั้น ไม่ปรากฏกล่าวถึงว่าได้ตรัสหรือทรงแสดงพระอภิธรรมแก่ขุมนุมนชนใดมาก่อนเลย ทั้งไม่มีกล่าวถึงว่าท่านผู้ใดพูดจาสนทนา หรือเรียนรู้พระอภิธรรมด้วย แต่ในกาลภายหลังต่อมา เมื่อพระบรมศาสดา เสด็จขึ้นไปทรงจำพระวัสสาบนดาวดึงส์ และทรงแสดงพระอภิธรรมแก่ทวยเทพและพรหมทั้งหลาย แล้วเสด็จลงมาตรัสประทานโดยสังเขปแก่พระสารีบุตรเถระ และพระเถระนำมาแสดงต่อแก่พระภิกษุสังฆิวิหาริก ๕๐๐ ท่าน โดย นาติวิตถารนาติสังเขปนี้ แล้วมอบให้พระภิกษุสังฆิวิหาริก ๕๐๐ ท่านสาธยายท่องจำกันไว้สืบไป

นับแต่สมัยนั้น การสาธยายท่องจำและการเรียนรู้พระอภิธรรม คงจะไม่จำกัดอยู่เฉพาะพระภิกษุ ๕๐๐ สังฆิวิหาริกของท่านพระมหาสารีบุตรเถระเท่านั้น เข้าใจว่า พุทธบริษัทท่านผู้สนใจอื่น ๆ โดยเฉพาะพระภิกษุและภิกษุณี คงจะได้ศึกษาและเรียนรู้พระอภิธรรมกันโดยแพร่หลายกว้างขวางออกไป จนถึงกับนำเอาไปกล่าวสนทนาถกเถียงกันในโอกาสต่าง ๆ เช่น กล่าวไว้ใน จิตตสูตร ว่า “สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ในอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้นครพาราณสี ก็สมัยนั้นแล พระภิกษุทั้งหลายผู้เถระจำนวนมากกลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉิมภัต นั่งประชุมร่วมกันในศาลาโรงกลม สนทนา อภิธรรมกถา กันอยู่ กล่าวกันว่า เมื่อพระภิกษุเถระทั้งหลายสนทนาอภิธรรมกถากันอยู่ในที่นั้น ท่านจิตตหัตติสารีบุตร ทำให้การสนทนาชะงักไปเป็นระยะ ๆ ในครั้งนั้นแล ท่านมหาโกฏฐิกะ จึงได้กล่าวแก่ท่านจิตตหัตติสารีบุตรว่า เมื่อพระภิกษุทั้งหลายกำลังสนทนาอภิธรรมกถาอยู่ ท่านจิตตหัตติสารีบุตร มาทำให้การสนทนาชะงักไป จงรอให้การสนทนาจบลงเสียก่อนเถิด” แต่พระภิกษุทั้งหลายผู้ที่จะสนทนาอภิธรรมกถานั้น จะต้องอบรมตนให้มีศีลมีปัญญา มิฉะนั้น จะเป็นภัยในอนาคต ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเตือนไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภัยอันยังมีอีก คือว่า ในอนาคตอันไกล จักมีภิกษุทั้งหลายที่ไม่อบรมกาย ไม่อบรมศีล ไม่อบรมจิต ไม่อบรมปัญญา ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น เมื่อไม่อบรมกาย ไม่อบรมศีล ไม่อบรมจิต ไม่อบรมปัญญา

อยู่ (อย่างนั้นแล้ว) สนทนากันอยู่ ซึ่งอภิธรรมกถา ซึ่งเวทลลกถา ก็จักก้าวลงสู่ธรรมคำ โดยไม่รู้สีกตัว”^๑

โดยเหตุที่พระภิกษุทั้งหลายนิยมสนทนาธรรมกัน เพราะฉะนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสอนุญาตให้สงฆ์สมมติท่านพระทัฬหะมัลลบุตร เป็นเสนาสนบัญญัติปกะ (ผู้ทำหน้าที่จัดเสนาสนะ) และเป็นกัตตฤเทศกะ (ผู้ในมนต์พระภิกษุรับกัตตอาหาร) แล้ว ท่านพระทัฬหะมัลลบุตร จึงจัดแจงตกแต่งเสนาสนะถวายแก่พระภิกษุทั้งหลายที่มีส่วน (ความรู้ความเชี่ยวชาญ) เหมือนกัน ให้อยู่ด้วยกัน เช่น พระภิกษุทั้งหลายที่เป็นสุดตันติกะ (ผู้เชี่ยวชาญทรงจำพระสูตรตันตะ) ก็ตกแต่งปูลาดเสนาสนะให้อยู่ร่วมกัน โดยมุ่งหมายว่า ท่านสุดตันติกะเหล่านั้น จักสวดสังคายนาพระสูตรตันตะกะกันและกัน พระภิกษุทั้งหลายผู้เป็นวินัยธร (ผู้ทรงจำพระวินัย) ก็ตกแต่งปูลาดเสนาสนะให้อยู่ร่วมกัน ด้วยมุ่งหมายว่า ท่านวินัยธรเหล่านั้น จักวินิจฉัยพระวินัยกะกันและกัน พระภิกษุทั้งหลายที่เป็น อากัธมมิกา (ผู้เชี่ยวชาญทรงจำพระอภิธรรม) ก็ตกแต่งปูลาดเสนาสนะให้อยู่ร่วมกัน ด้วยมุ่งหมายว่า ท่านอากัธมมิกะเหล่านั้น จักสนทนาพระอภิธรรมกะกันและกัน^๒ ... และมีกล่าวถึงว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ในป่า ลิงคสาละวัน ร่วมกับพระสาวกเถระผู้มีชื่อเสียงหลายท่าน เช่น ท่านพระสารีบุตร ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ท่านพระมหากัสสป ท่านพระอนุรุทธ ท่านพระเวทละ ท่านพระอาณนที และพระสาวกเถระผู้มีชื่อเสียงอื่น ๆ อีกหลายท่าน กล่าวไว้ว่า ในครั้งนั้น พระเถระทั้งหลาย สนทนาธรรมกันหลายเรื่อง แล้วภายหลังท่านพระสารีบุตรมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลถึงปัญหาที่พระมหาเถระทั้งหลายถามกันและกัน ตลอดจนคำวิไลษา แล้วกราบทูลถึงคำวิไลษา เรื่อง อภิธรรมกถา ที่ท่านพระมหาโมคคัลลานะเถระกล่าวกะท่านว่า “อาวุโสสารีบุตร, พระภิกษุ ๒ ท่านในพระศาสนานี้ กล่าวอภิธรรมกถากัน ท่านทั้งสองนั้นถามปัญหากะกันและกัน วิไลษาปัญหาที่ถามแล้วของกันและกัน และกล่าวไม่ผิดพลาด กถาที่ท่านดำเนินไปของท่าน ทั้งสองนั้น เป็นไปโดยธรรม, อาวุโสสารีบุตร ปาโคสิงคสาละพึงตงามขึ้นด้วยพระภิกษุเห็นปานฉะนี้แล” เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงสดับคำที่ท่านพระสารีบุตรเถระกราบทูลแล้ว ก็โปรดประทานสาธุการแก่ท่านพระมหาโมคคัลลานะ และตรัสชมว่า ท่านพระมหาโมคคัลลานะเป็นพระธรรมกถึก^๓

๑. ย. ปญจก. ๒๒/๑๒๒ และดู “อภิธรรม คือ อะไร? น. ๑๒ ของ พุทธศาสนิกฯ

๒. วินย. มหาวิภังค. ปฐมภาค. ๑/๓๖๔ - ๓๖๕

๓. มหาโคสิงคสาละสูตร, ม.ม. ๑๒/๓๙๗-๔๐๗

ในสมัยพุทธกาลนั้น มิใช่แต่พระภิกษุเถระเท่านั้นที่สนทนาและรอบรู้ทรงจำพระ
อภิธรรม ปรากฏว่าพระภิกษุณีเถรี ก็รอบรู้เชี่ยวชาญในพระอภิธรรม เช่น พระเขมาเถรี
อัครสาวิกา ท่านกล่าวถึงตัวท่านเองว่า

กุตลาหํ วิสุทธีสุ กล่าวตถุวิสารทา
อภิธมฺมนยญฺญ จ วลีปุตฺตามหิ สาสนเ*
แปลความว่า ดิฉันเป็นผู้ฉลาดในวิสุทธิ (๗) ข้าของในกถาวัตถุ (๑๐)

และรู้นัยแห่งพระอภิธรรม ถึงความเชี่ยวชาญในพระศาสนา
และยังมีกล่าวถึงพระภิกษุณีผู้ประสงค์จะเรียนรู้พระอภิธรรมและปรารถนาจะถามปัญหา
เรื่องพระอภิธรรมกะพระภิกษุ ต้องให้ทำโอกาสคือบอกให้พระภิกษุนั้นทราบล่วงหน้า
ก่อน ถ้าไม่บอกให้ทราบล่วงหน้า รุกก็ถามขึ้น ต้องอาบัติปาจิตตีย์^๑

การเรียนรู้พระอภิธรรมเป็นความจำเป็น

ดูเหมือนว่า การเรียนรู้พระอภิธรรมเป็นของจำเป็นสำหรับพระภิกษุและภิกษุณี เพราะ
ว่าผู้ไม่รู้พระอภิธรรม (อนาภิธัมมิกะ) เมื่อกล่าวแสดงธรรม ก็มิรู้ว่านี่เป็นสกวาทะ (ลัทธิของ
ฝ่ายตน) นี้เป็นปรวาทะ (ลัทธิของฝ่ายอื่น) คิดจักแสดงสกวาทะ แต่กลับไปแสดงปรวาทะ
คิดจักแสดงปรวาทะ แต่กลับไปแสดงสกวาทะ กล่าวธรรมต่าง ๆ ให้ผิดพลาดไป แต่ทว่า
จิตต่าง ๆ ชั้นธตต่าง ๆ ธาตุต่าง ๆ อายุคนะต่าง ๆ การหยั่งลงสู่ฌาน การหยั่งลงสู่อารมณ์
การกำหนดองค์ (ฌาน ๙) การกำหนดอารมณ์ การก้าวลงสู่องค์ การก้าวลงสู่อารมณ์ การ
เจริญโดยทางเดียว การเจริญสองทาง เป็นของละเอียดสุขุม เพราะเหตุนี้ (สิ่งดังกล่าว) จะ
ปรากฏชัดแจ้งเฉพาะแก่ท่านผู้รอบรู้พระอภิธรรมเท่านั้น ท่านผู้รอบรู้พระอภิธรรม (อนาภิธัมมิกะ)
จึงกล่าวแสดงสกวาทะโดยกำหนดแน่นอน ว่าเป็นสกวาทะ หรือว่ากล่าวแสดงปรวาทะโดย
กำหนดแน่นอน ว่าเป็นปรวาทะ ไม่กล่าวแสดงธรรมต่าง ๆ ให้ผิดพลาดไป เพราะฉะนั้น
ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระ จึงดำริอยู่อย่างนี้ว่า “โณหนอ เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายพึงเป็น
ผู้รอบรู้พระอภิธรรม แล้วหยั่งญาณลงในฐานะทั้งหลายละเอียดสุขุมแล้วเจริญวิปัสสนา

๑. ชุ. อปทาน. ๓๓/๓๐๗

๒. วินย. ภิกขุณีวิภังค. ๓/๓๔๕ และดู พระอภิธรรมเทศนาบนดาวดึงส์ ของผู้เรียบเรียง

พึงกระทำให้เห็นแจ้งซึ่งโลกุตระธรรม^๑

ในสมัยพุทธกาล บรรดาพุทธบริษัท โดยเฉพาะพระภิกษุและภิกษุณี คงจะได้ศึกษาและเรียนรู้พระอภิธรรมกันโดยมาก จะเว้นไว้ก็แต่พระภิกษุอรุณวาสี หรือพระภิกษุอรุณกะ คือพระอูยูป้า ด้วยเหตุนี้ ท่านพระสารีบุตรมหาเถระจึงปรารภถึงพระภิกษุผู้อูยูป้าท่านหนึ่งชื่อ โคลิลสธานี แล้วกล่าวอบรมพระภิกษุทั้งหลายผู้อูยูป้าควรปฏิบัติ ด้วยโอวาทหลายข้อ และมีข้อ ๑ ว่า พระภิกษุผู้อูยูป้าควรเรียนรู้อภิธรรมด้วย ว่าดังนี้

“อาวุโส, พระภิกษุผู้อูยูป้า ควรทำโยคะ (ความเพียรในการเรียนรู้) ในอภิธรรม ในอภิวินัย, อาวุโส บุคคลทั้งหลายผู้ถามปัญหาในอภิธรรม ในอภิวินัย กะพระภิกษุผู้อูยูป้า มีอยู่, อาวุโส ถ้าพระภิกษุผู้อูยูป้าถูกถามปัญหา ในอภิธรรม ในอภิวินัย แล้ววิลังขณาไม่ได้ จะมีคนทั้งหลายกล่าวตำหนิพระภิกษุผู้อูยูป้าท่านนั้น ว่ามีประโยชน์อะไรด้วยการอยู่อย่างเสรีในป่า ของท่านผู้อูยูป้ารูปเดียวนี้ ซึ่งถูกถามปัญหา ในอภิธรรม ในอภิวินัย แล้วก็วิลังขณาไม่ได้ จะมีผู้กล่าวตำหนิพระภิกษุผู้อูยูป้าท่านนั้น ดังนี้ เพราะฉะนั้น พระภิกษุผู้อูยูป้าควรทำโยคะในอภิธรรม ในอภิวินัย^๒”

นอกจากนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงมีพระดำรัสตรัสเตือนพระภิกษุทั้งหลายว่า “สนาถา ภิกขเว วิหตธ, มา อนาถา, ทุกขํ ภิกขเว อนาโถ วิหตติ”^๓ แปลความว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงอยู่อย่างผู้มีที่พึ่ง อย่าอยู่อย่างไม่มีที่พึ่ง, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะว่า ผู้อยู่อย่างไม่มีที่พึ่ง เป็นทุกข์” แล้วตรัสไว้ว่า การเรียนรู้อันดีพอใจเช่นขมปราโมทย์ ในอภิธรรม อภิวินัย เป็นการทำให้พึ่งให้แก่ตนเองอย่างหนึ่ง ด้วยพระพุทธดำรัสดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังมีอีกข้อหนึ่ง พระภิกษุเป็นผู้ใคร่ในธรรม เป็นผู้ร่วมสนทนา ด้วยอาการเป็นที่รัก เป็นผู้มีปราโมทย์อย่างยิ่ง ในอภิธรรม ในอภิวินัย, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การที่พระภิกษุเป็นผู้ใคร่ในธรรม เป็นผู้ร่วมสนทนาด้วยอาการเป็นที่รัก เป็นผู้มีปราโมทย์อย่างยิ่ง ในอภิธรรม ในอภิวินัยแม้นี้ แม้ธรรมข้อนี้ก็ป็นธรรมกระทำที่พึงด้วย”^๔

๑. ปปัญจสุทนต์, ทุติยภาค, น.๓๔๕

๒. ม.ม. ๑๓/๒๑๙

๓. ย. ทสก. ๒๔/๒๔

๔. ย. ทสก. ๒๔/๒๖, ๖๗ ย. เอกาทสก. ๒๔/๓๖๗, ๓๗๐

อภิธรรม - อภิวินัย

ท่านอ่านข้อความนี้มาแต่ต้น ได้พบคำคู่หนึ่งว่า อภิธรรม และอภิวินัย หรือ อภิธัม และอภิวินัย (รูปคำบาลี) ซึ่งมีกล่าวไว้หลายแห่ง รวมทั้งในพระสูตรอื่นที่มีได้นำมากล่าวถึง ในบทความนี้ด้วย คำว่า "อภิธรรม" "อภิวินัย" ในพระบาลีนั้น ท่านพระอรรถกถาจารย์ผู้รู้ พระบรมพุทธานุญาต ได้กล่าวขยายความไว้ในคัมภีร์อรรถกถาหลายแห่ง ตรงกัน หรือใกล้เคียง กัน เช่นว่า "อภิธมฺเม อภิวินฺยเตติ อภิธมฺมปิฏกเก เจว วินยปิฏกเก จ ปาลีวเสน เจว อฏฺฐกถาวเสน จ โยโค กรณียो" แปลความว่า "ควรทำโยคะ (ความเพียรเรียนรู้) ในอภิธรรม ในอภิวินัย กล่าวคือ ในอภิธรรมปิฎกด้วย และในวินัยปิฎกด้วย โดยทางพระบาลีด้วย ทางอรรถกถา ด้วย" * ในที่นี้ ท่านอธิบายว่า "อภิธรรม" หมายถึง อภิธรรมปิฎก และ "อภิวินัย" หมายถึง วินัยปิฎก แลขยายความไปถึงอรรถกถา (ของปิฎกนั้น ๆ) ด้วย ส่วนในอรรถกถาอีก แห่งหนึ่ง ท่านระบุถึงอภิธรรม-อภิวินัย ไว้ว่า

"อภิธมฺเม อภิวินฺยเตติ เอกตฺต ธมฺโม อภิธมฺโม วินโย อภิวินโยติ จตฺตํ เวทิตฺตพฺพ. ตตฺถ,

๑)	ธมฺโม-ติ	สุตตันตปิฎก,
๒)	อภิธมฺโม-ติ	สตุตฺตปฺปกรณานิ,
๓)	วินโย-ติ	อุกฺโขวิภังฺค,
๔)	อภิวินโย-ติ	ขนฺธกปรีวารา ฯ

แปลความว่า

ในคำว่า "ในอภิธรรม, ในอภิวินัย" นี้ พึงทราบหมวด ๔ ดังนี้ คือ ธรรม ๑ อภิธรรม ๑ วินัย ๑ อภิวินัย ๑ ในหมวด ๔ นั้น

- (๑) คำว่า ธรรม คือ สุตตันตปิฎก
- (๒) คำว่า อภิธรรม คือ ปกรณทั้ง ๗
- (๓) คำว่า วินัย คือ อุกโขวิภังค์
- (๔) คำว่า อภิวินัย คือ ขันธกะและปรีวาร

และระบุความหมายไว้อีกอย่างหนึ่งว่า "สุตตันตปิฎก กิติ อภิธรรมปิฎก กิติ คือ ธมฺโม (ธรรม) นั้นแล มรรคและผล คือ อภิธรรม, วินัยปิฎกทั้งหมด คือ วินัย, การทำความสงบกิเลสคือ

๑. ปปัญจสูทนี, พุติยภาค, น. ๑๗๔

อภิวินัย^๑ และโดยอธิบายนัยหลังที่ว่า อภิธรรมคือมรรคและผล และอภิวินัย คือ การทำความสงบกิเลสนี้ อาจเป็นความหมายตามรูปศัพท์และตรีสโดยเทศนาโวหาร เฉพาะเรื่องเฉพาะกรณี เช่น ใน บางพระสูตร ท่านอธิบายว่า “อภิธมฺเม-ติ อภิ วิสิฎฺฐเฐ ธมฺเม อิมสุ สุตตตีสโพิปักขียธมฺเมสุ” แปลความว่า “ในธรรม ยิ่ง คือ ประเสริฐวิเศษ กล่าวคือ ในโพิปักขียธรรม ๓๗ เหล่านี้”^๒

พระเถระผู้นำพระอภิธรรมสืบต่อกันมา

เพราะว่า พระอภิธรรมนี้ พระเถระทั้งหลาย คือ พระสารีบุตรเถระ, พระภัททชิ, พระโสภิต, พระปิยชาติ, พระปิยपाल, พระปิยทัสนี, พระโกสิยบุตร, พระลัคควะ, พระสันเทาะ, พระโมคคัลลบุตร, พระติสสทัตตะ, พระธัมมิมะ, พระทาสกะ, พระโสณกะ, พระเววัต เป็นต้น เป็นผู้นำสืบต่อมาจนถึงกาลเวลาทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ด้วยประการฉะนี้

ต่อแต่นั้นมา พระเถระผู้เป็นศิษยานุศิษย์ทั้งหลายของพระเถระทั้งหลายที่กล่าวนามมาแล้วเหล่านั้นนั้นแล ได้นำมาโดยอาจริยปริมปรา (สืบ ๆ ต่อพระอาจารย์) มาอย่างนี้ บนผืนแผ่นดินชมพูทวีป (อินเดีย) ก่อน ด้วยประการฉะนี้

พระอภิธรรมข้ามมาถึงกาหวิป

แต่พระอภิธรรมสู่เกาะ (สิงหพ) นี้ นำมาโดยพระเถระผู้มหานาคเหล่านี้ คือ

ตโต มหินโท อัญญิโย	อุตติโย สมฺพโล ตตา
ปณฺติโต ภัทฺทนาโม จ	เอเต นาคา มหาปญฺญา
	ชมพูทฺติปา อิธาคตา-ติ ฯ

แต่นั้น พระมหินทเถระ, พระอัญญิยะ, พระอุตติยะ, พระสัมพละ และท่านบัณฑิตพระภัททนาม พระมหานาค ผู้มีปัญญามากเหล่านี้ เป็นผู้นำจากชมพูทวีป มาในเกาะลังกานี้^๓

ความเป็นมาโดยสังเขปของพระอภิธรรม ตามหลักฐานในพระคัมภีร์ ก็มีดังกล่าวนี้

๑. มโนรทฺปุรณิ, ตติยภาค, น. ๓๖๕-๓๖๖

๒. มโนรทฺปุรณิ, ตติยภาค, น. ๓๖๕-๓๖๖

๓. โปรดดูเปรียบเทียบใน วินย. ปรีวาร, ๘/๓-๕, ๙-๑๐ ๗๑

ต่อแต่นั้น นำสืบต่อมาโดยพระปรีมปราชญ์ ที่เรียกว่าเป็นศิษยานุศิษย์ของท่าน
มหานาคทั้งหลายเหล่านั้นนั่นเอง

ความเห็นของเกจิอาจารย์เกี่ยวกับพระอภิธรรม

เคยมีการถกเถียงโต้แย้งกันแต่โบราณนานมาแล้ว ว่าพระอภิธรรมเป็นพระพุทฺธพจน์
หรือหาไม่ ? เป็นพระพุทฺธภาษิต คือ คำที่พระพุทฺธเจ้าทรงตรัสไว้ หรือมิใช่ ? และเคยมีโต้แย้ง
ไว้ว่า พระอภิธรรม มิใช่พระพุทฺธภาษิต ทั้งยังอ้างว่า พระอภิธรรมไม่มีอยู่ในสมัยพุทฺธกาล
หากแต่มีผู้แต่งเพิ่มเติมขึ้นภายหลัง โดยนำเอาข้อธรรมจากพระสูตรมาเรียบเรียงขึ้น เช่น
มีปรากฏกล่าวไว้ในคัมภีร์อัฐกฺุสสาลินี และปรากฏว่า พวกนิกายมหายานสำนักมหาสังฆิกะ
ไม่ยอมรับเอาพระอภิธรรมเข้าอยู่ในปิฎก ๓ เต็ดขาด เพราะไม่ถือว่าเป็นพระพุทฺธวจนะ
ทั้งไม่ยอมรับคัมภีร์ปริวาร, คัมภีร์ปฏิสัมพันธ์, คัมภีร์นิเทศ และขาดบางตอนว่าเป็น
พระพุทฺธวจนะด้วย* เท่าที่ทราบ พระอภิธรรมทั้ง ๗ ปกรณ์นั้นเป็นของนิกายเถรวาทโดย
เฉพาะ แม้จะมีหลักฐานปรากฏว่า สำนักนิกายอื่น ๆ โดยเฉพาะพวกนิกายไวภาณิกะ (สรวาสติ-
วาทีน) และพวกนิกายเสถียรานติกะ ถือว่า พระอภิธรรมเป็นคัมภีร์ (ของพวกตน)

แม้ในปัจจุบัน ก็ยังมีพระเถระผู้คงแก่เรียน ได้ตั้งแนวความคิดไว้และพยายามค้นคว้าหา
หลักฐานมาพิสูจน์ให้ผู้อ่านมีความคล้อยตามไปว่า "พระอภิธรรมปิฎก ประกาศตัวว่า มิใช่
พุทฺธพจน์" และว่า "พระอภิธรรมปิฎกนี้ มิใช่เป็นเทศนาของพระพุทฺธเจ้าแน่"^๒ พระเถระ
บางท่านก็กล่าวไว้ว่า ".....ไม่ถือว่าอภิธรรมนี้ เกิดตั้งแต่สมัยพระพุทฺธเจ้า แต่มันเกิดทีหลัง"^๓
และพระเถระบางท่านในยุคปัจจุบัน ท่านยังพยายามกล่าวโน้มน้าวจิตใจให้เห็นคล้อยตาม
ไปว่า เรื่องว่าพระพุทฺธเจ้าเสด็จขึ้นไปบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์แล้วทรงแสดงอภิธรรม
ที่นั่น โปรดเวทาทิที่เคยเป็นพระมารดาของท่าน.....เป็นเรื่องที่ต้องการสร้างสถาบันอันแน่นแฟ้น

๑. นิกายสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ของ ธนิต อยู่โพธิ์ "เสียงเวฬุวัน" ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๔ ประจำเดือน
มีนาคม-เมษายน ๒๕๑๔

๒. อภิธรรมปิฎกเป็นคำของใคร ? ของพระภิกษุปาสาทิโก (พระธรรมโสภณ (พื้น ปาสาทิโก) ป.๗)
ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๔ หน้า ๑๒-๑๓ ฯลฯ

๓. อภิธรรม คือ อะไร ? พุทธศาสนิกฯ หน้า ๖๖

ในจิตใจของประชาชน เพราะศาสนาอื่น ๆคนสำคัญของเขาคงเคยขึ้นไปบนเทวโลก
 ทั้งนั้น ในฝ่ายพระพุทธศาสนา ถ้าพูดว่าไม่มีแล้วมันก็แย เพราะฉะนั้น จึงต้องมีกับเขาบ้าง
 เพราะเราสวดกันอยู่ทุกวันว่า “สดดา เทวมนุสสถาน - ทรงเป็นพระบรมศาสดาของเทวดาและ
 มนุษย์ทั้งหลาย” ไม่เสด็จขึ้นไปบนเทวโลกแล้วจะเป็นครูของเทวดาได้อย่างไร ? ซึ่งข้าพเจ้า
 อยากจะคล้อยตาม ยิ่งกว่านั้นยังเห็นว่า ถ้าพิสูจน์กันไปจนเชื่อว่าเทวดาไม่มีอยู่จริง ๆ การที่
 เราชาวพุทธศาสนิกพราสอนพุทธานุสติให้ระลึกถึงพระพุทธคุณ ๔ ก็คงเหลือ ๘ ^๑/_๒ เพราะ
 จะเหลือเพียง “สดดา มนุสสถาน” ไม่มี “เทว.....” เว้นแต่จะอธิบายกลางไกลไปว่า หมายถึง
 สมมติเทพ และ วิสุทธิเทพ และการสอน เทวดานุสติ ให้ระลึกถึงเทวดาหรือคุณความดีของ
 เทวดา ก็เป็นอันยกเลิกได้ เพราะพิสูจน์ได้แล้วว่าเทวดาไม่มีอยู่จริง และเรื่องอื่นที่กล่าวถึงเทวดา
 ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาก็น่าจะตัดทอนออกได้อีกมากมาย ? ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ว่าท่านผู้นั้น
 ผู้นี้ จุตหรือตายแล้ว ไปเกิดในสวรรค์ชั้นนั้นชั้นนี้ ก็มีเป็นการเหลวไหล กล่าวหลอกลวง
 โกหกทั้งเพ ไปหรือ ?

พระพุทธดำรัสถึงเทวดา

แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ครัสยืนยันว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายผู้
 ประกอบด้วยความประพฤติดีด้วยกาย ผู้ประกอบด้วยความประพฤติดีด้วยวาจา ผู้ประกอบด้วย
 ความประพฤติดีด้วยใจ ผู้ไม่กล่าวติเตียนพระอริยเจ้า ผู้เป็นสัมมาทิฐิ ผู้ถือเอาโดยชอบแต่
 กรรมที่เป็นสัมมาทิฐิ สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นครั้งร่างกายแตกดับภายหลังมรณะ ก็เข้าถึงสุคติ
 โลกสวรรค์ เรา-ตถาคตได้เห็นแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย...และที่เร-ตถาคตกล่าวว่า ‘ดูก่อนภิกษุ
 ทั้งหมด สัตว์ทั้งหลาย.....เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เรา-ตถาคตได้เห็นแล้ว’ นั้น มิใช่กล่าว
 เพราะได้ยินได้ฟังต่อท่านสมณะหรือพราหมณ์อื่น อนึ่ง, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดนั้นแล
 เรา-ตถาคตรู้เองแล้ว เห็นเองแล้ว ทราบเองแล้ว เรา-ตถาคต จึงกล่าวสิ่งนั้นโดยแท้”^๑
 พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ของจริง ตรัสแต่คำจริง ทั้งทรงห้ามมิให้คนเราพูดคำเท็จ
 ย้ำแล้วย้ำเล่า เช่น ตรัสสอนศีล ๕ และกุศลกรรมบถ ๑๐ ทรงแนะนำให้คนทั้งหลายพูด
 แต่ความจริง เพราะฉะนั้น ที่ตรัสถึงสัตว์ผู้ประกอบด้วยความประพฤติดีแล้วไปเกิดในสุคติ

๑. ชู. อิติวุตตก. ๒๔/๒๗๖-๒๗๗

โลกสวรรค์นั้น เชื่อได้ว่าเป็นเรื่องจริง ทั้งทรงยืนยันว่า ทรงรู้อะไรเห็นเอง มิใช่ได้ยินได้ฟังมาจากสมณะหรือพราหมณ์อื่น

แต่เรื่องเคยมีมานานแล้ว ปรากฏว่า ในสมัยพุทธกาล เจ้าลัทธิชื่อว่า อชิต เกสภัมพลงเคยประกาศหลักการ ของลัทธิไว้ ๑๐ ประการ และพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ผู้มีความเห็นเช่นนั้นเป็นมิจฉาทิฎฐิ คือ ผู้มีความเห็นผิด เป็นวิปริตทัสสนะ คือ ผู้มีทัศนะวิปริต ความเห็นผิด เช่น ลัทธิของอชิตเกสภัมพลงนั้น มี ๑๐ ข้อ เรียกว่า “ทลวัตถุกา มิจฉาทิฎฐิ- ความเห็นผิด ๑๐ เรื่อง” คือ

มิจฉาทิฎฐิ - ความเห็นผิด ๑๐ เรื่อง

๑. นตฺถิ ทินฺนํ ทานํทํให้ไป ไม่มีผล
๒. นตฺถิ ยิฎฺฐํ การบูชาขัยญ คือ สาธารณทาน ไม่มีผล
๓. นตฺถิ หุตํ สิ่งของต้อนรับแขก ไม่มีผล
๔. นตฺถิ สุกตฺทุกฺกตฺตานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก ผลวิบากของกรรมที่ทำความชั่ว ไม่มี
๕. นตฺถิ อยํ โลกํ โลกนํไม่มี (สำหรับผู้อยู่ในโลกอื่น)
๖. นตฺถิ ปโร โลกํ โลกนํไม่มี (สำหรับผู้อยู่ในโลกนี้)
๗. นตฺถิ มาตา การปฏิบัติชอบปฏิบัติผิดในมารดา ไม่มีผล
๘. นตฺถิ ปิตา การปฏิบัติชอบปฏิบัติผิดในบิดา ไม่มีผล
๙. นตฺถิ โอบปาติกา สัตว์โอบปาติกะทั้งหลาย คือ จูติ แล้วไปเกิดใหม่ ไม่มี
๑๐. นตฺถิ โลกํ สมณพฺราหฺมณํ สมุมฺคตฺตา สมฺมาปฏิปนฺนา เข อิมญจ โลกํ สยํ อภิญญ สจฺฉิกตฺวา ปเวหนตฺติ สมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ดำเนินไปด้วยดี ผู้ปฏิบัติโดยชอบ ซึ่งรู้แจ้งโลกนี้และโลกอื่น ด้วยปัญญาแล้วยังด้วยตนเอง แล้วประกาศเปิดเผยให้ผู้อื่นทราบ ไม่มีในโลก

มิจฉาทิฎฐิ ๑๐ ประการนี้ เห็นได้ชัดว่า เป็นการปฏิเสธความมีโลกนี้และโลกอื่น ปฏิเสธผลของท่านและผลวิบากของการทำกรรมดีกรรมชั่ว และปฏิเสธความมีนรกมีสวรรค์ และสรรพสัตว์ที่จุติตายแล้วไปเกิดใหม่ในภพนั้น ๆ ถ้าเชื่อและมีความเห็นตามนี้ เทวดาก็ไม่มี และที่กล่าวถึงสุคติโลกสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ก็ไม่เป็นความจริง และเมื่อไม่มีและไม่จริงเสียแล้ว เรื่องที่กล่าว พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปทรงแสดงพระอภิธรรม แก่เทวดาทั้งหลายมี พระพุทธมารดาเป็นองค์ประมุข บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ก็ไม่เป็นความจริง หากแต่เป็นเรื่องที่คน

โบราณสร้างสถาบันไว้ และมีฉาฏิฎฐิข้อ ๑๐ ที่ว่า "สมณะและพราหมณ์ผู้ดำเนินไปด้วยดี ผู้ปฏิบัติโดยชอบ ซึ่งรู้แจ้งโลกนี้และโลกอื่นด้วยปัญญาเรือง ด้วยตนเอง แล้วประกาศเปิดเผยให้ผู้อื่นทราบ ไม่มีในโลก" นั้น ก็เป็นการปฏิเสธพระสัพพัญญุตญาณ แสดงถึงความไม่มีพระสัพพัญญูพุทธเจ้า และเมื่อปฏิเสธพระสัพพัญญูพุทธเจ้า ก็เท่ากับ ปฏิเสธความมีพระรัตนตรัยในโลกนี้และโลกอื่นด้วยปัญญา สามารถประกาศเปิดเผยให้ชาวโลกทราบได้ ไม่มีอยู่ พระรัตนตรัยจะเกิดขึ้นและมีอยู่ได้อย่างไร ? ถ้าโลกนี้และโลกอื่นและเทวดานางฟ้าไม่มีแล้ว พระสูตรกล่าวถึงพระพุทธรูปคำรัสที่ตรัสว่าทรงเห็นเทวดาทั้งหลายด้วยพระองค์เอง เช่นนำมากล่าวถึงข้างต้น ก็ไม่เป็นความจริง

ในพระสูตรต่าง ๆ ท่านจึงกำหนดว่า บุคคลผู้มีความเห็นดังกล่าวนี้เป็นมีฉาฏิฎฐิผู้มีความเห็นผิด และเป็นวิปริตทัสสนะ ผู้มีทัศนะวิปริต ก็สมควรแล้ว ส่วนผู้มีความเห็นตรงกันข้าม ท่านเรียกว่า สัมมาทิฎฐิกะ - ผู้มีความเห็นโดยชอบ และ อวิปริตทัสสนะ - ผู้มีทัศนะไม่วิปริต

พระอภิธรรม ๔๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นดี

ถ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มิได้เสด็จขึ้นไปทรงแสดงพระอภิธรรมแก่เทวดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และพระอภิธรรมมิใช่คำที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ พระไตรปิฎกก็น่าจะมีไม่ครบ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นดี แต่ท่านก็ระบุและจำแนกธรรมชั้นดีของแต่ละปิฎกไว้รวม ๓ ปิฎก ครบ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นดี พระวินัยปิฎก ๕ คัมภีร์ มีจำนวน ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้นดี พระสุตตันตปิฎก ๕ คัมภีร์ มีจำนวน ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้นดี พระอภิธรรมปิฎก ๗ คัมภีร์ คือ

(๑) อัมมสังคณี	๑,๓๐๐ พระธรรมชั้นดี
(๒) วิภังค์	๖,๕๐๐ พระธรรมชั้นดี
(๓) ธาตุกถา	๗,๐๐๐ พระธรรมชั้นดี
(๔) ปุคคลปัญญาตี	๕,๖๐๐ พระธรรมชั้นดี
(๕) กถาวัตถุ	๗,๑๐๐ พระธรรมชั้นดี
(๖) ยมก	๕,๑๐๐ พระธรรมชั้นดี
(๗) ปฎฐาน	๙,๐๐๐ พระธรรมชั้นดี
รวมทั้ง ๗ คัมภีร์ มีจำนวน ๔๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นดี	

รวมทั้ง ๓ ปีกุญ มีจำนวน ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี

สมด้วยคำของท่านพระอานนทเถระ กล่าวชี้แจงไว้ (แก่ท่านพราหมณ์โคปกะ โมคคัลลานะ) ว่า

ทวารสีติ พุทฺธโต คณฺหิ เทว สหฺสุตฺตานิ ภิกฺขุโต
จตุรสีตฺติสฺหฺสุตฺตานิ เย เม ธมฺมา ปวตฺติโน^๑

แปลความว่า

พระธรรมทั้งหลายที่ได้คล้องปากของข้าพเจ้านั้น ข้าพเจ้ารับมาจากพระพุทธเจ้า ๘๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี และรับมาจากพระภิกษุ (มีพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเป็นต้น) อีก ๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี รวมเป็น ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี

และมีคำกล่าวระบุเจาะจงไว้ในคัมภีร์สัมโมทวิโนทนี ว่า "อโย อภิธมฺโม นาม น อจฺจนากโต, นาปี พาทฺริภคฺคิสิทฺติ วา สวาทฺเกทฺติ วา เทวตาทฺติ วา ภาสิตฺโต, สพุพฺพญฺญชินภาสิตฺโต ปน อโย"^๒ แปลความว่า "ที่เรียกว่า พระอภิธรรมนี้ มิใช่พระธรรมที่สร้างขึ้นเร็ว ๆ นี้ อีกทั้งมิใช่พระธรรมที่ฤาษีทั้งหลายภายนอก (พระพุทธศาสนา) หรือว่า พระสาวกทั้งหลาย หรือว่า เทวดาทั้งหลาย กล่าวกันไว้ แต่ทว่า พระอภิธรรมนี้พระชินเจ้าองค์สัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้"

พระอภิธรรม ๗ ปกรณ์ ในภาษาอังกฤษ

พระอภิธรรมนั้น มิใช่แต่เราชาวไทยและชาวพุทธศาสนิกในประเทศตะวันออก พวกคัมภีร์และเล่าเรียนเป็นภาษาคันถวาทัน นับด้วย ๑๐๐ ปีมาแล้ว ได้แปลออกเป็นภาษาอังกฤษ และบางคัมภีร์แปลเป็นภาษาเยอรมันด้วยก็มี โดยเฉพาะคัมภีร์ ธัมมสังคณี นั้น ศาสตราจารย์ นางคาโรลีน ริส เดวิดส์ (Mrs. Caroline A.F. Rhys Davids) ได้แปลออกเป็นภาษาอังกฤษ โดยให้ชื่อว่า A Buddhist Manual of Psychological Ethics พร้อมทั้งเขียนบทนำอธิบายความไว้ยืดยาว และสมาคมบาลีปกรณ์ (The Pali Text Society) ในกรุงลอนดอน

๑. ตู - พระอภิธรรมเป็นพุทธพจน์ โดย พระชาฎุบุตรรณกิจ อภิธรรมมูลนิธิ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จัดพิมพ์ ครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒ น. ๓๗ - ๓๘

๒. พุ. เถร. ๒๖/๔๐๖

๓. สมนโมทวิโนทนี น. ๑๘๔

ได้จัดพิมพ์ขึ้นครั้งแรก เมื่อ ค.ศ. ๑๙๐๐ คือ ๘๐ กว่าปีมาแล้ว และจัดพิมพ์ต่อมามีใน ค.ศ. ๑๙๒๓ และ ๑๙๗๔ ดูเหมือนว่า ถึงบัดนี้ สมาคมบาลีปกรณ์นั้น คงหาผู้รู้แปลและจัดพิมพ์พระอภิธรรมออกเป็นภาษาอังกฤษ ครบ ๗ ปกรณ์แล้ว ดังนี้

๑. อัมมสังคณี A Buddhist Manual of Psychological Ethics นางคาโรลิน ริส เดวิดส์ (Caroline A.F. Rhys Davids) แปล
๒. วิภังค์ The Book of Analysis ท่าน ปฐมจ่ออุตติถิละ (Pathamakyaw Ashin Thitthila หรือ Setthila ๗ อัคคมหาบัณฑิต แปล
๓. ธาตุกถา Discourse on Elements ท่าน อุณารทะ มุละปฏฐานะสะยาตอ (U Narada, Mula Patthana Sayadaw) โดยมี อุเทียนหยุ่น (U Thein Nyun) เป็นผู้ช่วย
๔. ปุคคลบัญญัติ Designation of Human Typs พิมลเชิลลย (B.C. Law) แปล
๕. กถาวัตถุ Points of Controversy or Subjects of Discourse ส่วย ช่น อ่อง (Shwe Zan Aung) และ นางริส เดวิดส์ แปล
๖. ยมก The Book of Pairs^๑
๗. ปฏฐาน Conditional Relations หรือ The Book of Causal Relations ท่านอุณารทะ มุละปฏฐานะสะยาตอ และอุเทียนหยุ่น เป็นผู้แปล

ความเห็นของนักปราชญ์เกี่ยวกับคัมภีร์พระอภิธรรม

นักปราชญ์ชาวตะวันตก เช่น ศาสตราจารย์ นางริส เดวิดส์ จะยอมรับตามตำนานที่ว่า พระพุทธเจ้า ทรงมี มนสาเทศนา (คือ การแสดงธรรมทางใจ) ในเรือนแก้ว ในสัปดาห์ที่ ๔ นับจากวันตรัสรู้หรือหาไม่-ไม่ทราบ แต่เขาพิจารณาตามความและรูปคำแล้วแสดงความ คิดเห็น โดยกล่าวถึงคัมภีร์อภิธรรมปิฎกไว้ว่า “เคราะห์ดี สำหรับหนังสืออินเดีย ที่เรา

๑. ยังไม่พบคำแปลฉบับภาษาอังกฤษ ตลอดทั้งคัมภีร์

สามารถกำหนดกาลเวลาของอัมมสังคณี ได้ภายในขอบเขตจำกัด ซึ่งอาจถือว่าอยู่ในวงแคบ ความมุ่งหมายของอัมมสังคณี ก็คือต้องการจัดระเบียบหรือวางกฎเกณฑ์ข้อธรรมที่แน่นอน หรืออย่างน้อยก็จัดลำดับและจำกัดคำที่กระจัดกระจายตามที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรใหญ่ ๆ และธรรมกาเบ็ดเตล็ด ซึ่งมีชื่อว่า นิกาย ในพระสูตรปิฎก แนวความคิดเห็นทุกอย่างทั้งทางจิตวิทยาและทางปรัชญาที่นำมาใช้ในนิกายเหล่านี้ ถือเป็นข้อสมมติในคู่มือ (คือ อัมมสังคณี ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษ) ของ เรา คำ (หรือ ศัพท์) เทคนิค ที่ใช้อยู่ในนิกายเหล่านั้น นำมาใช้ในอัมมสังคณี ดูคล้ายกับว่า ผู้ฟังทั้งหลายซึ่งต่อมาคือผู้อ่านทั้งหลายของคัมภีร์นั้น ควรจะเข้าใจความหมายของคำศัพท์เหล่านั้น ได้ทันทีทันใด หากมีผู้ซึ่งเคยชินอยู่กับคัมภีร์เหล่านั้นและกับอัมมสังคณีปกรณัม จะสะทสสะท้านใจในการวางกำหนด อัมมสังคณีปกรณัม ไว้ในเวลาภายหลังคัมภีร์นิกายทั้งหลายไม่

อีกประการหนึ่ง ข้อปัญหาทั้งหลายที่ยกไว้ในคู่มือ (อัมมสังคณี) ของเรา ก็อยู่บนพื้นฐานที่แตกต่างกันจากข้อปัญหาที่ยกขึ้นไว้ในปกรณัมที่ ๔ แห่งพระอภิธรรมปิฎก กล่าวคือ กถาวัตถุปกรณัม ซึ่งเป็นปกรณัมที่เรารู้จักกันอยู่ว่า ท่านติสสะ (โมคคัลลิสฺสุตฺต) ได้แต่งขึ้นที่เมืองปัตตะนะ (นครปาฏลีบุตร) ในกลางศตวรรษที่ ๓ ก่อนคริสต์ศักราช อัมมสังคณีปกรณัมมิได้พยายามที่จะกล่าวความคิดเห็นล่วงหน้าไปก่อน หรือข้อธรรมที่ประณิดลึงซึ่งใด ๆ เช่นที่เสนอไว้โดยพวกผู้สมมติเป็นฝ่ายตรงข้าม ซึ่งถือปรัชญาแบบเก่า ผู้เป็นปรวาทในกถาวัตถุปกรณัม อัมมสังคณีปกรณัมก็คงมีอยู่ครบหรือเกือบครบถ้วน ตามหลักการแบบเก่าของคัมภีร์นิกายทั้งหลายนั้น จะแตกต่างกันก็แต่ในวิธีแสดง กถาวัตถุยกเอาปัญหาใหม่เป็นของในสมัยหลัง ๆ เมื่อความเชื่อถือพัฒนาขึ้นแล้ว

"เพราะฉะนั้น อัมมสังคณีปกรณัม จึงมีอายุอ่อนกว่าคัมภีร์นิกายทั้งหลาย แต่แก่กว่ากถาวัตถุปกรณัม เราจะอยู่ในด้านที่ปลอดภัย ถ้าเรากำหนดเวลาของอัมมสังคณีปกรณัมไว้ครั้งทางระหว่างคัมภีร์ทั้งสอง (คือ คัมภีร์นิกาย และกถาวัตถุปกรณัม) กล่าวคือ ระหว่างส่วนที่ ๓ ส่วนแรกของศตวรรษที่ ๔ ก่อนคริสต์กาล (เพราะฉะนั้น จึงเป็นเวลาร่วมสมัยกับอาริสโตเติลในวัยเด็ก - เขาเกิด ๓๘๔) แต่ก็ทำให้ข้าพเจ้าคิดไปว่า ระหว่างเวลาที่คัมภีร์นิกายทั้งหลายครบบริบูรณ์ กับเวลาแต่งอัมมสังคณีนั้น เป็นกาลสั้นกว่าระยะอัมมสังคณีกับกถาวัตถุ และเพราะเหตุนี้ คู่มือ (อัมมสังคณี) ของเรา ก็ควรที่กำหนดเวลาได้ว่า อยู่ในท่ามกลางมากกว่าจะอยู่ในตอนปลายของศตวรรษที่ ๔ ก่อนคริสต์ หรือแม้ก่อนนั้น อย่างไร

ก็ตาม ควรจะเป็นว่า อัมมสังคณีปกรณ์มีความสำคัญสำหรับนักประวัติศาสตร์ทางจิตวิทยาที่พึงรำลึกไว้ว่า แนวความคิดทั้งหลายที่อัมมสังคณีจัดระเบียบไว้นั้น แท้ที่จริงแล้วเป็นของมีมาเก่าก่อนโดยทางปฏิบัติ แนวความคิดเหล่านั้นทั้งหมด ถอยหลังไปถึงสมัยที่พระภิกษุสงฆ์ทำงานชำระพระคัมภีร์กัน (สังคายนา) ตอนแรก บางอย่างยังจะเก่าไปกว่าด้วยซ้ำ"^๑

ท่านศาสตราจารย์ ริส เดวิดส์ เมื่อกล่าวถึงคัมภีร์พระอภิธรรม ได้กล่าวไว้ว่า "ใคร ๆ ก็ตาม ที่อ่านบาลีอยู่อย่างเคยชิน จะสามารถรู้ได้ทันทีว่า คัมภีร์นิกายทั้งหลายนั้นมียุคเก่ากว่า อัมมสังคณี แต่ทั้งคัมภีร์นิกายและอัมมสังคณีเก่ากว่าถาวรดุ และหมดทั้งสามคัมภีร์นั้นเก่ากว่ามีลินทปัญหา" และได้กล่าวอย่างกว้าง ๆ ว่า บรรดาคัมภีร์พระอภิธรรมนั้น คัมภีร์หลังสุดคือ ถาวรดุ และคัมภีร์แรกสุด บางทีจะเป็นปุคคลบัญญัติ^๒

ลองดูความเห็นของนักปราชญ์อีกท่านหนึ่ง ซึ่งเป็นชาวศรีลังกา แต่นามของท่านแสดงว่าสืบเชื้อสายมาจากชาวโปรตุเกส มีชื่อว่า แคลเซียส เปอโรว่า กล่าวไว้ว่า "พระอภิธรรมเป็นส่วนที่ ๓ ของพระไตรปิฎก หรือ โบที่ ๓ ของตะกร้าบรรจุพระพุทธรูป ๓ โบ บางทีเราจะไม่สามารถกำหนดกาลเวลาแน่นอน ถึงการปรากฏครั้งแรกของ (อภิธรรม) ปิฎกทั้ง ๗ ปกรณ์ ตามรูปของคัมภีร์ที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้ หลักฐานในตัวคัมภีร์เอง แสดงให้เห็นว่า อัมมสังคณีปกรณ์ วิภังคปกรณ์ และปิฎกฐานปกรณ์ นั้นเป็นคัมภีร์เดิมเก่าแก่ที่สุด อาจเป็นได้ว่าพระอรหันต์ทั้งหลายได้สวดสังคายนามาแล้วตามพระบาลีที่ปรากฏทุกวันนี้ ในคราวทำสังคายนาครั้งใหญ่ ครั้งที่ ๒ ซึ่งได้ประชุมทำกันในภาค ๒๕ ปีแรกของศตวรรษที่ ๔ หรือก่อนนั้น (ราว พ.ศ. ๒๑๘) ส่วน ธาตุกถา, ปุคคลบัญญัติ และยมกปกรณ์ ก็เช่นกัน มีมาก่อนสมัยพระเจ้าอโศก และในคราวทำสังคายนาครั้งใหญ่ ครั้งที่ ๓ ซึ่งประชุมทำกันในรัชสมัยพระเจ้าธรรมาโศก พระอรหันต์ทั้งหลายก็ได้สวดในเนื้อหาสาระเช่นเดียวกันกับที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้ แต่ถาวรดุปกรณ์นั้น ตามที่เรารูจักกันอยู่ทุกวันนี้ กำหนดเวลาจากคราวประชุมทำสังคายนาครั้งที่ ๓ คราวเดียวกัน ซึ่งมีพระอรหันต์โมคคัลลบุตรตีสละเป็นประธาน ได้รจนากถาวรดุขึ้นได้แย้งลบล้างความเห็นชั่วร้าย (มิจฉาทิฎฐิ) ของพวกที่มีความเห็นแตกแยกทุกฝ่ายที่มีมาจนสมัยนั้น

"เพราะฉะนั้น หลักฐานที่สามารถหาได้ จึงดำเนินการพิสูจน์ให้เห็นว่า พระอภิธรรมหมดทั้ง ๗ ปกรณ์นั้น ตามที่เรามีคัมภีร์เหล่านั้นอยู่ทุกวันนี้ ในทางปฏิบัติเป็นรูปลักษณะ

๑. Introductory Essay. *A Buddhist Manual of Psychological Ethics.*

เดียวกัน จักรระเบียบอย่างเดียวกัน ก็กำหนดกาลเวลาได้เป็นที่เรียบร้อยแล้วว่า ไม่ช้าไปกว่า ๒๕๐ ปีก่อนคริสต์ (พ.ศ. ๒๙๓) จากหลักฐานภายในคัมภีร์อีกเช่นกัน เป็นที่แจ้งชัดว่า พระคัมภีร์เหล่านี้ไม่เคยถูกเพิ่มเติมแก้ไขตลอดสมัยที่ใช้พระคัมภีร์เหล่านั้นอยู่ในลังกา เรื่องนี้เป็นความจริงของพระไตรปิฎกทั้งหมดตามที่เรารวบกันอยู่ทุกวันนี้

“ตั้งแต่พระโอรสสองศอรหันต์ (พระมหินทเถระ) ของพระเจ้าอโศก นำพระคัมภีร์เหล่านี้มาสู่เกาะลังกา ภายหลังสังคายนาครั้งที่ ๓ เล็กน้อย ได้ถือกันว่า พระคัมภีร์เหล่านั้นได้จบสิ้นโดยประการสุดท้ายแล้ว ไม่เปิดโอกาสให้เปลี่ยนแปลงแก้ไขแม้แต่เล็กน้อย หรือแม้แต่บาทเดียว บรรทัดเดียว พระสงฆ์ท่านก็ถือว่า พระคัมภีร์เหล่านี้ เป็นพระพุทธรูปที่สถิตอยู่ในความเคารพนับถืออย่างสูงสุด ที่ไม้อาจเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้ และแม้ว่าบรรดากษัตริย์หลายจะบรรจุกำเป็นอันมากที่อ้างถึงเหตุการณ์และเรื่องราวที่น่าสนใจ แต่ตัวพระไตรปิฎกเองคงนำสืบต่อกันลงมาในรูปคัมภีร์ที่มีเนื้อหาสาระอย่างเดียวกันกับที่เก็บรักษาไว้แต่ตั้งเดิมในอินเดีย ณ ภูมิภาคประเทศ ของพระบรมศาสดา ไม่มีคำที่อ้างถึงเรื่องราวท้องถิ่นบรรจุกอยู่ในภรณ์ไฉนในคัมภีร์เหล่านี้แม้จะมีทำที่อยู่มากที่จะต้องบรรจุก ชื่อพระภิกษุสำคัญ พระนามพระมหากษัตริย์ หรือเสมียนเลว ๆ ไว้ (แต่ไม่มี) อาจเป็นได้ว่าน่าจะมีคามผิดพลาดบกพร่องเกิดจากเสมียนหรือผู้คัดลอกพระคัมภีร์อยู่บ้าง ที่จริงก็เป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์ที่ตลอดการสืบทอดพระคัมภีร์เหล่านี้มาหลายชั่วศตวรรษ ไม่เคยมีผิดพลาดบกพร่องเช่นนี้เลย แต่ความผิดพลาดบกพร่องเช่นว่านี้ที่มีอยู่ก็เห็นได้ง่าย เป็นสิ่งเล็กน้อย และไม่ใช้ที่สำคัญ

“เมื่อพูดถึงพระคัมภีร์ทั้งหลาย ในเรื่องนี้จะต้องรำลึกไว้ด้วยว่า คัมภีร์พระไตรปิฎกนั้น เพิ่งนำมาเขียนไว้ในเกาะลังกาในกาลภายหลัง ในสมัยนั้น คัมภีร์ทั้งหลายในพระไตรปิฎก ยังเป็นการจัดระเบียบพระธรรมตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ให้เข้าหมวดหมู่ที่แน่นอน และสมาชิกทั้งหลายของสงฆ์ก็ทรงจำกันไว้ แล้วโดยวิธีนี้ พระอาจารย์ผู้มุ่งเลื่องหม่อมเลื่ององค์อรหันต์ก็สวดสาธยายพระธรรมนั้น ส่งเสริมสนับสนุนให้ลูกศิษย์ผู้มุ่งเลื่องหม่อมเลื่องจำทรงไว้และนำสืบทอดจากชั่วอายุ ๑ มาสู่ชั่วอายุ ๑ จนถึงรัชกาลพระเจ้าวิภูทกมณเฑียร (ครองประเทศศรีลังกา) คัมภีร์มหาวงศ์กล่าวไว้ในสมัยนั้น พระภิกษุผู้เป็นนักปราชญ์ส่วนมาก ซึ่งจำทรงพระไตรปิฎกและคัมภีร์บรรดากษัตริย์ทั้งหลายนำสืบต่อกันมาโดยมุขปาฐ (ท่องจำ) ตั้งแต่ในกาลก่อน พิจารณาเห็นกันว่า ประชาชนมีความเป็นธรรมน้อยลง พระสงฆ์จึงประชุมปรึกษากัน และเพื่อที่จะให้พระธรรมอันแท้จริงสามารถดำรงอยู่ต่อไป พระภิกษุทั้งหลาย

จึงเขียนจารึกพระคัมภีร์ทั้งหลายลงไว้เป็นตัวหนังสือ เรื่องนี้เกิดขึ้นโดยประมาณในระยะ ๒๕ ปีก่อนคริสต์ศักราช (พ.ศ. ๕๑๘ ดังกล่าวไว้ข้างต้น) แล้วเราก็มีคัมภีร์พระไตรปิฎกที่เขียนไว้เป็นตัวหนังสือ ตั้งแต่นั้นมา

“จำต้องกล่าวไว้ในที่นี้ด้วยว่า ตำนานของฝ่ายเถรวาท ซึ่งเป็นต้นเดิมของพระพุทธศาสนาฝ่ายพระบาลีแบบฉบับ ยืนยันว่าพระอภิธรรมนั้น เป็นเทศนาโดยตรงของพระบรมศาสดาเอง”^๑

ในคัมภีร์อัญญาสาลินีก็ยืนยันความข้อนี้ไว้ว่า “อภิธมฺโม นาม น สาวิโก, น สวากโคจโร, พุทฺธวิโสโย เอส พุทฺธโคจโร” แปลความว่า “ชื่อว่า พระอภิธรรม มิใช่วิสัยของพระสาวก, มิใช่โคจร (อารมณ) ของพระสาวก, อภิธรรมนี้เป็นพระวิสัยของพระพุทธเจ้า, เป็นโคจรของพระพุทธเจ้า”^๒

จากหลักฐานในพระบาลีที่นำมากล่าวถึงข้างต้น และยังมีที่มาในพระบาลีอีกหลายแห่ง เป็นเครื่องยืนยันอยู่แล้วว่า พระอภิธรรมเป็นพระพุทธพจน์ที่มีมาแต่สมัยพุทธกาล เว้นแต่ความพิสดารในกถาวัตถุปกรณ์ และที่มีผู้กล่าวว่า พระอภิธรรมนั้นมิได้แต่งเพิ่มเติมขึ้นในกาลภายหลัง ก็อาจตรวจสอบได้ว่า นอกจากกถาวัตถุที่ระบุไว้แจ่มแจ้งว่า ท่านพระโมคคัลลินบุตรติสสะเถระอธิบายความตามกถาที่พระพุทธองค์ทรงตั้งไว้แล้ว ก็ไม่มีระบุไว้ที่ไฉนว่าท่านผู้ใดแต่งขึ้นหรือแต่งเพิ่มเติมไว้ในกาลต่อมา เมื่อระบุตัวผู้แต่งหรือผู้เพิ่มเติมไม่ได้ ความเห็นที่ว่า มีผู้แต่งเพิ่มเติมก็ถือว่าเป็นมิจฉาปฏิญญาโดยแท้ และด้วยข้อความดังกล่าวแก้คำที่มีผู้เสนอกันไว้ว่า พระอภิธรรม มิใช่คำที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้

ที่ว่า มีผู้แต่งพระอภิธรรมขึ้นใหม่ โดยนำเอาธรรมมาจากพระสูตรต่าง ๆ และท่านญาณติโลกะมหาเถระก็แสดงความเห็นไว้ว่า “หมวดที่ ๓ ของบาลีพระไตรปิฎก หรือ ‘ตะกร้าใบที่ ๓’ ที่เรียกว่า อภิธรรมปิฎก อย่างน้อยที่สุดในรูปแบบที่นำสืบทอดมาถึงเรา มีอายุอ่อนกว่าอีก ๒ หมวด (คือ วินัยปิฎกและสุตตันตปิฎก) โดยไม่ต้องสงสัย แต่ถึงกระนั้น เกี่ยวกับข้อเท็จจริงในเรื่องนี้ ไม่อยู่ในทางที่จะถือได้ว่าเป็นการบิดผันหรือเปลี่ยนแปลงพระธรรมทั้งหมด

๑. Foreword, Guide Through The Abhidhamma - Pitaka by Nyanatiloka Mahathera, Buddhist Publication Society, Kandy, Ceylon, 1971

๒. อัญญาสาลินี น. ๔๗๔

ที่วางลงไว้ในพระสูตรต้นตปิฎก และพยายามอธิบายธรรมเหล่านั้นจากจุดขึ้นทางปรัชญา หรือพูดให้ถูกต้องยิ่งขึ้น ก็คือจากหลักการทางจิตวิทยา และสรีรวิทยา”

เรื่องนี้ท่านอุณารทะ มุละปฏิฐานะสะยาตอ อ้างหลักฐานแสดงความเห็นเชิงแย้งไว้นำฟังว่า เราจะไม่พบว่าหัวข้อธรรมในอัมมสังคณิกปรณนั้นมียอยู่ในพระสูตรใด ๆ มาติกา ที่เรียกว่า “สูตรต้นตปิฎก” ในอัมมสังคณิกนั้น เป็นคำอธิบายของท่านพระสารีบุตร มิใช่ของพระพุทธเจ้า ซึ่งกล่าวเป็นคำถามคำตอบไว้ว่า

“(คำถาม) สูตรต้นตปิฎก อีก ๔๒ เล่ม เกิดจากไหน? ใครตั้งไว้? ใครแสดงไว้?”

“(ตอบ) ทูคอีก ๔๒ นั้น เกิดจากท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระ ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระท่านแสดงไว้ แต่เมื่อพระเถระตั้งทูคเหล่านี้ ท่านก็มีได้ตั้งขึ้นด้วยญาณอันเป็นส่วนแห่งความคิดของท่านเอง หากแต่ท่านรวบรวมมาจากเอกนิบาตและทุกนิบาต เป็นต้น ในอังกุตรนิกายบ้าง และจากสังคิตติสูตรและทสุตตรสูตร ในทิมนิกายบ้าง มาตั้งไว้เพื่อช่วยพระเถระทั้งหลายผู้ศึกษาพระอภิธรรม มิให้ลำบากเพราะจะต้องอ้างพระสูตร”^๑

สูตรต้นตปิฎก ในวิภังคปกรณ์และปุคคลบัญญัติ พระพุทธองค์ทรงแสดงเพื่อความหลุดพ้น (วิมุตติ) ของพวกเทวดาและพรหมทั้งหลาย ที่มีปัญญาไม่เพียงพอที่จะเข้าใจพระอภิธรรมที่แท้จริง แต่เราจะไม่พบอธิัมมภาษณีย์ และ ปัญหาปุจฉะ ของวิภังคปกรณ์ โดยครบถ้วนในพระสูตรใด ๆ เลย นอกจากนั้นหัวข้อที่กล่าวไว้ในชาตูกถาปกรณ์ ยมกปกรณ์ และในปฏิฐานปกรณ์ ก็จะไม่พบในพระสูตรทั้งหลายเช่นกัน ด้วยเหตุนี้ ความเห็นที่ว่า พระอภิธรรมแต่งขึ้นโดยนำเอาข้อความมาจากพระสูตร จึงเป็นความเห็นเหลวไหล

อาจเนื่องจากมีพระภิกษุสมัยก่อน ออกความเห็นไว้หลักฐานและปราศจากเหตุผล เช่นกล่าวมา ท่านจึงกล่าวระบุโทษไว้ว่า “บุคคลผู้ปฏิเสธพระอภิธรรม ชื่อว่าให้การประหารในชินจักร (คำสอนของพระชินพุทธเจ้า) นี้ ต่อต้านพระสัพพัญญุตญาณ ลบล้างพระเวสราวิชญาณ ทำพุทธบริษัท ผู้ปรารถนาจะฟังให้หลงผิด ผูกม่านขึ้นปิดบังพระอริยมรรค แสดงตัวให้ปรากฏในเรื่องสร้างคามแตกร้าง (ในหมู่มสงฆ์) เรื่อง ๑ ใน ๑๔ เรื่อง เป็นผู้ควรแก่

๑. อภุจสาธิตินิ, น. ๑๒ - ๑๓ และดู - “พระอภิธรรมเทศนาบนดาวตึงส์” ของ ผู้เรียบเรียง, น. ๕๑

๒. *Conditional Relations*, (Patthana) Vol.I. pp. cii - cii, Text Society, London, 1969

(การลงโทษ) ออกเขปนิยกรรรม นิยสกรรรมและดัชชนิยกรรรม เป็นผู้ควร (ลงโทษด้วย) ทำกรรรมนั้น ๆ แล้วขับไล่อิสงตัวไป โดยกล่าวว่ "ไป เจ้าจงไปมีชีวิตเป็นคนกินของเหลือเดนเถิด" ๑

๓

พระไตรปิฎกคืออะไร^๑

ความหมายของพระไตรปิฎก

ศาสนาทุกศาสนาในปัจจุบัน มีคัมภีร์หรือตำราทางศาสนาเป็นหลักในการสั่งสอน แม้ว่าแต่เดิมจะมีได้มีการขีดเขียนเป็นตัวอักษรก็ตาม แต่เมื่อมนุษย์ได้มีพัฒนาการทางด้านการพิมพ์ คัมภีร์ทางศาสนาจึงได้รับการพิมพ์ด้วยเช่นกัน พระไตรปิฎก ก็เป็นคัมภีร์หลักในพระพุทธศาสนาจุดคัมภีร์ไบเบิลของคริสตศาสนา คัมภีร์ อัล กุรอาน ในศาสนาอิสลาม และคัมภีร์พระเวทของศาสนาพราหมณ์

ตามรูปศัพท์ คำว่า “พระไตรปิฎก” แยกศัพท์ออกเป็น พระ + ไตร + ปิฎก คำว่า พระ เป็นคำยกย่อง แปลว่า ประเสริฐ ไตร ในภาษาบาลีใช้คำว่า ทิ แปลว่า ๓ ปิฎก บาลีใช้คำว่า ปิฎก แปลได้ ๒ นัยคือ-

๑. หมายถึง ภาษา (ภาษาคนโต) เช่นตะกร้า เป็นต้น ดังประโยคบาลีที่ว่า อถ ปุริโส อาคจฺเจยฺย กุฑฺทาลปิฎกมาทาย แปลว่า คราวนั้น บุรุษคนหนึ่งได้ถือจอบและตะกร้ามา

๒. หมายถึง คัมภีร์ หรือตำรา (ปกครองปี ปิฎกนฺติ วุจฺจติ) จุดใจในประโยคในกาลามสูตร ว่า มา ปิฎกสมุปทานน - ท่านอย่าเชื่อเพียงเพราะอ้างตำราหรือคัมภีร์

ดังนั้น พระไตรปิฎก จึงหมายถึงคัมภีร์หรือตำราที่รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้เป็นหมวดหมู่ ไม่ให้กระจัดกระจาย คล้ายกระจาดหรือตะกร้าอันเป็นภาษาสำหรับใส่ของฉะนั้น

จากพระธรรมวินัย สู่อะไรพระไตรปิฎก

บทพระธรรมคุณที่มีอยู่ในพระสูตรหลายสูตร เช่น ธัคคสูตร เป็นต้น ได้แสดงไว้ชัดว่า สุวากุขาโต ภควตา ธมฺโม ซึ่งแปลว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว จะเห็นได้ว่า คำว่า พระธรรมในที่นี้ หมายถึงทั้งธรรมและวินัย ที่พระองค์ตรัสและบัญญัติไว้ทั้งหมด

๑. ดร.รงค์ จิตตโสภโณ, พระมหา. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก. ม.จ.ร., พ.ศ. ๒๕๒๗, หน้า

หรือคำที่ให้อุปสมบทแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทาว่า สุวาग्ขาโต ธมฺโม พุทฺทมจฺริยํ จรตฺ สมฺม-
 ทุกฺขอนฺตฺกิริยาฯ ซึ่งแปลว่า “ธรรมที่เรากล่าวไว้ดีแล้ว ท่านทั้งหลายจงประพฤติพรหมจรรย์
 เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ” คำว่าธรรมในที่นี้ จึงหมายถึงวินัยที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้
 และธรรมที่พระองค์ทรงแสดง

ต่อมาในสมัยใกล้จะปรินิพพาน มีศัพท์คู่ซึ่งพระองค์ตรัสกับพระอานนท์ก่อนแต่จะ
 ปรินิพพาน ซึ่งปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรว่า โย โว อานนฺท ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต
 ปรณฺญตฺโต, โส โว มมจฺเจยน สุตฺตาฯ ซึ่งแปลว่า ดูก่อนอานนท์ ธรรมวินัยที่เราแสดงบัญญัติ
ไว้แก่พวกเธอนั้นแหละจะเป็นศาสดาของพวกเธอทั้งหลาย เมื่อเราสิ้นไป

มาถึงตอนนี้จะเห็นได้ว่า ตรัสไว้ชัดว่า พระธรรมวินัย พระอรชยคณาจารย์ได้อธิบาย
 ว่า คำว่า ธรรม นั้น หมายถึง นิกายห้า คือ ทิมนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตนิกาย
 และขุททกนิกาย แต่ขุททกนิกายนั้น ได้รวมเอาอภิธรรม หรือ สัตตปปรกณฺ์เข้าไว้ด้วย

แม้การสังคายนาครั้งแรก พระมหากัสสปเถระ ก็กล่าวชักชวนพระอรหันต์ทำการ
 สังคายนาพระธรรมวินัยว่า หนฺท มยํ อวฺสุโล ธมฺมณฺจ วินยณฺจ สงฺคยาเยม แปลว่า เชิญเถระ
 ท่านอวสุโล เราจะสังคายนาพระธรรมและพระวินัยกัน (๗/๖๑๔/๓๘๐)

คำว่า พระไตรปิฎก ยังไม่มีกล่าวไว้ชัดเจน คงเรียกรวมว่า พระธรรมวินัย ดังได้กล่าว
 แล้ว แต่มีข้อความหลายแห่งในพระธรรมวินัยและพระสูตรที่มีคำว่า พระวินัย พระสูตร
 และพระอภิธรรม ไว้ครบ เช่น ในมหาวิภังค์ สังฆาทิเสสข้อที่ ๗ ได้กล่าวไว้ว่า

ทพฺุไฟํ มลฺลปฺตฺโต สภาคานํ สภาคานํ ภิกฺขุณํ เอกขุณฺ์ เสนาสนํ ปญฺญาเปติ., เย เต
 ภิกฺขุ สุตฺตฺนฺตฺติกา, เตสํ เอกขุณฺ์ เสนาสนํ ปญฺญาเปติ, เต อญฺญมณฺญํ สุตฺตฺนฺตํ สงฺคาโยสฺสนฺตฺติ,
 เย เต ภิกฺขุ วินยชฺรา, เตสํ เอกขุณฺ์ เสนาสนํ ปญฺญาเปติ เต อญฺญมณฺญํ วินยํ วินิจฺฉินฺตฺสนฺตฺติ,
 เย เต ภิกฺขุ อภิธมฺมิกา, เตสํ เอกขุณฺ์ เสนาสนํ ปญฺญาเปติ เต อญฺญมณฺญํ
 อภิธมฺมํ สากฺกฺขินฺตฺสนฺตฺติ

แปลว่า พระทัพพะมัลลบุตร ย่อมจัดเสนาสนะไว้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แก่ภิกษุทั้งหลาย
 ที่มีลักษณะคล้าย ๆ กัน กล่าวคือ ภิกษุเหล่าใดศึกษาเล่าเรียนพระสูตร ก็จัดเสนาสนะให้ภิกษุ
 เหล่านั้นในกลุ่มเดียวกัน ด้วยคิดว่า พวกเขาจะได้ลอบสวนพระสูตรระกันและกัน ผู้ทรงวินัย
 ก็จัดเสนาสนะไว้กลุ่มเดียวกัน ด้วยคิดว่า ภิกษุเหล่านั้นจะได้วินิจฉัย ข้อวินัยะกันและ
 กัน ภิกษุเหล่าใดเล่าเรียนพระอภิธรรม ก็จัดเสนาสนะสำหรับภิกษุเหล่านั้นไว้เป็นกลุ่มเดียวกัน

ด้วยคิดว่า ภิกษุเหล่านั้นจักสนทนา พระอภิธรรมกะกันและกัน (๑/๔๔๓/๓๖๙)

อนึ่ง ในภิกษุณีวิภังค์ ฉัตตปาหนวรรค สิกขาบทที่ ๑๒ ว่า

ปณฺห์ ปุจฺเจยฺยาติ สุตฺตเนเต โสกาสํ การฺยาเปตฺวา วินยํ วา อภิธมฺมํ วา ปุจฺจติ อาปตฺติ ปาจิตฺตียสฺส ฯ วินยํ โสกาสํ การฺยาเปตฺวา สุตฺตเนตฺ วา อภิธมฺมํ วา ปุจฺจติ อาปตฺติ ปาจิตฺตียสฺส ฯ อภิธมฺเม โสกาสํ การฺยาเปตฺวา สุตฺตเนตฺ วา วินยํ วา ปุจฺจติ อาปตฺติ ปาจิตฺตียสฺส ฯ

แปลความว่า ภิกษุณี ผู้ถามปัญหากับภิกษุ ขอโอกาสอันใด ต้องถามอันนั้น ถ้าขอโอกาสถามพระสูตรแล้ว กลับไปถามพระวินัยก็ดี ถามพระอภิธรรมก็ดี ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ขอโอกาสถามพระวินัย กลับไปถามพระสูตร หรือพระอภิธรรม ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ขอโอกาสถามพระอภิธรรม กลับไปถามพระสูตรหรือพระวินัย ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (๓/๔๗๗/๒๕๕)

ยังมีข้อความใน อปทานอุบาลีเถรวัตถุ หน้า ๖๓ มีว่า

สฺวตฺตเนตฺ อภิธมฺมญฺจ วินยญฺจาปิ เกวลํ

นวางฺคํ พุทฺธวจนํ เอสา ธมฺมสฺสา ตว

แปลว่า (เข้าแต่พระจอมมุณี) พระสูตร พระอภิธรรม พระวินัย รวมพุทธวจนะมีองค์ ๔ ทั้งสิ้นนี้ เป็นธรรมสภาของพระองค์ ฯลฯ

ข้อความดังกล่าวแสดงถึงการเรียกพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม ได้มีมานานแล้ว แต่ยังไม่แยกออกชัด เป็น พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก-อย่าง ที่ปรากฏในยุคตั้งแต่สังคายนาครั้งที่ ๓ เป็นต้นมา ดังบาลีว่า

เตปิฎกํ พุทฺธวจนํ นาม พุทฺธสฺส ภควโต ธมฺมวินยสฺส สโมธานํ โหติ

แปลว่า พระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎก เป็นที่รวมแห่งพระธรรมวินัยขององค์ภควันต์พุทธเจ้า

จากมุขปาฐะสู่การจารึกใบลาน

ตำราที่บรรจุพระพุทธพจน์ ที่พระธรรมลังคาทหาคารยได้สังคายนา หรือรวบรวมไว้เป็นหมวด เรียกว่า พระไตรปิฎก ได้ถ่ายทอดกันมาโดยระบบมุขปาฐะ หรือท่องจำ (Oral Tradition) ดุจสมัยก่อน ๆ ในประเทศไทยของเราก็มีการนิยมท่องหนังสือคำ เจ็ดตำนาน สิบสองตำนาน หรือท่องพระปาติโมกข์ โดยอาศัยการท่องปากต่อปาก จากครูบา-

อาจารย์ จนจำได้แม่นยำ และสืบต่อกันมาถึงอนุชนรุ่นหลัง พระไตรปิฎกก็เช่นกัน ตั้งแต่สังคายนาครั้งแรก ศิษย์สายพระอุบาลีก็จดจำพระวินัยปิฎก ศิษย์สายพระอานนทก็จดจำพระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก สืบ ๆ กันมาโดยมิได้ขาดสาย

ตัวอย่างสายพระอุบาลี ที่ท่านแสดงไว้ตามลำดับ ออกนามเฉพาะหัวหน้าสายดังนี้-

พระอุบาลีเถระ	}	ในอินเดีย
พระทวารเถระ		
พระโสณเถระ		
พระสิคควเถระ		
พระโมคคัลลินเถระ		
พระมหินทเถระ	}	ในลังกา
พระอัญญาเถระ		
พระอุตตยเถระ		
พระสัมพลเถระ		
พระภัททนามเถระ ฯลฯ		

การท่องจำนี้ ได้กระทำมาจนถึงสังคายนาครั้งที่ ๕ ในลังกาทวีป (ถ้านับเฉพาะที่ทำสังคายนาในศรีลังกา ก็เป็นครั้งที่ ๒) ประมาณ พ.ศ. ๔๓๓ ในรัชสมัยของพระเจ้าวิภูคามทีโอบัย โดยมีพระวัชชีตมหาเถระเป็นประธาน ทำที่อาโลกเจดสถาน ณ มตเลขนบท หรือที่เรียกกันว่า มลัชชนบท สาเหตุของการจารึกพระพุทธรวจนลงในใบลานก็เพราะว่า ถ้าจะใช้วิธีท่องจำพระพุทธรวจนต่อไป ก็อาจมีข้อวิปริตผิดพลาดได้ง่าย เพราะปัญญาในการท่องจำของกุลบุตรเสื่อมถอยลง นอกจากนั้น พระสงฆ์ยังได้รับความกระทบกระเทือนจากภัยธรรมชาติและภัยสงครามอยู่เนือง ๆ ทำให้ไม่มีเวลาท่องจำพระพุทธรวจน จะทำให้ช่วงการสืบต่อขาดลงได้ มีคำกล่าวว่าการจารึกครั้งนี้ได้จารึกอรรถกถาลงไว้ด้วย

มีผู้สงสัยว่า สมัยพุทธกาลคนไม่รู้จักการเขียนหนังสือหรืออย่างไร? จึงไม่ปรากฏว่ามีตำรับตำราจารึกไว้เป็นหลักฐาน แม้บริวารที่สำคัญของพระภิกษุ ก็ไม่ระบุนั่งหนังสือไว้ด้วย

พระมหาเสฐียรพงษ์ ปุณณวณโณ ได้ประมวลทัศนะนี้ไว้ในหนังสือ ภาษาศาสตร์ภาษาบาลี ไว้ว่า "ความจริงการเขียนหนังสือ น่าจะมีมาก่อนพุทธกาลแล้ว ในพระไตรปิฎกเองก็มีข้อความเอ่ยถึงการขีดเขียนเป็นครั้งคราว เช่น ตอนหนึ่ง ห้ามภิกษุเล่นเกม 'อักขริ-

กา' ได้แก่การทลายอักษรในอากาศ หรือบนหลังเพื่อนภิกษุ วิชาเขียนหนังสือ (เลขา) ได้รับยกย่องว่าเป็นศิลปะพิเศษอย่างหนึ่ง ลิกขาบทบางข้อห้ามภิกษุก็มิเรียนศิลปะทางโลก หนึ่งในศิลปะเหล่านี้คือวิชาเขียนหนังสือ ในบทสนทนาภายในครอบครัว พ่อแม่ปรารถนาจะให้บุตรเรียนวิชาอะไรดี ถ้าจะให้เขียนหนังสือ บุตรก็อาจยังชีพอยู่ได้สบาย แต่ก็อาจเจ็บนิ้วมือ ถ้าภิกษุเขียนหนังสือพรรณนาคุณของอติวินาศกรรม (การฆ่าตัวตายเอง) ปรับทุกกฎทุกตัวอักษร ถ้ามีผู้อ่านพบข้อความนั้นแล้ว เห็นดีเห็นงามด้วย แล้วฆ่าตัวตายตามนั้น ปรับอาบัติปาราชิก"^๑

หลักฐานเหล่านี้ แสดงว่า อักษรหรือการเขียนมีมาก่อนสมัยพระพุทธเจ้าแล้ว แต่ที่พระพุทธองค์ไม่นิยมใช้ หันมาใช้วิธีมุขปาฐะแทน น่าจะทรงเห็นประโยชน์อันสูงส่งบางสิ่งบางอย่างกระมัง หรือว่าระบบการขีดเขียนยังไม่เป็นที่แพร่หลายเท่าที่ควร ทั้งยังไม่มีอุปกรณ์การขีดเขียนเพียงพอ ก็ยากที่จะทราบได้ แต่ข้อที่น่าคิดอยู่บ้าง คือ วิธีเรียนด้วยมุขปาฐะนี้ นอกจากจะสร้างสัมพันธภาพอย่างใกล้ชิดระหว่างผู้เรียนและผู้สอนแล้ว ยังเป็นการสร้างสมาธิฝึกจิตของผู้เรียนไปในตัวด้วย นักปราชญ์ยุคก่อนที่มีความคิดเช่นนี้ก็ไม่น้อย เปเลโตเคยกล่าวไว้ว่า "การคิดอักษรขึ้นใช้แทนการท่องจำ ทำให้มนุษย์ขาดอานุภาพแห่งการทรงจำ คือ แทนที่จะจดจำจากอินทรีย์ภายใน ต้องอาศัยสัญลักษณ์ภายนอกเข้าช่วย"

๑. พระมหาเสฐียรพงษ์ ปุณณณโก, *ภาษาศาสตร์ภาษาบาลี*, ชุดวรรณไวทยากร, กรุงเทพฯ, ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๔

๔

ความเป็นมาของพระไตรปิฎก

พระเถระที่เกี่ยวข้องกับการเกิดของพระไตรปิฎก
พระเถระในระยะเวลาที่พระพุทธเจ้าทรงพระชนม์อยู่

๑. พระอนุตตะ เป็นพระเถระรูปหนึ่งที่มีความปรารถนาดีต่อวงการพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ท่านเป็นน้องชายของพระสารีบุตร ข้อความในสามคามสูตร ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัตถณาสกั (๑๔/๕๑/๔๙) แสดงว่า ครั้งหนึ่ง เมื่อนิครนถ์นาฏบุตร ได้ลี้ภัยไปใหม่ ๆ ที่เมืองปาวา พระอนุตตะ ได้เห็นความแตกแยก ความขัดแย้ง และระส่ำระสายในหมู่สาวกของนิครนถ์นาฏบุตร ที่ขัดแย้งกันในคำสอนของศาสดาของตนเอง จึงได้เข้าไปเล่าเหตุการณ์ให้พระอานนท์ฟัง แสดงความเป็นห่วงความมั่นคงแห่งพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า พระอานนท์ฟังเรื่องแล้วเห็นด้วย จึงได้พาไปเฝ้าพระศาสดาทูลเรื่องให้ทรงทราบ และแสดงความเป็นห่วงว่า ขอการทะเลาะวิวาทอย่างนั้นอย่าเกิดมีในหมู่สาวกของพวกเรา เพราะไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของพหูชน เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

พระพุทธเจ้าจึงตรัสถามว่า มีการขัดแย้งในธรรมที่พระองค์ตรัสรู้แล้วแสดงให้ฟังหรือไม่ เช่น ในหลักธรรมเกี่ยวกับ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรค ๘ พระอานนท์ก็ทูลว่าไม่มี แล้วจึงทรงแนะนำ สาเหตุแห่งการวิวาทมี ๖ อย่าง

- ๑) โกรธ และผูกโกรธ
- ๒) ตูฏกผู้อื่น - ตีเสมอ
- ๓) อิจฉา - ตระหนี่
- ๔) โอ้อวด - เจ้ามาया
- ๕) ปรารถนาลามก - เห็นผิด

๖) ถือแต่ความเห็นของตนอย่างแน่น ไม่สละคืน

เมื่อเป็นเช่นนี้ ย่อมไม่เคารพในพระรัตนตรัย ไม่เคารพในการศึกษา ก่อให้เกิดการทะเลาะวิวาท ก่ออิถิกรณทั้ง ๔ ขึ้น จะระงับได้ก็โดยวิธีการ ๗ อย่างที่เรียกว่า วิธีระงับอิถิกรณคือ

๑. ระวังต่อหน้า	๕. เอาเสียงข้างมาก
๒. ให้สติ	๖. ลงโทษคนกลับกลอก
๓. ให้แก่คนบ้า	๗. แบบประนีประนอม
๔. ปรับตามรับสารภาพ	

แล้วทรงแสดงหลักที่จะทำให้สามัคคีกัน ๖ ประการ (สาราณียธรรม) คือ

- ๑) ทำอะไรในระหว่างเพื่อนนักบวชก็ทำด้วยเมตตา
- ๒) พูดอะไรในระหว่างเพื่อนนักบวชก็พูดด้วยเมตตา
- ๓) คิดอะไรในระหว่างเพื่อนนักบวชก็คิดด้วยเมตตา
- ๔) มีลาภอะไรเกิดขึ้นก็แบ่งปัน ไม่บริโภคนคนเดียว
- ๕) มีศีลและระเบียบเสมอกัน
- ๖) มีทิฐฐิถือความเห็นเสมอกันตรงกัน

นี่คือความหวังดีของพระจุนทะ จนทำให้พระพุทธเจ้าแสดงแนวทางแห่งการระงับความขัดแย้ง และให้เกิดสามัคคีไว้

๒. พระสารีบุตร พระมหาเถระรูปนี้ เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้าคู่กับพระโมคคัลลานะ ท่านได้แสดงความปรารถนาที่ขอให้พระพุทธองค์ทรงบัญญัติพระวินัย ซึ่งปรากฏในเวรัญชกัณฑ์ มหาวิงค์ค วินัยปิฎกเล่ม ๑ (๑/๘/๑๕) เพื่อให้พระศาสนาตั้งมั่นและดำรงอยู่สืบกาลนาน พระพุทธองค์ก็ทรงรับหลักการ แต่ทรงมีข้อแม้ว่า ให้ถึงกาลเสียก่อน ให้มีพระมาก ลากลัการะมาก มีอาสาวิภูฐานียธรรมปรากฏในหมู่สงฆ์เสียก่อนแล้วจะทรงบัญญัติพระวินัย

อนึ่ง มีข้อความในสังคิติสูตร ทิมนิกาย ปาฏิวารค (๑๑/๒๒๑-๑๖๓/๒๒๒-๒๘๗) และข้อความในทสุตตรสูตร (๑๑/๓๖๔/๔๗๕/๒๘๘-๓๔๓) ได้แสดงถึงตัวอย่างการจัดหมวดธรรมเป็นหมวดเป็นหมู่โดยพระสารีบุตร ซึ่งทรงสดับแล้วทรงประทานสาธุการ ทรงให้ชื่อว่า สังคิติปริยาย - แนวทางแห่งการรวบรวมพระธรรมวินัย แม้ข้อความในทสุตตรสูตร ก็เช่นกัน แสดงแนวการรวบรวมธรรมเป็นหมวดหมู่ เป็นแม่บทของคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ในกาลต่อมา คือเริ่มด้วยธรรมหมวด ๑ - ๑๐

ที่แสดงมานี้ แสดงถึงความเป็นห่วงใยและความปรารถนาดีของพระสารีบุตรเถระ ที่ประสงค์จะให้พรหมจรรย์ คือพระศาสนาของพระบรมศาสนา ดำรงอยู่นาน ๆ เป็นประ-

โยชน์และให้ความสุขแก่ชนส่วนใหญ่ ทั้งเทวดาและมนุษย์ทั้งมวล

๓. พระโสณะ โภฏิกัณณะ พระเถระรูปนี้ เป็นศิษย์ของท่านพระมหากัจจายนะ อยู่ในแคว้นอันวันตีชนบท ออกบวชด้วยความเลื่อมใสต่อท่านพระมหากัจจายนะ แต่เนื่องด้วยหาพระสงฆ์ยากจึงทำให้การบวชเป็นพระของท่านล่าช้าออกไปถึง ๓ ปี เมื่อได้สงฆ์ครบ ๑๐ รูป จึงได้อุปสมบท จากนั้นได้ลาอุปชฌาย์ไปเฝ้าพระศาสดา พระพุทธองค์ตรัสสั่งให้พระอานนทจัฑที่พิทักษ์ให้แก่ท่านโสณะในภูกุอันเดียวกันกับพระองค์ หลังจากพักผ่อนในราตรีแล้ว ในตอนใกล้รุ่ง พระองค์ได้อาราธนาให้ท่านกล่าวธรรมให้ทรงสดับ ท่านโสณะรับพระดำรัส สวดธรรมเป็นหมวดแปด รวม ๑๖ ครั้ง ด้วยสรกัญญา เมื่อจบแล้วพระพุทธองค์ทรงประทานสาธุการ ทรงชมว่า จำได้ดี กล่าวได้ดีด้วยวาจาอันสละสลวย ได้นั่นถ้อยกระหวกความ ข้อความนี้มีปรากฏในขุททกนิทาย อุทานวรรค (๒๕/๑๑๙/๑๖๐-๑๖๖)

ในข้อนี้ แสดงถึงทรงเห็นความสำคัญของการทรงจำด้วยมุขปาฐะ และการแสดงออกด้วยความไพเราะ ถูกต้องครบถ้วน

พระเถระที่มีส่วนสำคัญต่อการรวบรวมพระธรรมวินัยในช่วงหลังพุทธ-ปรินิพพานใหม่ ๆ

๑. พระมหากัสสปเถระ

พระมหากัสสปะ เป็นพระเถระที่บวชเมื่อสูงอายุ เพราะต้องรับผิดชอบตระกูลสนองพระคุณพ่อแม่ของท่าน ท่านอุปสมบทโดยวิธีโอาทานุสาสน์อุปสัมปทา เมื่อบวชแล้วได้บำเพ็ญตนเป็นผู้มีกนน้อยสันโดษครองผ้าบังสุกุลจีวร ๓ ผืน เทียวบิณฑบาตเป็นวัตร และอยู่ป่าเป็นวัตร ไม่ค่นองกาย วาจา ใจ เมื่อเข้าไปสู่ตระกูล และได้รับยกย่องจากพระศาสดาว่า มีคุณธรรมเบื้องสูง คือมีความสามารถในการเข้าฌานเสมอกับพระองค์ ประพฤติตนเป็นตัวอย่างแก่อนุชนรุ่นหลังตลอดชีวิต

ในระยะเวลาปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ท่านได้สดับคำของสุภัททะอุทตมบรรพชิต ที่กล่าวจ้วงจาบพระพุทธองค์และพระธรรมวินัย จึงดำริที่จะทำการสังคายนาพระธรรมวินัย ให้เป็นหลักพระศาสนา หลังถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระศพแล้ว ได้ชักชวนพระอรหันต์ ๕๐๐ รูป ทำสังคายนาพระธรรมวินัย โดยมีท่านเป็นประธาน มีพระอานนทเป็นผู้น

วิสัยนาพระธรรม มีพระอุบาสิเป็นผู้วิสัยนาพระวินัย ที่ถ้าสัตว์บรรณคูหา ไกลกรุงราชคฤห์ โดยความอุปถัมภ์ของพระเจ้าอชาตศัตรู ทำอยู่ ๗ เดือนจึงเสร็จ นับเป็นรูปแรกที่ ได้รวบรวมพระธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่ จนเกิดพระไตรปิฎกขึ้น

พระพุทธรูปพระพุทธรูปที่สำคัญที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระมหากัสสปะ เกี่ยวกับความจริง และความเสื่อมแห่งพระศาสนา มีปรากฏในกัถสปปสังยุตต์ สังยุตตนิกาย (๑๖/๕๓๒-๕/๒๖๓ - ๕) ดังนี้

“ดูก่อนกัสสปะ สัทธรรมปฏิรูป ไม่เกิดขึ้นในโลกเพียงไร การอันตรธานแห่งพระสัทธรรม (พระศาสนา) ก็ไม่มีตราบนั้น เมื่อใด สัทธรรมปฏิรูปเกิดขึ้นในโลก กัสสปะ เมื่อนั้น การสูญสิ้นแห่งพระสัทธรรมย่อมมี เหมือนทองแท้ ย่อมไม่อันตรธาน ตราบเท่าที่ทองเทียมยังไม่เกิดขึ้น เมื่อทองเทียมเกิด ทองแท้ย่อมหายไป

“ดูก่อนกัสสปะ ปฐวีธาตุ-อาโปธาตุ-เตโชธาตุ-วาโยธาตุ หากทำให้พระศาสนาเสื่อม ไม่ ที่แท้ไม่มบุรุษ ที่เกิดขึ้นในพระศาสนานี้ต่างหาก ที่ทำให้พระศาสนาเสื่อมหายไป คุณเรื่องจะ จมก็เพราะคั่นหน กัสสปะ การเสื่อมไปของพระสัทธรรม ย่อมไม่มีอย่างนี้แล

“ดูก่อนกัสสปะ ธรรมฝ่ายต่ำ ๕ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเลอะเลือน เสื่อมสูญแห่ง พระสัทธรรม คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา

๑. ไม่เคารพยำเกรงในพระศาสนา
๒. ไม่เคารพยำเกรงพระธรรม
๓. ไม่เคารพยำเกรงพระสงฆ์
๔. ไม่เคารพยำเกรงในการศึกษา
๕. ไม่เคารพยำเกรงในสมาธิ

“ดูก่อนกัสสปะ ธรรม ๕ ประการ นี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความคั่งมั่น ไม่เลอะเลือน ไม่เสื่อมสูญแห่งพระสัทธรรม (คือศาสนา) คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา

๑. ยังเคารพยำเกรงในพระศาสนา
๒. ยังเคารพยำเกรงในพระธรรม
๓. ยังเคารพยำเกรงในพระสงฆ์
๔. ยังเคารพยำเกรงในการศึกษา
๕. ยังเคารพยำเกรงในสมาธิ

ธรรม ๔ ประการนี้แล เป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่เลอะเลือน ไม่เสื่อมสูญ แห่งพระสัทธรรม (คือศาสนา)"

๒. พระอานนท

พระอานนทเป็นโอรสของพระเจ้าสุกโกทนะ ซึ่งเป็นพระเจ้าอาของพระพุทธเจ้าว่าโดยวงศ์สกุลจึงมีศักดิ์เป็นอนุชาของพระพุทธองค์ ท่านได้ออกบวชพร้อมกับบราขกุมารอื่น ๆ อีก ๔ คือ อนุรุทธะ กัทศุ กิมพิละ กัททิยะ และพระเทวทัต รวมทั้งนายภูษามาลาอีก ๑ คือ อุบาสี จึงเป็น ๗ บวชที่อนุปิยัมพวัน จากนั้น ท่านเองได้เป็นอริยบุคคลชั้นพระโสดาบัน

ต่อมาได้รับเลือกจากพระสงฆ์ให้ทำหน้าที่พุทธอุปัฏฐาก ก่อนรับหน้าที่พุทธอุปัฏฐาก ท่านได้ทูลขอพร ๘ ประการ จากพระพุทธเจ้า ดังนี้

ก. ฝ่ายปฏิเสธ

๑. ขอพระพุทธองค์อย่าได้ประทานจีวรอันประณีตแก่ข้าพระองค์
๒. ขอพระผู้มีพระภาคอย่าได้ประทานอาหารบิณฑบาตอันประณีตแก่ข้าพระองค์
๓. ขอพระผู้มีพระภาค อย่าโปรดให้ข้าพระองค์อยู่ในที่ประทับเดียวกับพระองค์
๔. ขอพระองค์อย่าได้พาข้าพระองค์ไปในที่นิมนต์

ข. ฝ่ายขอร้อง

๕. ขอพระองค์ได้โปรดเสด็จไปในที่นิมนต์ที่ข้าพระองค์รับไว้
๖. ขอให้ข้าพระองค์นำบริษัทที่มาจากที่ไกล เข้าเฝ้าพระองค์ได้ในขณะที่มา

แล้ว

๗. ถ้าความสงสัยของข้าพระองค์เกิดขึ้นเมื่อใด ขอให้ได้เข้าเฝ้าทูลถามได้เมื่อนั้น และ

๘. ถ้าพระองค์แสดงข้อความอันใดในที่ที่ข้าพระองค์ไม่อยู่ด้วย เมื่อกลับมาแล้ว ขอให้ตรัสบอกข้อความนั้นแก่ข้าพระองค์ด้วย แสดงถึงการที่ท่านทำหน้าที่โดยไม่เห็นแก่ลาภสักการะใด ๆ หวังสิ้น และขอโอกาสทำหน้าที่พุทธอุปัฏฐากให้สมบูรณ์ โดยเฉพาะพรข้อที่ ๘ นั้น เป็นประโยชน์ต่อการทำสังคายนาร้อยกรองพระธรรมวินัยในครั้งที่ ๑ เป็นอย่างยิ่ง ท่านจึงได้ตอบคำถามเกี่ยวกับพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด ในคราวสังคายนาครั้งที่ ๑ ที่เรียกว่า พระสูตรต้นตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ในปัจจุบัน

สมัยนั้น การบันทึกไม่มี จึงต้องอาศัยการจดจำด้วยพลังสมองทั้งสิ้น กล่าวได้ว่าพระ-
 อานนท์เป็นเครื่องบันทึกเสียง (Tape Recorder) ของพระพุทธเจ้าเลยทีเดียว และท่านเองได้
 รับภัยออกจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้อดในความทรงจำดี สติครบฟังมาก เป็นตัวอย่าง
 แก่พระสงฆ์ในรุ่นต่อ ๆ มา นับว่าท่านได้มีส่วนสำคัญต่อการรวบรวมคำสอนของพระพุทธ-
 เจ้า แล้วจัดเป็นหมวดหมู่ต่าง ๆ สืบมาจนทุกวันนี้*

๓. พระอุบาลี

พระอุบาลี ตามประวัติกล่าวว่าท่านเป็นช่างภาษามาลา (คนตัดนม) ประจำศาลายสกุล
 ในราชสำนักกบิลพัสดุ์ ออกบวชพร้อมกับราชกุมารอีก ๖ ท่าน ท่านได้รับเกียรติจากราชกุมาร
 ทั้ง ๖ ให้เป็นผู้บวชก่อน เพื่อจะแก้กฎฐิมานะของตนในฐานะเป็นกษัตริย์ให้ลดลง เพราะท่าน
 อุบาลีเป็นเพียงวรรณะแพศย์เท่านั้น

เมื่อบวชแล้ว ท่านอุบาลีก็ได้บำเพ็ญตนสมกับที่ราชกุมารได้ถวายเกียรติเช่นกัน คือตั้ง
 ใจปฏิบัติธรรมจนบรรลุอรหัตต์ และได้ทำหน้าที่ทรงจำพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้
 เป็นอย่างดี จนได้รับภัยออกจากพระพุทธเจ้า

ในวินัยปิฎก จุลวรรค เสนาสนขันธกะ (๗/๒๘๔/๑๒๙) ได้แสดงไว้ว่า พระพุทธองค์
 ทรงแสดงวินัยกถา สรรเสริญพระวินัยและบดขยี้การเรียนพระวินัย ได้ทรงยกพระอุบาลีเป็น
 ตัวอย่าง และทรงชักชวนให้พระภิกษุทั้งหลายเรียนพระวินัยในสำนักของพระอุบาลี

อนึ่ง ในอุบาลีปิฎกจะ พระวินัยปิฎก เล่ม ๘ ข้อ ๑๑๖๑ หน้า ๔๔๓-๔๐๘ ได้
 แสดงถึงคำถามของพระอุบาลีในพระวินัยแง่ต่าง ๆ ต่อพระพุทธเจ้า พระองค์ได้ทรงแสดง
 พุทธมติข้อวินัยฉะฉายต่าง ๆ ตอบพระอุบาลี ซึ่งมีหัวข้อสำคัญถึง ๑๔ เรื่อง (จุททสา สุปปกา-
 ลิตา) ดังนั้น ในคราวทำสังคายนาครั้งที่ ๑ พระอุบาลีจึงได้รับเลือกจากพระอรหันต์
 ๕๐๐ รูป ให้ทำหน้าที่เป็นผู้ตอบปัญหาในพระวินัย แล้วได้จัดรวบรวมข้อวินัยต่าง ๆ เป็นหมวด
 หมู่ เรียกว่า พระวินัยปิฎก จนกระทั่งปัจจุบันนี้

* เรื่องพระอานนท์มีมาก เช่น การสละชีวิตเพื่อพระพุทธเจ้า ในกรณีช้างนาฬาคีรี, การถูกดำโดยนาง
 สิริมา การเก็บเครื่องประดับมหาลดาประสาธน์ของนางวิสาขา - พระอานนท์กับภิกษุณี - พระอานนท์กับ
 ลีธิสตรีในการบวช - พระอานนท์กับหลักประหยัดแสดงต่อพระเจ้าอุเทน - พระอานนท์กับนางพิมพา,
 พระอานนท์ปราบอหิวาตกโรค, พระอานนท์กับการปรีนิพพานของพระพุทธเจ้า - การนรธรรมกับการ
 นิพพาน

การสังคายนา กับความเป็นมาของพระไตรปิฎก

การสังคายนา หมายถึง การร้อยกรองพระธรรมวินัย คือ การประชุมสงฆ์ จัดระเบียบหมวดหมู่พระพุทธรวจนะ แล้วรับทราบในที่ประชุมกันว่า ตกลงกันอย่างนี้ และก็มีกา รท่องจำกันนำสืบ ๆ กันต่อมา ในครั้งแรก ๆ การสังคายนาปรารถนาความมั่นคงแห่งพระพุทธรวจนะ จึงจัดหมวดหมู่พระพุทธรวจนะไว้ ในครั้งต่อ ๆ มาปรากฏว่ามีการถือผิด ตีความหมายผิด ก็มี การชำระวินัยฉัฎฐยข้อที่ถือผิดตีความหมายผิดและชำระกัน ให้รู้ข้อผิดข้อถูก ชี้ขาดว่าควรเป็นอย่างไร แล้วก็ทำการสังคายนา โดยการทบทวนระเบียบเดิมบ้าง เพิ่มเติมของใหม่อันเป็นทำนองบันทึกเหตุการณ์บ้าง จัดระเบียบใหม่ในบางข้อบ้าง

ในระยะหลัง ๆ ก็ทำเพียงการจารึกลงในใบลาน การสอบทาน ข้อผิดในใบลาน ก็เรียกกันว่าสังคายนา ไม่จำเป็นต้องมีเหตุการณ์ถือผิด เข้าใจผิดเกิดขึ้น แต่ความจริง เมื่อพิจารณา รูปศัพท์แล้ว การสังคายนา ก็เท่ากับ การจัดระเบียบ การปิดกวางดเช็ดถูให้สะอาด ทำขึ้นเมื่อไร ก็มีประโยชน์เมื่อนั้น เหมือนการทำ ความสะอาด การจัดระเบียบในที่อยู่อาศัย

การสังคายนา จึงแตกต่างจากการสวดพระปาติโมกข์ เพราะการสวดปาติโมกข์เป็นการทบทวนความจำของที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือน เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติทางพระวินัย โดยเฉพาะข้อบัญญัติที่เป็นหลักสำคัญในการปฏิบัติของพระภิกษุและภิกษุณี ส่วนการสังคายนา ไม่มีกำหนดว่าต้องทำเมื่อไร โดยปกติเมื่อรู้สึกว่าการจัดระเบียบชำระข้อถือผิดเข้าใจผิดได้ แล้ว ก็ลงมือทำตามโอกาสอันควร บางครั้งพระสงฆ์ในยุคหนึ่ง ๆ ทั้ง ๆ ไม่มีข้อถือผิดเข้าใจผิด แต่เห็นสมควรตรวจสอบชำระพระไตรปิฎก แก่ตัวอักษรหรือข้อความที่วิปลาสคลาดเคลื่อน ก็ถือว่าเป็นการสังคายนา

เพื่อความสะดวกในการศึกษาความเป็นมาของพระไตรปิฎก จากประวัติการสังคายนา จึงควรศึกษาประวัติย่อของการทำสังคายนาดังต่อไปนี้

สถานการณ์พระพุทธรวจนะ

หลังพุทธปรินิพพาน

สถานการณ์พระพุทธรวจนะบางอย่าง มีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ก่อนพุทธปรินิพพาน ซึ่งตอนปลายพุทธสมัยมีเหตุการณ์ที่น่าสนใจหลายประการ เช่น

พระมหาเถระผู้ใหญ่อย่างพระสารีบุตรเถระ พระโมคคัลลานเถระ เป็นต้น ได้นิพพานไปก่อนการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ทำให้โฉมหน้าพระพุทธศาสนาเปลี่ยนแปลงไป เพราะตามหลักฐานในจาทุมสูตร พระพุทธเจ้าทรงยกย่องพระอัครสาวกทั้งสองว่า อยู่ในฐานะที่จะบริหารคณะสงฆ์ เสมอด้วยพระองค์ หากพระอัครสาวกทั้งสองไม่นิพพานไปก่อน ระบบการบริหารคณะสงฆ์อาจจะมีรูป มีสิ่งขมปรีดาขมรูปเดียว เมื่อพระอัครสาวกทั้งสองนิพพานไปแล้ว พระมหาเถระรูปอื่นไม่ได้รับยกย่องในฐานะดังกล่าว รูปการปกครองพระพุทธศาสนาจึงต้องให้พระสงฆ์ยึดถือพระธรรมวินัย ที่พระองค์ทรงบัญญัติแสดงแล้ว เป็นศาสดาแทนพระองค์อย่างที่เป็นอยู่

ฝ่ายคฤหัสถ์ที่มีบทบาทสำคัญในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา เช่น พระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าสุทโธทนะ ได้สวรรคตและนิพพานไปก่อนไม่นานนัก ท่านอนาถบดินทิกเศรษฐี นางอุตราอุบาลิกา เป็นต้น ก็ได้สิ้นชีวิตไปก่อนพระพุทธเจ้า ทำให้ผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาขาดไปหลายท่าน

พระพุทธศาสนาได้เผยแพร่ออกไปไกลมาก ทำให้การติดต่อสอบถามความรู้ความเข้าใจในพระธรรมวินัยไม่สะดวกเท่าที่ควร ทั้งคนที่เข้ามาบวชก็มีเจตนาแตกต่างกัน ทำให้เรื่องเสื่อมเสียบางอย่างเกิดขึ้น และมีคนบางพวกที่ต้องการเป็นพระ แต่ไม่ยินดีที่จะปฏิบัติตามพระธรรมวินัย คนเหล่านั้นได้แสดงความคิดเห็นของตนออกมาในโอกาสต่าง ๆ แต่ความแตกแยกอย่างรุนแรง คงไม่เกิดขึ้น หรือถึงแม้จะเกิดขึ้นก็สามารถระงับลงไปได้ดังกล่าวในตอนต้น ทั้งนี้ได้หมายความว่า คนพวกนี้จะหมดไปก็หาไม่ เป็นเพียงสงบอยู่ชั่วคราวเท่านั้นเอง

พระเถระทั้งหลายในสมัยพุทธกาลและหลังพุทธกาล มีความรับผิดชอบต่อพระพุทธศาสนาสูง ได้พยายามรักษาป้องกันพระธรรมวินัยไว้ ด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น พระจุนเถระ ปรรากการนิรวาดของท่านมหาวิระ จนสาวกแตกแยกกันเป็นสองฝ่าย ได้เสนอให้มีการสังคายนาพระธรรมวินัย จนพระสารีบุตรเถระได้รับพุทธาณุมัติให้จัดทำ แต่ทำไม่สำเร็จ เพราะท่านนิพพานเสียก่อน

หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานเพียง ๗ วัน คนที่ต้องการเป็นพระในพระพุทธศาสนา แต่ไม่ยินดีที่จะปฏิบัติตามพระธรรมวินัย ก็แสดงตัวออกมาจนเป็นเหตุนำไปสู่การสังคายนาครั้งที่ ๑ ความย่อว่า

สังคายนาคครั้งที่ ๗

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานผ่านไปได้ ๗ วัน พระมหากัสสปเถระ พร้อมด้วยบริวารประมาณ ๕๐๐ รูป ได้ทราบจากปริพาชกท่านหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานได้ ๗ วันแล้ว ขณะที่ท่านและบริวารพักอยู่ ณ เมืองป่าวา ภิกษุทั้งหลายเมื่อได้ทราบข่าวต่างก็แสดงตัวออกมาแตกต่างกัน คือ

ท่านที่เป็นพระอริยบุคคล มีสติอดกลั้นด้วยคิดว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง คนจะได้สิ่งที่ยั่งยืนจากสังขารทั้งหลายแต่ที่ไหน ฝ่ายท่านที่ยังมีราคะ โสหา โมหะ อยู่ได้แสดงความเศร้าโศก เพราะปิยวิปโยคอย่างหนักว่า

“พระผู้มีพระภาคปรินิพพานเร็วนัก พระสุคตเสด็จปรินิพพานเร็วนัก จักขุแห่งโลกหายไ้ไปจากโลกเร็วนัก”

ในขณะที่พระอริยบุคคลทั้งหลายได้แสดงความจริงแห่งสังขาร เพื่อให้ภิกษุเหล่านั้นยอมรับตามพระพุทธดำรัสความว่า

“ท่านทั้งหลายอย่าเศร้าโศกร่ำไ้ไปเลย พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ก่อนแล้วมิใช่หรือ ว่า ความเป็นต่าง ๆ ความเว้น ความเป็นอย่างอื่น จากลัทธิและสังขารทั้งหลายที่รักที่พอใจทั้งปวง ย่อมไม่อาจจะหาสิ่งที่ยั่งยืนจากสังขารทั้งหลาย สิ่งใดเกิดแล้ว มีแล้ว อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว ต้องมีความแตกสลายไปเป็นธรรมดา การที่เราจะปรารถนาว่า ขอสิ่งนั้นอย่าสลายเลย ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้”

ท่านสุภัททวุฒบรพชิต กลับกล่าวปลอบโยนด้วยเหตุผลที่ต่างกันออกไปว่า “พวกเรา พ้นจากมหาสมณะนั้นด้วยดีแล้ว เพราะเมื่อก่อนได้เบียดเบียนเรา ด้วยการคัดเตือนว่า นี่ควร นี่ไม่ควร สำหรับพวกเราทั้งหลาย บัดนี้ พวกเราสบายแล้ว พวกเราต้องการทำสิ่งใดก็ทำสิ่งนั้น ไม่ต้องการทำสิ่งใดก็ไม่ทำสิ่งนั้น” (๗/๖๑๔/๓๘๐)

คำพูดของท่านสุภัททวุฒบรพชิต ถือว่าเป็นการกล่าวจ้วงจาบขาดความเคารพต่อพระธรรมวินัยทั้ง ๆ ที่ตนเองเป็นพุทธสาวก เหมือนผู้แสดงตนเป็นขอบต่อพระศาสนา แต่เนื่องจากเป็นเวลาที่ใกล้การถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ พระมหากัสสปเถระจึงไม่ได้กล่าวอะไรในขณะนั้น

หลังจากถวายพระเพลิงพระพุทธรูปแล้ว พระมหากัสสปเถระจึงนำเรื่องนี้เข้าที่ประชุมสงฆ์ พร้อมกับเสนอให้มีการสังคายนาพระธรรมวินัย โดยให้เหตุผลว่า ถ้าปล่อยให้นานไป

“สิ่งที่ไม่ใช่ธรรมไม่ใช่วินัยจักเจริญ สิ่งที่เป็นธรรมเป็นวินัยจะเสื่อมถอย พวกอธรรมอาทิ อวินยวาทีได้พวกแล้วจักเจริญ ฝ่ายธรรมวาทีวินยวาทีจะเสื่อมถอย” (๗/๖๑๔/๓๘๐)

นอกจากนี้ พระมหากัสสปเถระยังมีเหตุผลส่วนตัวท่าน ที่จะต้องพิทักษ์ศาสนธรรม อันเป็นตัวแทนของพระศาสดาไว้ คือ ท่านได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า มีธรรมเครื่องอยู่เสมอด้วยพระองค์ และทรงเปลี่ยนน้ำสังฆาฏิกของพระองค์กับท่าน อันเปรียบเสมือนพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงปลี่ยนเถระมอบให้เชษฐโอรส เพื่อเป็นเครื่องหมายว่าพระราชโอรสจะเป็นผู้รับผิดชอบราชการแผ่นดินต่อไป หลังจากพระองค์สวรรคตไปแล้ว ฐานะที่ทรงยกย่องพระมหากัสสปเถระทั้ง ๒ นี้ ไม่เคยยกย่องพระสาวกรูปอื่นเลย

ในที่สุด มติที่ประชุมของเถระทั้งหลายในคราวนั้น กำหนดให้มีการสังคายนาพระธรรมวินัย โดยใช้การสงฆ์ ๕๐๐ รูป เป็นพระอรหันต์ล้วน ๆ เพื่อประกอบกันเป็นพระสังคีติกาจารย์ และกำหนดให้ทำสังคายนาที่สัตตบรรณคูหา ข้างเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์ เมื่อพระมหากัสสปเถระเลือกพระอรหันต์ทั้งหลายอยู่นั้น เลือกไปได้ครบ ๔๙๙ รูป ก็เกิดปัญหา คือสังคายนาครั้งนี้จะขาดพระอานนท์ไม่ได้ เพราะท่านทรงจำพระธรรมวินัยไว้ได้มาก แต่ถ้าจะเลือกท่านเข้าร่วมด้วย นิคมติที่ประชุม เพราะยังเป็นพระโสดาบันอยู่ ในที่สุดที่ประชุมจึงเสนอให้ พระมหากัสสปเถระเลือกพระอานนท์เข้าไปด้วย โดยให้เหตุผลว่า

- แม้พระอานนท์เถระจะเป็นพระเสขบุคคลอยู่ แต่ท่านไม่ลำเอียงด้วยอคติ ๔ ประการ
- พระอานนท์เถระ เป็นเหมือนคลังพระสัทธรรม เพราะได้สดับจากพระพุทธเจ้า

พระเถระทั้งหลายเป็นอันมาก

พระมหากัสสปเถระจึงเลือกพระอานนท์เถระเข้าร่วมในการสังคายนา และประกาศด้วยญัตติหุยักรมวาจาให้พระสงฆ์ทั้งปวงยอมรับญัตติ ๓ ประการ คือ

๑. ยอมรับให้พระเถระจำนวน ๕๐๐ รูป ที่คัดเลือกตามมติสงฆ์ เป็นพระสังคีติกาจารย์ มีหน้าที่ในการสังคายนาพระธรรมวินัย
๒. ใช้สัตตบรรณคูหา ข้างเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์ เป็นที่ทำสังคายนา
๓. ห้ามพระอื่นนอกจากพระสังคีติกาจารย์ เข้าจำพรรษาในกรุงราชคฤห์ เพื่อสะดวกแก่การบิณฑบาต และป้องกันผู้ไม่หวังดีทำอันตรายแก่การสังคายนา

เมื่อพระสงฆ์ทั้งปวงลงมคิยอมรับเป็นเอกฉันท์แล้ว พระสังคตिकाจารย์ทั้งหลาย ก็เดินทางเข้ากรุงราชคฤห์ ขอพระบรมราชูปถัมภ์จากพระเจ้าอชาตศัตรู เรื่องการซ่อม วิหาร ๑๘ ตำบล สร้างสถานที่ทำสังคายนา ซึ่งทรงรับภาระเกี่ยวกับด้านราชอาณาจักรทุก ประการ พระอานนทเถระได้บำเพ็ญเพียรจนบรรลุอรหัตก่อนการทำสังคายนา จึงเป็น อันว่าการทำสังคายนาในคราวนั้น ทำโดยพระอรหันต์ล้วนทั้ง ๕๐๐ องค์ โดยเริ่มลงมือทำ หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วได้ ๓ เดือน พระมหากัสสปเถระ ทำหน้าที่ปูจาพระวินัย และพระธรรม พระอุบาลีเถระกับพระอานนทเถระ ทำหน้าที่วิไลขนาพระวินัยและพระธรรม ตามลำดับ โดยที่ประชุมกำหนดให้สังคายนาพระวินัยก่อน เพราะถือว่าพระวินัยเป็นรากแก้ว ของพระพุทธศาสนา เมื่อพระวินัยยกตำรองอยู่ พระพุทธศาสนาย่อมชื่อว่าตำรองอยู่

ทำสังคายนากันอย่างไรว?

ในขั้นแรก พระมหากัสสปเถระ พระอุบาลีเถระ และพระอานนทเถระ ได้สวด ประกาศสมมติตน เพื่อทำหน้าที่ปูจาและวิไลขนาพระวินัยและพระธรรม ตามหน้าที่ซึ่ง ได้รับมอบหมายจากสงฆ์ ต่อแต่นั้น พระมหากัสสปเถระจะสอบถามพระวินัยแต่ละข้อในส่วนที่ เกี่ยวกับ วัตถุ นิทาน บุคคล บัญญัติ อนุบัญญัติ อาบัติ อนาบัติ เป็นต้น แห่งสิกขาบทแต่ละบท เมื่อพระอุบาลีตอบไปตามลำดับแล้ว พระสงฆ์ที่ประชุมกันจะสวดพระวินัยข้อนั้น ๆ พร้อม กัน เมื่อตรงกันไม่มีผิดพลาดแล้ว สงฆ์รับว่าถูกต้อง จึงถามข้ออื่นต่อไป ทำกันโดยนัยนี้จนจบ พระวินัยปิฎก แบ่งเป็นหมวดใหญ่ได้ ๕ หมวด คือ อาทิกกรรม ปาจิตติย มหาวรรค จุลวรรค และบริวาร ปัจจุบัน พิมพ์ออกมาเป็นหนังสือขนาดใหญ่ถึง ๘ เล่ม เรียกเป็นหัวใจพระ-วินัย ว่า อา. ปา. ม. จ. ป.

ในด้านพระสูตรนั้น ท่านเริ่มสังคายนาพระสูตรขนาดยาวก่อน คือ พรหมชาล สสูตร สามัญญผลสูตร เป็นต้น สิ่งที่พระมหากัสสปเถระถาม คือ นิทาน บุคคล เนื้อหาแห่งพระ-สูตรนั้น ๆ เมื่อพระอานนทเถระตอบแล้ว พระสงฆ์ทั้งปวงก็สาธยายพระสูตรนั้น ๆ พร้อม กัน จนจบพระสูตรทั้งหมด โดยแบ่งออกเป็น ๕ นิกาย การสังคายนาในคราวนั้น ใช้เวลา ถึง ๗ เดือนจึงสำเร็จ

หลังจากเสร็จการสังคายนาแล้ว พระอานนทเถระได้แจ้งให้สงฆ์ทราบว่า ก่อนจะ ปรินิพพาน พระพุทธเจ้ารับสั่งไว้ว่า

“เมื่อเราส่งไป สงฆ์หวังอยู่ อะหิงกอนสิกขาบทเล็ก ๆ น้อย ๆ เสียบ้างก็ได้”

แต่เพราะพระอานนทเถระไม่ได้กราบทูลถามว่า สิกขาบทเล็ก ๆ น้อย ๆ นั้นคือสิกขาบทอะไรบ้าง กับสงฆ์ไม่อาจหาข้อยุติได้ว่า สิกขาบทเช่นไรเรียกว่าสิกขาบทเล็กน้อย พระมหากัสสปเถระ จึงเสนอเป็นญัตติในที่ประชุมว่าด้วยญัตติหุติกรรมวาจาความว่า

- สิกขาบทบางอย่างที่เกี่ยวกับชาวบ้าน ชาวบ้านย่อมทราบว่าจะไรควร หรือไม่ควร สำหรับสมณศากยบุตรทั้งหลาย

- หากจะถอนสิกขาบทบางข้อ ชาวบ้านจะตำหนิว่า พวกเราศึกษาและปฏิบัติตามสิกขาบททั้งหลายในขณะที่พระศาสดายังดำรงพระชนมชีพอยู่นั้น พอพระศาสดานิพพานก็ไม่ใช่ใจที่จะปฏิบัติ

- ขอให้สงฆ์ทั้งปวงอย่าเพิกถอนสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้ สมานศึกษาตามสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้เท่านั้น (๗/๑๒๑/๓๘๗)

สงฆ์ตำหนิพระอานนทเถระ

นอกจากนั้น ที่ประชุมสงฆ์ยังได้มีมติตำหนิการกระทำของอานนทเถระ ๕ อย่างว่าเป็นการกระทำที่ไม่ดี ซึ่งใช้คำบาลีว่า “ทุกกฏ” ที่แปลกันว่าอาบัติทุกกฏ แต่การกำหนดอาบัติเป็น พุทธอาณา คนอื่นไม่อาจที่จะบัญญัติอาบัติได้ ความหมายของคำนี้ จึงควรเป็นเพียงตำหนิว่า ทำไม่ดีเท่านั้น ข้อที่สงฆ์ตำหนิพระอานนทเถระ ๕ ประการนั้น คือ-

๑. ไม่กราบทูลถามว่า สิกขาบทเล็กน้อยที่รับสั่งนั้นคือสิกขาบทอะไร? พระเถระแก้ว่า ที่ไม่กราบทูลถาม เพราะท่านกำลังเศร้าโศกเนื่องจากพระพุทธเจ้ากำลังจะปรินิพพาน จึงระลึกไม่ได้

๒. เวลาพระเถระเย็บผ้าของพระพุทธเจ้า ได้ใช้เท้าหนีบผ้าอีกด้านหนึ่ง อันเป็นการขาดความเคารพต่อพระพุทธองค์ ข้อนี้พระเถระแก้ว่า ที่ต้องทำเช่นนั้น เพราะไม่มีใครช่วยจับเวลาเย็บผ้า หาได้ทำด้วยความขาดความเคารวะไม่

๓. พระอานนทเถระปล่อยให้สตรีถวายบังคมพระพุทธสรีระ พวกเธอร้องไห้กันจนน้ำตาถูกพระพุทธสรีระ ข้อนี้พระเถระแก้ว่า ท่านเห็นว่าสตรีไม่ควรอยู่ข้างนอกในเวลากลางคืน จึงได้จัดให้พวกเธอได้เข้าไปถวายบังคมพระพุทธสรีระก่อน จะได้กลับสู่ที่อยู่ของตนในเวลาที่ยังไม่ค่ำมืด

๔. พระอานนทเถระไม่กราบทูลอาราธนาให้พระพุทธเจ้าทรงดำรงพระชนมียุติตลอด
กัป ทั้ง ๆ ที่พระองค์ทรงทำนิมิตโองาสถึง ๑๖ ครั้ง พระเถระแก้ว่า ที่ไม่กราบทูลอาราธนา
เพราะไม่ทราบ เนื่องจากท่านถูกมารตลใจ

๕. พระอานนทเถระชวนชวายเป็นสตรีเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา พระเถระแก้
ว่า พระนางมหาปชาบดีโคตมีพระมาตุจฉา ได้ประทับประคองเลี้ยงดูพระผู้มีพระภาค-
เจ้า มาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์

การกระทำทั้งหมดนี้ท่านไม่เห็นด้วยว่าเป็นความผิดอะไร แต่เมื่อสงฆ์เห็นว่าเป็นการกระทำ
ที่ไม่ดี ท่านยินดียอมรับและถ่ายทอดมิตินั้น การกระทำของพระสังคิตติกาจารย์ นอกจากจะ
เป็นการเน้นให้เห็นว่า การทำบางอย่างถึงแม้ว่าตนจะทำได้ด้วยความบริสุทธิ์ใจ แต่เมื่อความ
รู้สึกส่วนใหญ่ท่านตำหนิ การจะตั้งมั่นถือดีไปเป็นการไร้ประโยชน์ การยอมรับนับถือมิตินั้น
ใหญ่ในบางกรณี เพื่อยุติปัญหาและสร้างแบบแผนที่ดีงามนั้น เป็นสิ่งที่ควรกระทำ

ความเห็นแย้งจากพระปุราณะ

หลังจากการสังคายนานานไปไม่นานนัก พระเถระรูปหนึ่งชื่อว่า ปุราณะ พร้อมด้วย
ด้วยบริวารประมาณ ๕๐๐ ซึ่งพำนักจำพรรษาอยู่ที่ทักขินาคริชนบท ในคราวทำสังคายนา
เมื่อทราบว่า สังคายนาทำเสร็จแล้ว ท่านและบริวารจึงได้เข้าสู่กรุงราชคฤห์ พระสังคิตติกาจารย์
ได้เข้าไปแจ้งให้ท่านทราบว่าพระสงฆ์ได้ทำการสังคายนากันแล้ว ขอให้ท่านยอมรับ
ด้วย พระปุราณะกลับกล่าวว่า

“ท่านทั้งหลาย พระเถระทั้งหลายได้ทำสังคายนาพระธรรมวินัยกันเรียบร้อยแล้ว
แล้ว แต่ผมได้ฟังได้รับมาเฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าว่าอย่างไร จักถือปฏิบัติตาม
นั้น” เมื่อได้ชี้แจงกันพอสมควรแล้ว ปรากฏว่าพระปุราณะมีความเห็นตรงกับพระสังคิตติกาจารย์
ส่วนมาก แต่มีความเห็นขัดแย้งกันเรื่องวัตถุ ๘ ประการ ซึ่งเป็นพุทธานุญาตพิเศษ ที่ทรงอนุ-
ญาติให้พระทำได้ในคราวเกิดทุกข์ภัย แต่เมื่อภัยเหล่านั้นระงับ ก็ทรงบัญญัติห้ามมิให้
กระทำอีก เรื่องทั้ง ๘ นั้น คือ

๑. อันโตวฏฐะ	เก็บของที่เป็นยาวกาลิกคืออาหารไว้ในที่อยู่ของตน
๒. อันโตปักกะ	ให้มีการหุงต้มอาหารในที่อยู่ของตน
๓. สามปักกะ	พระลงมือหุงต้มด้วยตนเอง

๔. อุคคหิตะ คือการหยิบของเคี้ยวของฉันที่ยังไม่ได้ประเคน
 ๕. คโตนิหตะ ของที่นำมาจากที่นิมนต์ ซึ่งเป็นพวกอาหาร
 ๖. ปุเรกัตตะ การฉันของก่อนเวลาภัตตาหาร ในกรณีที่ตนรับนิมนต์ไว้
 ที่อื่น แต่ฉันอาหารอื่นก่อนอาหารที่ตนจะต้องฉันในที่นิมนต์
 ๗. วณัฏฐะ ของที่เกิดและคอกอยู่ในป่า ซึ่งไม่มีใครเป็นเจ้าของ
 ๘. โปกขรัฏฐะ ของที่เกิดและอยู่ในสระ เช่น ดอกบัว เหง้าบัว

วัตถุทั้ง ๘ นี้เป็นพุทธานุญาตพิเศษในคราวพุทธภิกขุย ๒ คราว คือ ที่เมืองเวสาลี และเมืองราชคฤห์ แต่เมื่อพุทธภิกขุยหายไปแล้ว ทรงห้ามมิให้พระภิกษุกระทำ พระปรารณะ และพวกของท่านคงจะได้ทราบเฉพาะเวลาที่ทรงอนุญาต จึงจำทรงไว้อย่างนั้น เนื่องจากการอยู่ระจัดกระจายกันการติดต่อบอกกล่าวกันบางเรื่องทำไม่ได้ จะถือว่าท่านคือร้อนเกินไปก็ไม่ถนัดนัก เพราะท่านถือตามที่ท่านได้สดับมาจากพุทธสำนักเหมือนกัน เมื่อฝ่ายพระสังคิตกัจจายยีแจงให้ท่านฟัง ท่านกลับมีความเห็นว่า

“พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีพระสัพพัญญุตญาณ ไม่สมควรที่จะบัญญัติห้ามแล้ว อนุญาต อนุญาตแล้วกลับบัญญัติห้าม มิใช่หรือ”

“เพราะพระองค์ทรงมีพระสัพพัญญุตญาณนั่นเอง จึงทรงรู้ว่ากาลใดควรห้าม กาลใดควรอนุญาต”

พระมหากัสสปเถระกล่าว และได้กล่าวเน้นให้พระปรารณะทราบ ว่า มติของที่ประชุม ได้ตกลงกันว่า

“จักไม่บัญญัติสิ่งทีพระพุทธเจ้ามิได้ทรงบัญญัติ จักไม่เพิกถอนสิ่งที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว จักสมาทานศึกษาสำเหนียกในสิกขาบททั้งหลาย ตามที่ทรงบัญญัติไว้”

พระปรารณะยืนยันว่าท่านจักปฏิบัติตามมติของท่านที่ได้สดับฟังมา หลักฐานฝ่ายมหา-
 ยานบอกว่า พระปรารณะไม่ยอมรับเรื่องวัตถุ ๘ ประการนี้ แล้วนำพวกของตนไปจัดการ
 -สังคายนาขึ้นอีกต่างหากซึ่งแน่นอนว่า วัตถุ ๘ ประการนี้ ซึ่งตามพระวินัยห้ามมิให้ทำ และปรับ
 อาบัติปาจิตตีย์บ้าง ทุกกฏบ้าง นั้น ฝ่ายพระปรารณะถือว่ากระทำได้

เป็นอันว่าความแตกแยกในทางข้อปฏิบัติ คือ ความเสียแห่งศีลสามัญญตา ได้เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาหลังจากพุทธปรินิพพานผ่านไปเพียงไม่กี่เดือนเท่านั้น ความไม่
 เสมอกันในด้านการปฏิบัติอย่างน้อยได้แตกแยกออกเป็น ๒ ฝ่าย

- ฝ่ายที่ยอมรับนับถือมติของพระสังคิตกัจจายยี ในคราวปฐมสังคายนา

- ฝ่ายที่สนับสนุนคล้อยตามมติของพระปราณะกับพวก อย่างน้อยฝ่ายนี้ต้องมีไม่ต่ำกว่า ๕๐๐ รูป ซึ่งในที่สุดฝ่ายพระปราณะต้องได้พวกเพิ่มขึ้น.

งานเด่น ๆ หลังจากปฐมสังคายนาที่ท่านนำมาลงไว้ในพระไตรปิฎก คือ

๑. การลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉนณเถระ ซึ่งพระอานนเถระได้กระทำไปตามพระพุทธานุญาต หลังจากทราบพรหมทัณฑ์แล้ว พระฉนณเถระถึงกับเป็นลม และได้กลับความประพฤติ บำเพียรเพียร บรรลุอรหัตตในระยะเวลาไม่นานนัก พรหมทัณฑ์สำหรับท่านจึงไม่ทันได้ลง

๒. พระอานนเถระ ได้แสดงให้พระเจ้าอุเทนทรงทราบว่า จีวรที่ถวายแก่พระฉนณหนึ่ง สามารถอานวยประโยชน์ไปตามลำดับ คือ ท่านผู้ได้จีวรใหม่ ให้แก่ท่านที่มีจีวรเก่า ผู้ที่มีจีวรเก่า ให้แก่ท่านที่มีจีวรเก่ากว่า ต่อแต่นั้นจะใช้เป็นผ้าปูนอน เพดาน ผ้าเช็ดเท้า ผ้าเช็ดพื้น ขยายกับดินฉาบฝาในที่สุด พระเจ้าอุเทนทรงสดับแล้วเห็นว่า ผ้าที่ถวายแก่พระฉนณมีประโยชน์มาก จึงได้ถวายผ้าแก่พระอานนเถระถึง ๑,๐๐๐ ผืน พระเถระได้นำผ้านั้นไปแจกแก่ภิกษุในวิหารต่าง ๆ จนหมด

ความแตกแยกในด้านลิสสามัญญตา คงจะมีต่อมาและเพิ่มขึ้นตามลำดับ โดยเฉพาะฝ่ายที่ถือตามพระปราณะ เมื่อไม่ยอมรับมติของพระสังคีตกาจารย์ที่ไม่ได้ถอนสิกขาบทที่พระพุทธานุญาตไว้แล้ว การเพิกถอนสิกขาบทที่เห็นว่า "เล็กน้อย" ตามความเข้าใจของพวกท่าน ก็ติดตามมา แต่ไม่มีอะไรรุนแรงจนถึงต้องทำสังคายนา

การลงพรหมทัณฑ์พระฉนณ^{*}

ในการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ นี้ นอกจากการรื้อยกทรงพระธรรมวินัยเข้าเป็นหมวดหมู่แล้ว ยังได้กระทำสิ่งอันเป็นประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาอีกเรื่องหนึ่งก็คือ การลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉนณซึ่งเคยเป็นสาวกของพระพุทธองค์ในวันเสด็จออกผนวช ซึ่งขณะนั้นท่านยังมีได้บรรลุพระอรหัตต มีความเยือกหยิ่งจองหอง ลำพองใจ แม้พระพุทธองค์จะตักเตือน

๑. อุดรคณาธิการ, พระ (ชวินทร์ สระคำ), *ประวัติพุทธศาสนาในอินเดีย*, โรงพิมพ์กรมการศาสนา,

๑ มกราคม ๒๕๐๗, หน้า ๒๔๗ - ๒๔๘

อย่างไรก็ไม่ยอมฟัง ยิ่งกว่านั้น ยังได้กล่าวเตือนเหยียดหยามตู่ถูกภิกษุอื่นอีก เพราะถือว่าตัวเองอยู่ใกล้ชิดกับพระพุทธองค์ พระอานนทได้แจ้งข้อที่ควรปฏิบัติแก่พระฉันนะต่อคณะสงฆ์ตามที่พระพุทธองค์ได้ทรงสั่งไว้ คือให้ลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉันนะ^๑ (ฉนฺนสฺส อานนฺท ภิกฺขุโน มมจฺเจน พุรฺหมทฺตฺนุโ ทาทพฺโพ) คือประกาศห้ามมิให้ภิกษุทั้งหลายกล่าวดักเตือนพระฉันนะ ห้ามมิให้คบค้าสมาคมด้วย เมื่อพระฉันนะทราบว่าจะลงพรหมทัณฑ์แก่ตนเช่นนั้น ก็เกิดความเสียใจ เกิดความสำนึกตัว เป็นผู้มีความขวนขวายน้อย กลับประพฤติเป็นคนดี จนได้บรรลुพระอรหันต์

สรุปการทำสังคายนาครั้งที่ ๑

๑. ทำอยู่ที่ถ้ำลัดตบรรณคูหา บนภูเขาเวภาระ เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ
๒. พระมหากัสสปเถระเป็นประธานและเป็นองค์ปู่ฉา พระอุบาลีเถระเป็นองค์วิสัยนาพระวินัย พระอานนทเถระเป็นองค์วิสัยนาธรรม
๓. พระเจ้าอชาตศัตรูทรงเป็นราชูปถัมภ์
๔. พระอรหันต์ ๕๐๐ รูป เข้าร่วมประชุม
๕. ปรับอาบัติพระอานนท
๖. ลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉันนะ
๗. พระปุราณะคัดค้านการประชุมสังคายนา
๘. วัตถุประสงค์ของการทำสังคายนาครั้งนี้ ก็เพื่อรื้อยกรองพระธรรมวินัยเข้าเป็นหมวดหมู่ เพื่อความดำรงมั่นของพระพุทธศาสนา
๙. เริ่มทำเมื่อพระพุทธองค์ปรินิพพานได้ ๓ เดือน
๑๐. ทำอยู่ ๗ เดือน จึงสำเร็จ
๑๑. มีการฉลองอยู่เป็นเวลานานถึง ๖ สัปดาห์

ผลที่เกิดจากการทำสังคายนาครั้งที่ ๑

๑. ได้รื้อยกรองพระธรรมวินัยเข้าเป็นหมวดหมู่ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย
๒. การปฏิบัติของพระอานนทและการลงพรหมทัณฑ์พระฉันนะเป็นตัวอย่างที่ดี

๑. มหาวรรค เล่ม ๑๐, มหาปรินิพพานสูตร, หน้า ๑๗๘ ข้อ ๑๔๑

ชี้ถึงหลักประชาธิปไตยและธรรมาธิปไตยอย่างแจ่มชัด

๓. ทำให้คำสั่งสอนของพระพุทธองค์ดำรงมั่นและได้ตกทอดมาถึงพวกเราทุกวันนี้
๔. แสดงถึงความสามัคคีของพระภิกษุสงฆ์ที่ได้พร้อมกันทำสังคายนา เป็นแบบอย่างที่ดีจนได้ถือเป็นตัวอย่างในการทำสังคายนาในกาลต่อมา
๕. เป็นการยอมรับมติของพระมหากัสสปเถระ ให้คงเถรทวิไว้ (ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก, พระมหานรงค์ จิตตโสภโณ, ม.จ.ร., พ.ศ. ๒๕๒๗)

สังคายนาครั้งที่ ๒

ความวิบัติแห่งศีลสามัญญตา

หลังจากพระพุทธเจ้าได้เสด็จดับขันธปรินิพพานผ่านไปได้ ๑๐๐ ปี พระภิกษุที่อยู่จำพรรษาในเมืองเวสาลี ได้ประพฤตินิมนต์ ๑๐ ประการ เรียกว่า วัตถุ ๑๐ ประการ คือ

๑. ภิกษุจะเก็บเกลือไว้ในแขนงแล้วนำไปฉันปนกับอาหารได้ (สิงคโลกปุပ္)
๒. ภิกษุจะฉันอาหารหลังจากตะวันบ่ายผ่านไปเพียง ๒ องคุลีได้ (ทวงคูลกปุပ္)
๓. ภิกษุฉันภัตตาหารในวัดเสร็จแล้ว ห้ามภัตแล้วเข้าไปสู่บ้านจะฉันอาหารที่ไม่เป็นเดนและไม่ได้ทำวินัยกรรมตามพระวินัยได้ (คามนุตรกปุပ္)
๔. ในอวาาสเดียวมีสีมาใหญ่ ภิกษุจะแยกกันทำอุโบสถได้ (อวาาสกปุပ္)
๕. ในเวลาทำอุโบสถ แม้ว่าพระจะเข้าประชุมยังไม่พร้อมกัน จะทำอุโบสถไปก่อนได้ โดยให้ผู้มาทีหลังขออนุมัติเอาเองได้ (อนุมตีกปุပ္)
๖. การประพฤติกการปฏิบัติตามพระอุปัชฌาย์อาจารย์ ไม่ว่าจะผิดหรือถูกพระวินัยก็ตาม ย่อมเป็นการกระทำที่สมควรเสมอ (อาจิดนุกปุပ္)
๗. นมสัณฑ์แปรมาจากนมสดแต่ยังไม่กลายเป็นหิ ภิกษุฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว ห้ามภัตแล้ว จะฉันนมนั้นทั้งที่ยังไม่ได้ทำวินัยกรรมหรือทำให้เป็นเดนตามพระวินัยก็ได้ (อมตติตกปุပ္)
๘. สุราที่ทำใหม่ ๆ ยังมีสีแดง เหมือนสีเห่านกพิราบ ยังไม่เป็นสุราเต็มที ภิกษุจะฉันก็ได้ (ขโลคิปาตุ)
๙. ผ้าปูนั่งคือนิสิตชนะอันไม่มีชาย ภิกษุจะบริโภคน้ำใช้สอยก็ได้ (อหสกั นิสิตน)
๑๐. ภิกษุรับและยินดีในทองเงินที่เขาถวายหาเป็นอาบัติไม่ (ชาตรุปรชต)

วัตถุทั้ง ๑๐ ประการนี้ ภิกษุวัชชีบุตร ชาวเมืองเวสาลี คงประพฤตินานแล้ว เพราะเป็นที่ยอมรับนับถือของชาวบ้าน ชาวบ้านเองไม่มีความรู้สึกที่ท่านเหล่านั้นทำผิดแต่ประการใด จึงมีการถวายทองเงินแก่พระภิกษุ โดยการประเคนให้ท่านรับอย่างวัตถุที่เป็นกบปิยะทั้งหลาย

ต่อมา พระเถระอรหันตรูปหนึ่งชื่อ พระยสะกาทันตหกบุตร ชาวเมืองโกสัมพี ได้ไปที่เมืองเวสาลี ได้พบเห็นพระภิกษุวัชชีบุตรชาวเมืองเวสาลีนำถาดทองสำริดเต็มด้วยน้ำ นำมาวางไว้ที่โรงอุโบสถ แล้วประกาศเชิญชวนชาวบ้านบริจาคเงินใส่ลงไปในถาดนั้น โดยบอกว่าพระมีความต้องการด้ายเงินทอง แม้พระยสะเถระจะห้ามปรามไม่ให้มีการถวายเงินทองในท่านองนั้น พระภิกษุวัชชีบุตรก็ไม่เชื่อฟัง ชาวบ้านเองก็คงถวายตามที่เคยปฏิบัติมา พระเถระจึงตำหนิทั้งพระวัชชีบุตรและชาวบ้าน ที่ถวายเงินทองและรับเงินทองในลักษณะนั้น เมื่อพระภิกษุวัชชีบุตรได้รับเงินทองแล้ว นำมาแจกกันตามลำดับพรรษา นำส่วนของพระยสะกาทันตบุตรมาถวาย ท่านพระเถระไม่ยอมรับและตำหนิอีก

ภิกษุวัชชีบุตรไม่พอใจที่พระเถระไม่ยอมรับและตำหนิ จึงประชุมกันฉวยโอกาสลงปฏิสนธิกรรม คือการลงโทษให้ไปขอขมาคฤหัสถ์ โดยกล่าวว่าพระเถระรุกรานชาวบ้าน ซึ่งพระเถระก็ยินยอมไปขอขมา โดยนำภิกษุอนุทูตไปเป็นพยานด้วย เมื่อไปถึงสำนักของอุบาสก พระเถระได้ชี้แจงพระวินัยให้ฟัง และบอกให้ชาวบ้านเหล่านั้นทราบว่าการกระทำของภิกษุวัชชีบุตรเป็นความผิด โดยยกเอาพระพุทธานุญาตที่พระพุทธเจ้าทรงไว้ความว่า

“พระจันทร์และพระอาทิตย์ไม่ได้ร้อนแรงและรุ่งเรืองด้วยรัศมีเพราะโทษมลทิน ๔ ประการ คือ หมอก ควัน ดุริ และ อสุรินทรากำบัง ฉนั้นใด ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ จะไม่มีตบะรุ่งเรืองด้วยศีล เพราะโทษมลทิน ๔ ประการปิดบังไว้ คือ ตมสุราเมรัย เสพเมถุนธรรม ยินดีรับเงินและทอง อันเป็นเหมือนภิกษุอันยินดีบริโภคซึ่งกามคุณ และยินดีเลี้ยงชีพในทางที่ไม่ชอบธรรม ด้วยเวชกรรม กุลทูลกะ อนสนา และวิญญูติ พร้อมด้วยกล่าวवादอุตริมนุสสรรม อันไม่มีจริง” (๗/๖๓๔/๓๙๘-๙)

เมื่อพระยสะกาทันตบุตรชี้แจงให้อุบาสกอุบาสิกาเข้าใจแล้ว คนเหล่านั้นเกิดความเลื่อมใสพระเถระ อาราดนาให้ท่านอยู่จำพรรษา ณ วาลุการาม โดยพวกเขาจะอุปัฏฐากบำรุงและได้อาศัยท่านบำเพ็ญกุศลต่อไป ฝ่ายภิกษุที่เป็นอนุทูตไปกับพระเถระ ได้กลับมาแจ้งเรื่องทั้งปวงให้ภิกษุวัชชีบุตรทราบ ภิกษุวัชชีบุตรหวังจะใช้พวกมากบีบบังคับพระเถระด้วยการลงอุกเขปนียกรรมแก่ท่าน ได้พากันยกพวกไปล้อมกุฏิของพระเถระ แต่พระเถระทราบ

ล่วงหน้าเสียก่อนจึงได้หลบออกไปจากที่นั้น

พระยสะกาทันตทกบุตรพิจารณาเห็นว่า เรื่องนี้หากปล่อยไว้เนิ่นนานไป พระธรรมวินัยจะเสื่อมถอยลง พวกอธรรมชาวทิวินยาชาติได้พวกแล้วจักเจริญขึ้น จึงได้ไปที่เมืองปาฐา เมืองอวันตี และทักขินาถ แจ้งให้พระที่อยู่ในเมืองนั้น ๆ ทราบ เพื่อจะได้ร่วมกันแก้ไข และได้ไปเรียนให้พระสาณลัมภูทวาสิ ซึ่งพำนักอยู่ ณ โอโหคงคบรรพตทราบ และขอการวินิจฉัยจากพระเถระ พระสาณลัมภูทวาสิมีความเห็นเช่นเดียวกับพระยสะกาทันตทกบุตรทุกประการ

ในที่สุด พระเถระอรหันต์จากเมืองปาฐา ๖๐ รูป จากแคว้นอวันตี และทักขินาถ ๘๐ รูป ได้ไปประชุมร่วมกับพระสาณลัมภูทวาสิและพระยสะกาทันตทกบุตร ณ โอโหคงคบรรพต มติของที่ประชุมเห็นร่วมกันว่า เรื่องนี้จะต้องมีการชำระให้เรียบร้อย โดยตกลงให้ไปอาราธนาพระเวตเถระ ซึ่งเป็นพระอรหันต์ที่เป็นพหูสูตร ชำนาญในพระธรรมวินัยมาติกา ฉลาดเฉียบแหลม มีความละเอียดรอบคอบ รังเกียจบาป ไคร่ต่อสิกขา และเป็นนักปราชญ์ ให้เป็นประธานในการวินิจฉัยตัดสิน เรื่องวัตถุทั้ง ๑๐ ประการนี้

พระเวตเถระหยั่งรู้ด้วยญาณว่า อธิกรณ์นี้หยาบช้า กล้าแข็ง เราไม่ควรทอดทิ้งที่จะชำระ เรื่องนี้ แต่เพราะไม่ต้องการที่จะคลุกคลีด้วยหมู่คณะ จึงหลีกไปพักอยู่ที่โสเรยยนคร พระเถระทั้งหลายต้องติดตามพระเวตเถระจากเมืองสู่เมืองตามลำดับดังนี้ คือ โสเรยยะ สังกัสสะ ภูณณกุชเช อูทุมพร อัคคปุระ ไปพบกับพระเถระที่สหชาตินคร

พระสาณลัมภูทวาสิ ได้นำเรื่องวัตถุ ๑๐ ประการ เรียนถวายให้พระเวตเถระทราบ และขอให้ท่านวินิจฉัยที่ละเอียด ปรากฏว่าทุกข้อที่ภิกษุวัชชีบุตรกระทำนั้น เป็นความผิดทางพระวินัยทั้งหมด จึงตกลงร่วมกันที่จะชำระเรื่องนี้ และจัดการสังคายนาพระธรรมวินัย ตามที่พระสังคีติการจารย์ได้กระทำมาแล้วในคราวปฐมสังคายนา

ฝ่ายภิกษุวัชชีบุตร เมื่อพระยสะกาทันตทกบุตรหายไปก็ร้อนใจ ต่อมาได้ทราบการเตรียมงานเพื่อชำระอธิกรณ์ของพระอรหันต์ทั้งหลาย จึงพยายามหาพวกเพื่อป้องกันตนเอง โดยตกลงให้พระเวตเถระช่วยเหลือเช่นเดียวกัน แต่พระเถระได้ปฏิเสธด้วยความนุ่มนวลว่า "อย่าเลยท่านทั้งหลาย ไตรจีวรของนมมบริบูรณแล้ว" และไม่รับเครื่องบรรณาการเหล่านั้น

ภิกษุวัชชีบุตรเมื่อเข้าหาพระเวตเถระไม่สำเร็จ จึงเข้าไปหาพระอุตตระศิษย์ของท่าน พร้อมด้วยบรรณาการเช่นเดียวกัน ในขั้นแรกพระอุตตระปฏิเสธ แต่ทนการรบเร้าของภิกษุวัชชีบุตรไม่ไหวจึงรับจีวรไว้ผืนหนึ่ง เมื่อรับจีวรเข้าแล้วจึงต้องทำงานให้เขา พระอุตตระจึงเข้าไปหาพระเวตเถระ พร้อมกับขอให้พระเถระช่วยสนับสนุนฝ่ายวัชชีบุตรโดยให้เหตุผลว่า

“พระฝ่ายปราจีนคือวัชชีบุตรเป็นธรรมวาที ฝ่ายเมืองปาฐา คือพระอรหันต์ทั้งหลาย เป็นธรรมวาที ขอให้พระเถระช่วยสนับสนุนฝ่ายวัชชีบุตรด้วย”

พระเรวตเถระตำหนิพระอูตตระว่า ชักชวนให้ท่านสนับสนุนฝ่ายธรรมวาที จึงต้องกลับมาบอกฝ่ายวัชชีบุตรว่า งานที่รับไปนั้นทำไม่สำเร็จ

เป็นอันว่าสังคมพระในพุทธศตวรรษที่ ๑ ก้าวหน้าไปขั้นหนึ่ง คือการให้ลีนบนและรับลีนบนกัน ทั้ง ๆ ที่พระอรหันต์ยังมีอยู่เป็นอันมากก็ตาม จึงเป็นเรื่องที่คนจะต้องยอมรับความจริงว่า การเสียสละเพื่อผลประโยชน์ของคน และการลู่อำนาจแก่ความอยากที่เกิดขึ้นนั้น มิได้แก่คนทุกประเภททุกยุคทุกสมัย ถ้าเขาคงอยู่ภายใต้อำนาจของตัณหา ไม่ต้องกล่าวถึงสังคมในปัจจุบัน ที่มีคนมากไปด้วยกิเลสทรอก แม้แต่ในขณะที่พระอรหันต์ปรากฏอยู่ คนจำพวกนี้ก็คงมีอยู่นั่นเอง

ในที่สุด ที่ประชุมของพระอรหันต์ทั้งหลาย ได้ตกลงกันว่าอิภิภคินเกิดขึ้นในที่ใดควรไปจัดการระงับในที่นั้น โดยพระเรวตเถระประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา ขอให้สงฆ์ระงับอิภิภคินด้วยอุพพาทิกา คือ การยกอิภิภคินไปชำระในที่ที่เกิดอิภิภคิน สงฆ์ได้คัดเลือกพระเถระ ๘ รูป คือ

- พระลัพหกามีเถระ พระสาฬหเถระ พระชุษยโสภิตเถระ พระวาสภคามีเถระ ทำหน้าที่แทนฝ่ายปราจีนคือพวกวัชชีบุตร ทำหน้าที่ในการวินิจฉัยอิภิภคิน

- พระเรวตเถระ พระสถานลัมภูควาสีเถระ พระยสะกาทันหกบุตรเถระ พระสุมณเถระ เป็นตัวแทนฝ่ายเมืองปาฐา ทำหน้าที่เป็นตัวแทนฝ่ายธรรมวาที มีหน้าที่ในการเสนออิภิภคินต่อสงฆ์

สงฆ์ได้รับมอบหมายการสวดปาติโมกข์ การจัดแจงเสนาสนะ ให้เป็นหน้าที่ของพระอชิตะ ซึ่งมีพรรษาได้ ๑๐ พรรษา และตกลงเลือกเอาวาลิการามหรือวาสุการาม เมืองเวสาลี อันเป็นที่เกิดเรื่องวัตถุ ๑๐ ประการ เป็นสถานที่วินิจฉัยเรื่องวัตถุ ๑๐ และทำสังคายนาพระเถระที่รับหน้าที่สำคัญทั้ง ๘ ท่านนี้ พระวาสภคามีเถระ กับ พระสุมณเถระ เป็นศิษย์ของพระอนูรุธเถระ อีก ๖ รูป เป็นศิษย์ของพระอานนเถระ ซึ่งเป็นพระสังคีติกาจารย์สำคัญในคราวปฐมสังคายนา

ฝ่ายภิกษุวัชชีบุตร เมื่อไม่อาจหาเสียงสนับสนุนจากพระเรวตเถระได้ จึงได้เข้าเฝ้าพระเจ้ากาฬาศุภราช ขอความอุปถัมภ์โดยแจ้งให้ทราบว่า พวกตนรักษาวัดวาสุการาม แต่มีภิกษุฝ่ายปราจีนกำลังจะแย่งวัด พระเจ้ากาฬาศุภราชหลงเชื่อ ตกกลางคืนทรงสุบินนิมิตว่า

พระองค์ถูกนายนิรบาลจับลงไปทอดในหม้อทองแดง ทรงตกพระทัยมาก พระนันทาเถรีซึ่ง
เป็นพระกนิษฐภคินีของพระองค์ และเป็นพระอรหันต์ ได้ทราบเรื่องทั้งปวงจึงมาถวายพระพร
ให้ทรงทราบว่า ใครเป็นใคร และขอให้พระองค์ทรงสนับสนุนฝ่ายพระธรรมวาที

พระเจ้ากาฬาสีกราชจึงรับสั่งให้พระสงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่ายประชุมร่วมกัน และขอให้แต่ละ
ฝ่ายแถลงเหตุผลให้ทรงทราบ ทรงโปรดในเหตุผลของฝ่ายพระอรหันต์ทั้งหลาย จึงพิจารณา
พระองค์ที่จะให้การอุปถัมภ์ฝ่ายอาณาจักรทุกประการ และโปรดให้ชำระมลทินพระศาสนา
พร้อมด้วยการทำหุติยสังคายนา ที่วาสุการาม เมืองเวสาลี พระสงฆ์เข้าร่วมในคราวนั้น
๗๐๐ รูป โดยมีการทำตามลำดับ ดังนี้

๑. พระเถระที่ได้กำหนดหน้าที่กันไว้ฝ่ายละ ๔ รูปนั้น พระเวตถะเรียกเอาวัตถุ ๑๐
ประการขึ้นมาถามทีละข้อ พระสัพพกามีเถระได้ตอบไปตามลำดับว่า

๑.๑ การเก็บเกลือไว้ในแขนง โดยตั้งใจว่าจะใส่ลงในอาหารที่จัดฉัน เป็นอาบัติ
ปาจิตติย เพราะการสะสมอาหารตามโภชนลักษณะ (ปาจิตติย ข้อ ๓๘)

๑.๒ การฉันโภชนะในเวลาวิกาล เมื่อตะวันบ่ายคล้อยไปแล้วถึง ๒ องศา ผิด
ต้องอาบัติปาจิตติย เพราะฉันโภชนะในเวลาวิกาล (ปาจิตติย ข้อ ๓๗)

๑.๓ ภิกษุฉันอาหารเสร็จแล้วคิดว่าจักฉันอาหาร เข้าไปในบ้านแล้วฉันโภชนะ
ที่เป็นอนัตริตตะ ผิด เป็นปาจิตติย เพราะฉันอาหารที่ไม่เป็นเดนภิกษุใช้ และไม่ได้ทำวินัย
กรรมก่อน (ปาจิตติย ข้อ ๓๕)

๑.๔ สงฆ์ทำสังฆกรรมด้วยคิดว่าให้พวกมาทีหลังอนุมติ ทั้งที่สงฆ์ยังประชุมกัน
ไม่พร้อมหน้ากัน ผิดหลักที่บัญญัติไว้ในจัมเปยขันธ์กะ ใครทำต้องอาบัติทุกกฏ

๑.๕ อวาสนแห่งเดยวามีสมาเดียวเท่านั้น ภิกษุจะแยกกันทำอุโบสถสังฆกรรมไม่ได้
ผิดหลักที่ทรงบัญญัติไว้ในอุโบสถขันธกะ ใครขึ้นทำต้องอาบัติทุกกฏ

๑.๖ การประพฤติปฏิบัติ ด้วยความเข้าใจว่าอุปัชฌาย์อาจารย์ของเราเคย
ประพฤติมาอย่างนี้ ไม่ถูกต้องนัก เพราะท่านเหล่านั้นจะประพฤติผิดหรือถูกก็ได้ ต้องยึดหลัก
พระวินัยจึงจะสมควร

๑.๗ นมดื่มน้ำที่ละความเป็นนมสดไปแล้ว แต่ยังไม่กลายเป็นทมิฬภิกษุฉันภัตตาหาร
เสร็จห้ามภัตรแล้ว จะดื่มนมที่นั้นอันไม่เป็นเดนภิกษุใช้ หรือยังไม่ได้ทำวินัยกรรม ไม่ควร
ต้องอาบัติปาจิตติย เพราะฉันอาหารที่เป็นอนัตริตตะ (ปาจิตติย ข้อ ๓๕)

๑.๘ การดื่มสุร่าอย่างอ่อนที่มีสีเหมือนสีห่านกพิราบ ซึ่งยังไม่ถึงความเป็น

นำมา ไม่ควร ต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะดื่มสุราและเมรัย (ปาจิตตีย์ ข้อ ๕๑)

๑.๙ ผ่านีสัทนะที่ไม่มีชายภิกษุจะใช้ไม่ควร ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ซึ่งต้องตัดเสีย จึงแสดงอาบัติตก (ปาจิตตีย์ ข้อ ๘๙)

๑.๑๐ การรับเงินทองหรือยินดีทองเงินที่เขาเก็บไว้เพื่อตนไม่ควร ต้องอาบัตินิสสัคคีย์ปาจิตตีย์ เพราะรับทองและเงิน ซึ่งจะต้องสละจึงแสดงอาบัติตก (นิสสัคคีย์ ปาจิตตีย์ ข้อ ๑๘)

หุกข์ที่พระสัพพกามีวิสัยนา ฝ่ายพระเวทเถระได้เสนอให้สงฆ์ทราบหุกข์ และขอมติ จากสงฆ์เพื่อให้ยอมรับว่า

“วัตถุเหล่านี้ผิดธรรม ผิดวินัย เป็นการหลีกเลี่ยงต่อคำสอนของพระพุทธเจ้า”

และได้ขอให้สงฆ์ลงมติทุกครั้งทีพระสัพพกามีเถระตอบ มติของสงฆ์เห็นว่าวัตถุ ๑๐ ประการนี้ ผิดธรรม ผิดวินัย โดยเสียงเอกฉันท์

๒. จากนั้น พระเถระทั้งหลายจึงได้เริ่มสังคายนาพระธรรมวินัยตามแบบที่พระมหากัสสะเถระ เป็นต้น ได้กระทำในคราวปฐมสังคายนา การกระทำสังคายนาคราวนี้ใช้เวลา ๘ เดือนจึงเสร็จ

ความวิบัติแห่งหิฏฐิสามัญญตา

จากคัมภีร์ชื่อ ธรรมเภทจักรศาสตร์ ของพระวสุมิตร และอรรถกถาแห่งคัมภีร์นั้น ซึ่งแต่งโดยพระคันถรจนาคารย์ “กุกกั” ในราชวงศ์ถังของจีน บอกว่า การแตกแยกคราวนั้น เกิดขึ้นจากความวิบัติแห่งหิฏฐิ ซึ่งแสดงโดยพระมหาเถระ ๕ ประการ คือ

๑. พระอรหันต์อาจถูกมารยั่ววนจนอธิศีลเลื่อนในเวลาหลับได้
๒. พระอรหันต์อาจมีอัญญาณคือความไม่รู้ในบางสิ่งได้
๓. พระอรหันต์อาจมีกังขา คือความลั้งเลงสงสัยในบางสิ่งได้
๔. ผู้จะรู้ว่าตนได้บรรลุมรรคผลขั้นใด จำต้องอาศัยการพยากรณ์จากคนอื่น
๕. อริยมรรคอริยผลจะปรากฏเมื่อบุคคลเปล่งวาจาว่า อโห ทุกข์ อโห ทุกข์ ท่านได้เล่าประวัติความเป็นมาของพระเถระและหิฏฐิของท่านไว้ว่า พระมหาเถระเป็นบุตรพ่อค้าของหอมเมืองมถุรา เป็นชายหนุ่มรูปร่างเป็นที่ต้องการของสตรีเป็นอันมาก เมื่อพ่อ

ของเขาไปค้าของหอมต่างเมือง เขาได้ถูกลอบได้เสียกับมารดาของตน เมื่อบิดากลับมากแล้ว ความลับจะแตก จึงวางแผนร่วมกับมารดาฆ่าบิดาของตนเสีย กลัวความผิดจะปรากฏจึงนำมารดาไปอยู่ที่เมืองปาฏลีบุตร ได้พบพระอรหันต์รูปหนึ่งซึ่งตนเคยบำรงเมื่ออยู่เมืองมถุรา ที่เมืองปาฏลีบุตร กลัวท่านจะเปิดเผยความเป็นมาของตน จึงลอบฆ่าพระอรหันต์รูปนั้นเสีย หลังจากนั้นมารดาที่เป็นภรรยา นั้น ได้ลักลอบเป็นคู่กับชายอื่น เขาโกรธมากจึงฆ่าเสียอีก หลังจากได้ทำบาปกรรมมามากแล้วเกิดความสลดใจ จึงไปขอบวชให้วัดกุกกุฏาราม เล่าเรียนพระปริยัติธรรมจนมีความรู้แตกฉานเป็นนักเทศน์มีชื่อเสียง มีคนเคารพนับถือและบริวารมาก ต้องการจะได้ลาสิกขาการเพิ่มขึ้น จึงได้กล่าววาทอดูตรีมธุสธรรมว่าคนเป็นพระอรหันต์ ทำให้คนเคารพนับถือและได้ลาสิกขาการเพิ่มขึ้น เพื่อจะเอาใจพวกศิษย์ของตนจึงได้พยากรณ์ว่าคนนั้นเป็นโสคาบัน พระสภิกาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ เป็นต้น

ต่อมาท่านนอนหลับฝันอสุจิเคลื่อน เมื่อถูกศิษย์นำผ้าไปซักเห็นเข้าถึงถามว่า

“อาจารย์บอกว่าท่านเป็นพระอรหันต์แล้ว แต่ทำไมพระอรหันต์จึงยังนอนฝันอสุจิเคลื่อนเล่า”

“พระอรหันต์ทั้งหลายอาจถูกมารยั่วชวน จนอสุจิเคลื่อนได้ในเวลาหลับ” พระมหาทเวหะตอบ ศิษย์ที่ท่านบอกว่าท่านเป็นพระอริยบุคคลนั้น มีความรู้สึกที่ท่านเองไม่ค่อยรู้เรื่องอะไรเอามาก ๆ แต่ทำไมอาจารย์จึงบอกว่าคุณเป็นพระอริยบุคคล จึงเข้าไปเรียนถามว่า

“ท่านอาจารย์บอกว่ากระผมเป็นพระอรหันต์ แต่ทำไมกระผมไม่ค่อยรู้เรื่องอะไรทั้ง ๆ ที่ผู้เป็นพระอรหันต์น่าจะรู้ทุกสิ่งตามความเป็นจริง มิใช่หรือ ?”

“พระอรหันต์อาจมีอัญญาณ คือความไม่รู้ในบางสิ่งได้” พระมหาทเวหะชี้แจง

“ในเมื่ออาจารย์บอกว่าท่านเป็นพระอรหันต์ แต่ทำไมกระผมจึงยังมีความสงสัยอยู่เล่า ?”

“พระอรหันต์อาจมีกังขา คือความสงสัยในบางสิ่งได้” พระมหาทเวหะกล่าว

“ตามธรรมดาท่านที่จะเป็นพระอรหันต์ จะต้องเกิดญาณรู้ด้วยตนเองมิใช่หรือว่าตนบรรลุปะเป็นพระอรหันต์แล้ว แต่ทำไมผมจึงไม่มีความรู้เช่นนั้น ยังต้องอาศัยการพยากรณ์จากอาจารย์อยู่เล่า” ศิษย์ถาม

“ผู้ที่รู้ว่าคุณเป็นพระอรหันต์ ต้องอาศัยการแนะนำพยากรณ์จากคนอื่น” พระมหาทเวหะตอบ

หลังจากทำเรื่องนอกวิคินนกรอยหลายอย่างเข้า พระมหาทเวหะเกิดความไม่สบายใจ รู้สึกว่าจะอยู่ในอิริยาบถใดก็มีแต่ความเร่าร้อน คินหนึ่ง รู้สึกว่าเร่าร้อนมากจนนอนไม่หลับ

จึงอุทานว่า อโห ทุกข์ อโห ทุกข์ แปลว่า ทุกข์หนอ ๆ เมื่อศิษย์ของท่านได้ยินเข้าจึงถามว่า
 “อาจารย์บอกว่าเป็นพระอรหันต์แล้ว ทำไมจึงยังบ่นว่า อโห ทุกข์ อโห ทุกข์ อยู่เล่า
 พระอรหันต์ยังมีทุกข์อยู่อีกหรือ ?”

“อริยมรรคอริยผลจะปรากฏ เมื่อบุคคลเปล่งวาจาว่า อโห ทุกข์ อโห ทุกข์” พระมหา
 ทเวหะตอบ

พระมหาทเวหะตั้งทักขิณี ๕ ประการของตนขึ้นแล้ว ได้พยายามหาพวกให้ความสนับสนุน
 ความเห็นตน เมื่อเห็นว่าได้มากพอควรแล้ว จึงเสนอความเห็นทั้ง ๕ นี้ในท่ามกลางสงฆ์ที่
 กุกกฏาราม เพื่อให้สงฆ์ทั้งปวงยอมรับว่า ทักขิณีของท่านเป็นธรรม แต่พระเถระอรหันต์และท่านที่
 ยึดมั่นในธรรมทั้งปวงปฏิเสธ พระมหาทเวหะจึงขอให้ลงมติดด้วยเบญจยลิกา คือถือเอาเสียงข้าง
 มากเป็นประมาณ เนื่องจากท่านได้เตรียมบุคคลไว้มากพอก่อนแล้วจึงชนะในการลงมติ
 พระเถระที่ยึดมั่นในธรรมวินัยเห็นว่า ชินอยู่ต่อไปก็ขาดความสุข ทั้งไม่อาจแก้ไขเรื่องนี้
 ได้ จึงหนีออกจากป่าภูตปุตรเพื่อไปจำพรรษาที่เมืองอื่น

พระเจ้ากาฬาศุภราชทรงทราบ จึงขอร้องไม่ให้พระเหล่านั้นไป แต่พระเถระทั้งหลาย
 ไม่ยินยอม ทำให้พระเจ้ากาฬาศุภราชทรงกริ้วมาก เพราะเข้าพระทัยผิด จึงรับสั่งให้ปล่อยพระ
 เหล่านั้นลงในเรือแตกกลางแม่น้ำคงคา พระเถระทั้งหลายใช้อัธธากิสังฆารลอยขึ้นไปบน
 อากาศลงสู่แคว้นกาศมีระ พระเจ้ากาฬาศุภราชทอดพระเนตรเห็นเช่นนั้น ทรงทราบว่าพระองค์
 หลงผิดจนถึงกับทำอันตรายต่อพระอริยะเจ้า จึงส่งคนไปขอขมาและอาราธนาให้ท่านเหล่านั้น
 กลับ เมื่อพวกท่านไม่ยอมกลับ จึงโปรดให้สร้างอารามถวายที่แคว้นกาศมีระ จำเดิมแต่นั้นมา
 สังฆมณฑลได้แตกออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ

เถรวาท หรือ สกวัตร อันเป็นนิกายเดิม พิษัณมหาสังฆิกวาท คือพวกที่แตกออกไป
 ในกาลต่อมา นิกายทั้งสองนั้นได้แตกแยกออกไปเรื่อย ๆ จนถึง ๑๘ นิกายคือ

๑. สายเถรวาทหรือสกวัรวาท แยกออกคราวแรกเป็นแหมวันตวาท กับ สรวาสติวาท

๑.๑ นิกายสรวาสติวาท แยกออกเป็น ๔ นิกาย คือมหิศาสกวาท ๑ กาศุขปิยวาท

๑ เสาตฺรณฺติกวาท ๑ วาตุลปิฏฺทริยวาท หรือวัชชีปุตรวาท ๑

๑.๒ นิกายมหิศาสกวาท แยกออกเป็นนิกายธรรมคูปตวาท

๑.๓ นิกายวัชชีปุตรวาท แยกออกเป็นนิกายย่อย ๆ อีก ๔ นิกาย คือ สนนาคาวิกวาท

สามมมิตยวาท ภทฺรยานิยวาท และธรรมโมตฺริยวาท

๒. นิกายมหาสังฆิกวาท แยกออกเป็นกิ่งนิกายย่อย ๆ ถึง ๘ นิกาย คือ เอกวาทริกวาท

๑ โลโกตตรวาท ๑ โศกลิวาท ๑ พุทศุติยวาท ๑ บัญญัติวาท ๑ ใจติกวาท ๑ อปร-
เสลิกวาท ๑ อุตตรเสลิกวาท ๑

หลักฐานเกี่ยวกับนิกายเหล่านั้น ใช้ภาษาสันสกฤตเพราะมาจากปรณทางสันสกฤต
เมื่อนับเรียงลำดับจากยุคต่าง ๆ มีถึง ๒๐ นิกาย ความแตกแยกเป็นนิกายในตอนต้นนั้น
มีข้อที่ควรสังเกตบางประการ คือ

๑. วัตถุประสงค์ที่ภิกษุวัชชีบุตรละเมตนั้น เมื่อว่ากันในแง่ของพระวินัย ก็เป็น
ความผิดตามทีพระสัพพกามีเถระได้วิสันหาไว้ แต่เมื่อคำนึงถึงประวัติศาสตร์ ท่านเหล่านั้น
อาจจะสืบเชื้อสายมาจากสายของพระปุราณะ ที่ไม่เห็นด้วยต่อมติของพระสังคตติกาจารย์ใน
คราวปฐมสังคายนาบางประการ มติที่ไม่ให้ถอนสิกขาบทเล็ก ๆ น้อย ๆ ทีพระสังคตติกาจารย์
คราวปฐมสังคายนาท่านลงไว้ อาจจะมีพระกลุ่มหนึ่งไม่เห็นด้วย เพราะถือว่าเป็นพุทธานุญาต
ให้ถอนได้ท่านเหล่านั้นก็ถอนกับเฉพาะข้อที่พวกท่านเห็นกันว่าเล็กน้อย ท่านวัชชีบุตรและคน
รุ่นหลังได้ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาโดยเชื่อว่าเป็นความถูกต้อง เพราะคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็น
หลักฐานในคราวนั้นยังไม่มี

๒. พระเถระในคราวทุติยสังคายนา ท่านเป็นศิษย์ร่วมสมัยกับพระสังคตติกาจารย์ผู้ทำ
ปฐมสังคายนา ท่านต้องเคารพรักษามติของพระเถระอรหันต์ ซึ่งเป็นอุปัชฌาย์อาจารย์ของ
ท่าน เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น ท่านมีเขานุภาพจะจัดการแก้ไขได้ จึงได้จัดการแก้ไขไปตามหน้าที่
อันเป็นกรณีที่ต้องแก้การอนุโมทนา แต่การจะให้อีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งมีความฝังใจมาแต่เดิม
ว่าตนทำถูกต้องแล้ว กลับความประพฤติ ความเชื่อถือทั้งหมด ย่อมไม่อาจเป็นไปได้ ความ
แตกแยกจึงเกิดขึ้นทั้งในด้านศีลและทฤษฎี

๓. ความแตกแยกในด้านศีลและทฤษฎีนี้ เมื่อเวลาผ่านไป ๆ ปรากฏชัดมากยิ่งขึ้น
จนเกาะกลุ่มกันเป็นพวก ๆ ที่เชื่อว่าการปฏิบัติและความเห็นเช่นนั้นถูกต้อง นิกายย่อย ๆ
จึงเพิ่มขึ้นตามลำดับกาล แต่ในขั้นแรกจริง ๆ ท่านเหล่านั้นคงอยู่อาศัยในที่เดียวกัน คือ
วัดหนึ่ง ๆ อาจจะมีพระอยู่ด้วยกันหลายนิกายก็ได้ กาลต่อมาจึงแยกออกไปตั้งสำนักของพวก
ตนขึ้น จนไม่อาจประสานสามัคคีกันได้ในที่สุด

๔. ความเจริญมั่นคงของนิกายต่าง ๆ ศรัทธาจากใจของประชาชนเป็นผู้กำหนด
หากนิกายใดประชาชนยอมรับนับถือเชื่อฟังและปฏิบัติตามมาก นิกายนั้นก็เจริญแพร่หลายออก
ไปมาก ฝ่ายตรงข้ามแพร่หลายไปน้อย จนค่อย ๆ หายไปในที่สุด

๕. ความแตกต่างทางด้านศีลและทฤษฎีนั้น น่าสังเกตว่าไม่ใช่เรื่องรุนแรงอะไรนัก

คือ ไม่ถึงกับแตกต่างในหลักสำคัญ เช่น อริยสัจ ๔ เป็นต้น ส่วนที่เป็นหลักสำคัญจริง ๆ ทั้งศีลและทฤษฎี ทุกนิกายยังคงรักษาไว้ด้วยดี ซึ่งตามหลักความเป็นจริงแล้ว ควรจะหาทาง ประนีประนอมกันได้หลายเรื่อง แต่ยังคงหาคนจัดการไม่ได้ อาจจะเป็นเพราะเข้าสู่สูตรที่ว่า "ทฤษฎีพระ มานะเจ้า" ก็ได้ ความแตกแยกเหล่านี้จึงยึดเยื้อมาจนถึงปลายพุทธศตวรรษ ที่ ๓ อันเป็นรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช

สรุปการทำสังคายนาครั้งที่ ๒^๑

๑. ทำอยู่ที่วาฬิการม เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี
๒. พระสัพพกามีเป็นผู้ถาม ๓๘
๓. พระยสะกาทันทกบุตรเป็นประธาน
๔. พระเรวตะเป็นผู้แก้ ๓๒
๕. พระอชิตะเป็นผู้จัดสถานที่
๖. พระอรหันต์ศิขณาสพ ๗๐๐ รูป เข้าร่วมประชุม

พระพุทธศาสนาในศตวรรษที่ ๓

ในขณะที่ทางศาสนาจักรมีการแตกแยกกันเป็นนิกายต่าง ๆ นั้น เกิดความเปลี่ยนแปลง ขึ้นทางอาณาจักรเช่นเดียวกัน คือ ราชวงศ์สุสุนาศ ซึ่งครอบครองอาณาจักรมคธถูกทำลาย ลงโดยราชวงศ์นันทะ เมื่อสิ้นรัชสมัยของพระเจ้ากาฬโคตรราช ราชวงศ์นันทะ ได้ย้าย ราชธานีกลับมาที่ปาฏลีบุตรอีก ปกครองสืบต่อกันมาจนถึงพระเจ้าธมมัตถะ อันเป็นกษัตริย์ องค์ที่ ๙ ในราชวงศ์นันทะ อารยันได้ถูกขับจากต่างแดนรุกราน คือ

พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช แห่งมาซิโดเนีย ขนชาติกรีก พระเจ้าอเล็กซานเดอร์ ได้ยกมาตีดินแดนต่าง ๆ ทางทวีปเอเชียในปี ๒๐๙ ตีได้ เฟนิเซีย อิหร่าน ส่วนในอาฟริกา ประเทศอียิปต์ยอมสวามิภักดิ์ หลังจากตีอิหร่านได้แล้ว ก็ยกเข้าตีอินเดีย ยึดได้แคว้นปัญจาป หลังจากได้พิชิตพระเจ้าเปารวะ หรือสิงห์แห่งปัญจาปได้ แต่ยังไม่ทันได้บุกเข้ามคธ ทหาร

๑. อุดรคณาธิการ, พระ (ชวินทร์ สระคำ), ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย, โรงพิมพ์กรมการศาสนา,

๑ ม.ค. ๐๗, หน้า ๒๗๐-๒๗๑

เกิดเบื่อหน่ายในการรบเพราะจากบ้านเมืองมานาน ทำให้พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช ตัดสินพระทัยยกกองทัพกลับ โดยมีอบหมายให้ทหารผู้ใหญ่ปกครองเมืองที่ยึดได้ พร้อมด้วยกำลังทหารจำนวนหนึ่ง พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช ยกกองทัพตีเมืองต่าง ๆ อยู่ในอินเดีย ๑ ปี กับ ๘ เดือน โดยตีเมืองแถบลุ่มแม่น้ำสินธุตอนบนและตอนล่างได้หมด เมื่อเสด็จออกจากชมพูทวีปแล้ว พระองค์ไปสวรรคตที่กรุงบาบิโลนในปี พ.ศ. ๒๒๐ ขณะพระชนมายุเพียง ๓๓ พรรษา เท่านั้น

หลังจากกองทัพกรีกยกกลับออกไปแล้ว ราชวงศ์นั้นแหละก็ถูกทำลายโดยกองทัพของมหาโจรจักรคุปต์ ซึ่งตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์บอกว่า เป็นเชื้อสายคางวงศ์ที่อพยพออกจากแคว้นลัทธิ เมื่อพระเจ้าวิฑูทกะยกกองทัพไปตีกองทัพบัลลิสต์ ในปีที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน คนเหล่านั้นได้มาสร้างเมืองอยู่แถบภูเขาที่มีนกยูงอาศัยอยู่มาก จึงตั้งวงศ์ของตนว่าไมริยะ หรือเมารยะ ตามชื่อของนกยูง แต่หลักฐานบางอย่างบอกว่า จันทรคุปต์เป็นเชื้อสายราชวงศ์นั้นแหละ แต่มารดาเกิดในตระกูลต่ำ คือเป็นธิดาของคนเลี้ยงนกยูง จึงได้ชื่อตามตระกูลมารดาว่าเมารวงศ์ จันทรคุปต์ ได้อาจารย์ที่ปรึกษาคนสำคัญคือ จานถักยะ ซึ่งในมหาวังสะเรียกว่า ปาณกพรหมณ์ ได้เพียรพยายามยึดครองบ้านเมืองในราชอาณาจักรมคธหลายครั้ง จนประสบความสำเร็จ ล้างราชวงศ์นั้นแหละทำพิธีปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์ครองปาฏลิบุตร ตั้งราชวงศ์เมารยะขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒ ในรัชสมัยของพระองค์มีข้าศึกมาก จึงต้องมีการปราบปรามกันอยู่เสมอ

ในสมัยที่พระองค์ทำตนเป็นมหาโจรอยู่นั้น ได้ศึกษาชีวิตและผลงานของศาสดาทั้งหลายไปด้วย เกิดประทับใจในชีวิตประวัติของท่าน วรรณมาณ หรือ มหาวีระ จนยอมรับนับถือเป็นศาสดาของตน หลังจากเสวยราชย์อยู่ ๒๖ ปี ก็สละราชสมบัติออกผนวชเป็นนิครนถ์ในศาสนาเซน โดยตั้งพระทัยจะให้เข็ญฐโอรสคือสิงหนเสนเสวยราชย์แทน แต่มุขมนตรีซึ่งเป็นพราหมณ์ส่วนมากสนับสนุนพินทุสารราชกุมาร ซึ่งเป็นราชโอรสอีกพระองค์หนึ่งขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เพราะเจ้าชายพินทุสารนับถือศาสนาพราหมณ์ ตามหลักฐานจากมหาวังสะบอกว่า ทรงเลี้ยงพราหมณ์ภายในราชวังวันละ ๖๐,๐๐๐ คนทุกวัน ซึ่งออกจะเป็นจำนวนที่มากไปหน่อยหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระเจ้าจักรคุปต์จะนับถือศาสนาเซน พระเจ้าพินทุสารจะนับถือศาสนาพราหมณ์ ตลอดเวลา ๒๘ ปี ที่เสวยราชย์อยู่ก็ตาม แต่พระพุทธศาสนาหาได้ถูกเบียดเบียนแต่อย่างใดไม่ ศูนย์กลางของพุทธศาสนายังคงอยู่ที่แคว้นมคธ นิกรายสำคัญ ๆ ยัง

ได้ออกไปตั้งหลักมั่นคงในส่วนต่าง ๆ ของชมพูทวีปอีกมาก เช่น

- นิกายเถรวาท ได้เลื่อนไปตั้งหลักแหล่งเพิ่มเติมขึ้นที่แคว้นอวันตี
- นิกายมหาสังฆิกวาท ไปรุ่งเรืองอยู่ที่แคว้นคันทาระ ตอนเหนือของชมพูทวีป
- นิกายสรวาสติวาท ไปเจริญรุ่งเรืองอยู่ที่แคว้นมถุรา
- นิกายมหิศาสถวาท ลงไปเบ่งรัศมีอยู่ที่มณฑลสมณชล

พระเจ้าอโศกมหาราช

ก่อนที่พระเจ้าพินทุสารจะสวรรคต ทรงตั้งพระทัยจะให้สุลิมราชกุมารหรือสุมนราชกุมาร ซึ่งเป็นเชษฐโอรสเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อจากพระองค์ แต่จะเป็นเรื่องกบฏกบฏกรรมหรืออะไรก็ตาม ปรากฏว่ามุขมนตรีทั้งหลายพร้อมใจกันยกราชสมบัติถวายอโศกราชกุมาร ซึ่งเป็นอุปราชอยู่ที่เมืองอุชเชนี แคว้นอวันตี พระเจ้าพินทุสารมีพระราชโอรสพระราชธิดาถึง ๑๐๐ พระองค์ พระเจ้าอโศกเป็นโอรสของพระนางศิริธรรมา หลังจากได้รับราชสมบัติแล้วต้องปราบปรามพระเชษฐา พระอนุชาที่แข็งข้อพร้อมด้วยพรรคพวกบริวารอยู่นาน ตามประวัติบอกว่าได้จับพระเชษฐา พระอนุชาปลงพระชนม์เกือบหมด คงเหลือแต่ติสสราชกุมาร ซึ่งร่วมพระชนนีกันเพียงพระองค์เดียว ซึ่งเป็นตัวเลขที่ไม่น่าเป็นไปได้เช่นกัน ตอนต้นรัชสมัยคงนับถือศาสนาพราหมณ์ตามพระราชบิดา ได้ทำอะไรรุนแรงหลายอย่างโดยเฉพาะด้านฆ่าคน สิ่งที่ทำให้สลดพระทัยมาก คือ สงครามกถิงคราชกฐ์ที่ต้องเสียชีวิตคนทั้งสองฝ่ายละหลายหมื่น ต่อมาได้สดับธรรมในสำนักของพระสมุทระเถระบ้างก็ว่านิโครธสามเณร เกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ทรงสนพระทัยศึกษาสดับรับฟังธรรมโดยพิสดาร จนสามารถนำเอาหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา เข้ามาใช้ในการบริหารประเทศ ซึ่งถือได้ว่าเป็นยุคเดียวที่พระพุทธศาสนามีอิทธิพลในการบริหารบ้านเมือง ทรงยุติการขยายราชอาณาจักรด้วยกองทัพ แต่ทรงใช้หลักธรรมวินัย คือ ชัยชนะโดยธรรม ทรงปฏิวัติการปกครองบ้านเมือง โดยใช้หลักธรรมในการบริหาร เช่น

๑. การปกครองบ้านเมือง โดยระบบธรรมาธิปไตย คือใช้หลักพระธรรมวินัยบริหารบ้านเมือง

๒. ทรงอุทิศพระองค์เป็นธรรมทาส โดยทรงหวังผลทั้งในภพนี้และภพหน้า นำประชาชนให้เว้นจากมิถฉาชีพ ดำรงชีวิตโดยหลักสัมมาอาชีวะ

๓. เสด็จประพาสเพื่อธรรม คือ เทียวนมัสการปูชนียสถานในพระพุทธศาสนา และทรงแนะนำสั่งสอนประชาชนให้รู้และปฏิบัติ

๔. ทรงปฏิวัติสังคมโดยธรรม คือ ยกเลิกพิธีกรรมต่าง ๆ ที่มีการเบียดเบียนทำลายล้าง ห้ามการฆ่าสัตว์บูชาด้วยกฏ "มาฆาต" คือห้ามฆ่า แม้ภายในพระราชวังเองก็ห้ามฆ่าสัตว์

๕. ทรงใช้ระบบรัฐสวัสดิการ ด้วยการสร้างโรงพยาบาลขึ้นรักษาคน และโรงพยาบาลสัตว์ ปลูกสมุนไพรไว้ในส่วนต่าง ๆ ของประเทศ ขุดบ่อน้ำ สระน้ำ สร้างถนน คูคลอง เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ประชาชน

๖. ให้เลิกพิธีกรรมทุกชนิดที่ไม่เป็นธรรม และได้นำเอาหลักของมงคลสูตร สังคาลกสูตร ให้คนปฏิบัติต่อกันตามสมควรแก่ฐานะหน้าที่ เน้นให้ประชาชนรู้จักคุณค่าของธรรมทาน เห็นคุณค่าของการแนะนำ การรับการแนะนำสั่งสอนกันด้วยเมตตา กรุณา

๗. ทรงตั้งข้าหลวงแทนพระองค์เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติธรรม โดยให้ข้าหลวงเหล่านั้นสร้างความรู้สึกต่อประชาชนว่า เป็นเหมือนลูกหลานของตน ให้พยายามสอดส่องดูแลสุขทุกข์ของเขาดุจบิดาเอาใจใส่ดูแลบุตรธิดา การกระทำทุกอย่างทรงเน้นหนักไปที่ผลประโยชน์อันผู้กระทำพึงได้ในภพนี้และภพหน้า

ผลการปกครองโดยระบบธรรมาธิปไตย ทำให้เพื่อนบ้านใกล้เคียงมีความสัมพันธ์ไมตรีกับพระองค์ มีเมืองเป็นอันมากที่ยอมเป็นข้าขอบขัณฑสีมา เพราะความเคารพศรัทธาต่อพระเจ้าอโศกมหาราช ความสงบสุขได้บังเกิดขึ้น ดังข้อความในศิลาจารึกตอนหนึ่งว่า

"มา ณ ยุคปัจจุบันนี้ โดยเหตุที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้ทรงปฏิบัติธรรมแล้ว ประชากราษฎรแทนที่จะได้ยินเสียงยุทธเกร์ แต่กลับได้ยินเสียงธรรมเกร์แทน ในกาลก่อน นิกรชนแห่งชมพูทวีปไม่ได้อยู่ร่วมกับทวยเทพ ครั้นมาบัดนี้ได้อยู่ร่วมกับทวยเทพแล้ว อย่างนี้คือผลแห่งการปฏิบัติธรรมโดยเคร่งครัดกวัดขันของข้าโดยไม่ต้องสงสัย"

การสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๓

จากหลักฐานในมหาวิงสะ เป็นต้น บอกว่า ในรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช ได้มีเดียรถีย์ปลอมเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา เพราะเห็นว่าพระพุทธศาสนามีลากลักการะมากจนพระสงฆ์เกิดรังเกียจกันเพราะไม่รู้ว่าใครเป็นใคร ในที่สุดไม่ทำอุโบสถ

สังฆกรรมร่วมกันถึง ๗ ปี ต่อมา ความทราบถึงพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ได้รับสั่งให้อำมาตย์คนหนึ่งไปอาราธนาให้พระร่วมสังฆกรรมกัน เมื่อพระเหล่านั้นไม่ยินยอม อำมาตย์ก็ว่าขัดพระบรมราชโองการ จึงตัดคอพระมรณภาพไปหลายองค์ พระติสสเถระ ซึ่งเป็นพระอนุชาของพระเจ้าอโศกเห็นเช่นนั้นจึงไปนั่งขวางไว้ อำมาตย์ไม่กล้าฆ่าพระอนุชา จึงกลับไปกราบทูลให้พระเจ้าอโศกมหาราชทรงทราบทุกประการ พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงศกพระทัยมากกลัวว่าบาปกรรมจะมาถึงพระองค์ด้วย แม้ว่าอำมาตย์จะเข้าไปโดยพลการก็ตาม จึงไปเรียนถามพระเถระทั้งหลาย ปรากฏว่าท่านทั้งหลายเหล่านั้นตอบไม่ตรงกัน ในที่สุดได้รับคำแนะนำจากพระเถระให้ไปอาราธนาพระโมคคัลลบุตรติสสเถระ ให้มาวินิจฉัยให้ และจะได้ช่วยกันชำระเรื่องเสื่อมเสียที่เกิดขึ้น

พระโมคคัลลบุตรติสสเถระนี้ ท่านเล่าว่าเป็นผู้ที่พระอรหันต์ในคราวทุกข์สังคายนา ขอให้จุติจากพรหมโลกมาชำระพระศาสนาในคราวนี้โดยตรง โดยมีมอบหมายให้พระเถระ ๒ รูป คือ พระสิริควาละ และพระจันทวิชัยเถระ รับผิดชอบในการนำติสสมหาพรหม ซึ่ง มาปฏิสนธิในครรภ์ของโมคคัลลพราหมณ์ ให้ออกบวช อบรม ให้การศึกษาจนแตกฉานในพระธรรมวินัย โดยถือเป็นทัศนกรรมสำหรับท่านทั้ง ๒ ฐานขาดการประชุม ในคราวที่ พระสงฆ์ทำทุกข์สังคายนา พระเถระทั้งสองได้ทำหน้าที่ของท่านตามมติสงฆ์ โดยพระสิริควาเถระนำติสสภุมารออกบวชเป็นสามเณร ให้ศึกษาข้อธรรมเบื้องต้น พระจันทวิชัยเถระให้อุปสมบทเป็นภิกษุ ให้ศึกษาธรรมเบื้องต้นสูงขึ้นไป เติรภิกษุปลอมเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา เมื่อพระโมคคัลลบุตรติสสเถระเป็นพระอรหันต์แล้ว แต่เป็นเรื่องใหญ่มาก ไม่อาจจัดการได้โดยลำพังอำนาจสงฆ์ ต้องอาศัยพระราชอำนาจจึงทำได้ พระเถระเมื่อเห็นเหตุการณ์เช่นนั้นจึงคิดว่า

“บัดนี้ อธิกรณ์เกิดขึ้นแล้ว ไม่นานนักอธิกรณ์นี้จักหยาบข้ากล้าแข็งขึ้น ถ้าเราอยู่ในท่ามกลางเถรภิกษุเหล่านี้ จักไม่อาจจะจับอธิกรณ์ได้” จึงมอบหมายการบริหารสงฆ์ให้พระมหินทเถระ ซึ่งเป็นสังฆวิหาริกของท่าน และเป็นราชโอรสของพระเจ้าอโศกมหาราช ท่านเองได้หลีกไปพักอยู่ที่โอศังคบรรพต คอนเหนือของแม่น้ำคงคา

พระเจ้าอโศกมหาราชส่งอำมาตย์ พระธรรมกถึก ๔-๘ ท่าน พร้อมด้วยบริวารไปเรียนให้พระโมคคัลลบุตรติสสเถระมา ตามพระบรมราชโองการ ๒ คราว แต่พระเถระไม่ยอมรับอาราธนา เพราะท่านเหล่านั้นพูดไม่ถูกเรื่อง จึงต้องเพิ่มจำนวนพระธรรมกถึก อำมาตย์ ๑๖ คน พร้อมด้วยบริวาร ให้ไปอาราธนาว่า

“ข้าแต่พระองค์เจ้า ศาสนากำลังเสื่อมโทรม ขอพระองค์เจ้าเป็นสหายของพวกข้าพเจ้า เพื่อเชิดชูพระพุทธศาสนาเถิด”

เมื่อพระเถระได้สดับพระราชสาสน์นั้นคิดว่า

“เราบวชมาด้วยตั้งใจว่าจักเชิดชูพระพุทธศาสนามาตั้งแต่ต้นแล้ว เวลาของเรามาถึงแล้ว”

พระเถระได้มาด้วยแพล่องมาตามลำน้ำคงคา พระเจ้าอโศกมหาราช เสด็จต้อนรับด้วยความเลื่อมใส แต่ยังมีข้อข้องใจในคุณสมบัติของพระเถระ หลังจากได้ทดสอบแล้วจึงเกิดความมั่นใจพระทัยในคุณสมบัติของพระเถระ จึงได้เรียนถามข้อที่ทรงข้องพระทัยเรื่องอามาศย์ฆ่าพระเถระมรณภาพไปหลายรูป พระเถระได้ถวายวิสัยนาให้หายข้องพระทัยความว่า เมื่อพระองค์ไม่มีพระประสงค์จะให้อามาศย์ฆ่าภิกษุ บาปจึงไม่มีแก่พระองค์ และให้พระราชามั่นพระทัยด้วยพระพุทธานิเทศว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลคิดแล้วจึงกระทำการด้วยกาย วาจา และใจ”

นอกจากนั้น พระเถระยังได้ยกภาสิตของดาบสในคิตติราชตก ความว่า

“ถ้าท่านไม่มีความคิดไซ้ร์ บาปก็ไม่มี แท้จริง กรรมย่อมถูกต้องบุคคลผู้คิดอยู่เท่านั้น หากถูกต้องบุคคลผู้ไม่คิดไม่”

หลังจากพระเจ้าอโศกมหาราชทรงสบายพระทัย เพราะได้ฟังคำวินิจฉัยของพระเถระแล้ว พระเถระได้ถวายพระพรให้ทราบเรื่องสถานการณ์ของพระพุทธศาสนาในกรุงปาฏลิบุตร พร้อมกับให้พระราชารเรียนสังฆธรรมทางพระพุทธศาสนา จนสามารถแยกได้ว่า อะไรเป็นคำสอนของพระพุทธศาสนา อะไรไม่ใช่ พระเจ้าอโศกมหาราชได้เรียกภิกษุทั้งหลายมาสอบถามด้วยพระองค์เองว่า

“กัวาที สมฺมาสมฺพุทฺโธ พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีปกติตรัสว่าอย่างไร?”

ท่านรูปใดตอบว่า “วิภชฺชาวาที มีปกติตรัสจำแนก” ถือว่าเป็นพระที่แท้จริง ท่านที่ตอบเป็นอย่างอื่น ถือว่าเป็นเดียรถีย์ปลอมบวช รับสั่งให้แจกผ้าขาวให้แก่คนเหล่านั้น ให้สึกออกเป็นจำนวนมาก ตามหลักฐานในมหาวังสะ และสมันตปาสาทิกาทบออกว่า พระที่ถูกจับสึกไปคราวนั้นมีถึง ๖๐,๐๐๐ รูป ซึ่งตัวเลขอาจจะสูงเกินเหตุผลที่ควรเป็นไปได้มากทีเดียว

เมื่อได้มีการชำระสังฆมณฑลให้บริสุทธิ์แล้ว พระเจ้าอโศกมหาราช จึงได้อาราธนา

ให้พระสงฆ์ทำอุโบสถสังฆกรรมกันตามปกติ โดยพระองค์ประธานการอารักขา พระสงฆ์ ทั้งปางก็พร้อมเพรียงกันทำอุโบสถตั้งแต่นั้นมา พระโมคคัลลบุตรตีสเถระได้เลือกพร จำนวน ๑,๐๐๐ รูป เฉพาะท่านที่ทรงปริยัติ แดกฉานในปฏิสัมพันธ์ ชำนาญในวิชา ประชุมกันทำสังคายนา ครั้งที่ ๓ ขึ้น ที่โคศการาม เมืองปาฐลิมบุตร ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ ของพระเจ้าอโศกมหาราช ประเด็นสำคัญในตติยสังคายนา คือ

๑. พระโมคคัลลบุตรตีสเถระเป็นประธาน มีพระสังคิติกายจารย์เข้าร่วม ๑,๐๐๐ รูป ทำที่โคศการาม เมืองปาฐลิมบุตร พระเจ้าอโศกมหาราชเป็นองค์อุปถัมภ์ เริ่มทำเมื่อปี พ.ศ. ๒๑๘ บ้าง ๒๓๔ บ้าง ซึ่งน่าจะเป็น พ.ศ. ๒๘๗ มากกว่า เมื่อเทียบกับปีที่พระเจ้าแผ่นดิน แต่ละพระองค์ครองราชย์ และอาจจะถึง ๓๐๓ ด้วยซ้ำ

๒. พระโมคคัลลบุตรตีสเถระ ได้ยกเอาวาทะในนิกายต่าง ๆ ที่เผยแพร่กันในสมัย นั้นขึ้นวิพากษ์ ๓๐๐ ข้อ ถือว่าเป็นความเห็นผิดจากพระพุทธศาสนา เป็นเหตุให้เกิดคัมภีร์ "กถาวัตถุ" ในพระอภิธรรมปิฎกขึ้น คัมภีร์ในอภิธรรมปิฎกสมบูรณ์ในคราวนี้เอง

๓. รูปแบบของการสังคายนาอย่างอื่น ทำตามแบบที่พระสังคิติกายจารย์ในคราว ปฐมสังคายนาท่านกระทำ โดยใช้เวลานานถึง ๙ เดือนจึงสำเร็จ

๔. พระโมคคัลลบุตรตีสเถระพิจารณาเห็นว่า กาลต่อไป พระพุทธศาสนาจะ ตั้งมั่นนอกชมพูทวีป จึงจัดส่งพระเถระพร้อมด้วยบริวารให้ไปเผยแผ่ศาสนาในส่วน ต่าง ๆ ของทวีปเอเชีย ๙ สาย คือ

* ๔.๑ พระมหินทเถระ พร้อมด้วยพระอัญญาเถระ อุตติยเถระ พระสัมพล เถระ พระภัททสาเถระ และสุนนสามเณร ไปเผยแผ่พระศาสนาที่เกาะลังกา ในรัชสมัย ของพระเจ้าทวานัมปิยติสสะ

๔.๒ พระมัชฌันติกเถระ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่แคว้นคันธาระและกัษมีระ ทรมานพวกนาคให้ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา

๔.๓ พระมหาหะเว ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ แคว้นมทิสกมณฑลได้แก่ แดบคอนใต้ของลุ่มแม่น้ำโคซาวารี อันเป็นแคว้นไมซอร์ ในปัจจุบัน

๔.๔ พระรักขิตเถระ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ วนวาสีประเทศ ได้แก่ แคว้นแคว้นกนราเหนือ ทางภาคตะวันตกเฉียงใต้ของอินเดีย มหาวังสะบอกว่ามีวัดเกิด ขึ้นถึง ๕๐๐ วัด ในดินแดนส่วนนี้

๔.๕ พระโยนกธรรมรักขิต ซึ่งเป็นพระอรหันต์ชนชาติกรีกไปเผยแผ่พระ

พุทธศาสนา ณ อปรินตกชนบท เชื่อกันว่าได้แก่ดินแดนชายทะเล อันเป็นเมืองบอมเบย์ ในปัจจุบัน

๔.๖ พระมหารักรัษิตเดระ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ โยนกประเทศ คือ ดินแดนที่อยู่ในการยึดครองของฝรั่งเศสชาติกรีก ในทวีปเอเชียตอนกลาง เหนืออิหร่าน ขึ้นไปจนถึงเตอร์กิสถาน

๔.๗ พระมัชฌิมเดระ พร้อมด้วยพระเถระอีก ๔ รูป คือ พระกัสสปโคตตะ ๑ พระอฬกเทวะ ๑ พระทุนทุภิสสระ ๑ พระสหัสเทวะ ๑ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ดินแดนแถบภูเขาหิมาลัย

๔.๘ พระโสณะ กับ พระอุตรเดระ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ ดินแดนที่เรียกว่า สุวรรณภูมิ เชื่อกันว่าได้แก่ดินแดนที่เป็นจังหวัดนครปฐมในปัจจุบัน

๔.๙ พระมหาธรรมรักษิต ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่แคว้นมหาราษฎร์ คือ ดินแดนแถบตะวันออกเฉียงเหนือ ห่างจากเมืองบอมเบย์ในปัจจุบัน

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระอัครมทูตทุกสาย เป็นการไปอย่างเป็นคณะสงฆ์ ซึ่งสามารถให้การอุปสมบทแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธาได้ แต่ท่านบอกไว้เฉพาะหัวหน้าส่วนมาก นอกจากสายพระมหินทเดระ สายของพระมัชฌิมเดระ และสายของพระโสณะเถระ กับ พระอุตรเดระ เพราะศาสนาในดินแดนส่วนนี้มีหลักฐานอาจสืบค้นได้ในปัจจุบัน เพราะมีการสืบต่อกันมาไม่ขาดสาย โดยเฉพาะจากหลักฐานที่ค้นพบที่นครปฐม บอกว่า พระโสณะเถระกับพระอุตรเดระมาประดิษฐานพระพุทธศาสนาในดินแดนส่วนนี้ เมื่อปี พ.ศ. ๒๗๔-๓๐๔ ซึ่งเป็นปีที่ใกล้เคียงกันกับหลักฐาน ในที่อื่น ๆ

ข้อควรศึกษาในเรื่องตติยสังคายนาและธรรมทูต

เรื่องตติยสังคายนาเป็นปัญหาที่น่าพิจารณาหลายประการ นักปราชญ์ทางประวัติศาสตร์บางพวกไม่ยอมรับสังคายนาคาวนี้ เพราะถือว่าเป็นการสังคายนาของพระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทพวกเดียว ทั้ง ๆ ที่ขณะนั้นมีนิกายในพระพุทธศาสนาอยู่ถึง ๑๔ นิกาย เป็นอย่างน้อย และยังมีเรื่องที่น่าข้องใจหลายประการ เช่น

๑. ในยุคของพระเจ้าอโศกมหาราชนี้ แม้ว่าพระองค์จะทรงให้การนับถือพระพุทธศาสนาและเป็นพุทธมามกะ แต่ทรงให้การยกย่องและสนับสนุนลัทธิศาสนาต่าง ๆ ทุกศาสนาในยุคนี้ แสดงว่าไม่มีใครขาดแคลนลาภสักการะในเรื่องนี้

๒. เดียร์ถีย์ที่ว่าปลอมบวช ตามหลักฐานคัมภีร์ที่เขียนในลังกานั้น น่าจะเป็นพระในนิกายต่าง ๆ ซึ่งปะปนกันจนแยกไม่ออกว่าใครเป็นใคร ทำให้มีความรังเกียจกันในด้านศีลและกฎฐิ ถ้าเป็นพวกเดียร์ถีย์ปลอมบวชจริง ไม่รู้ว่าจะปลอมบวชเข้ามาทำไม เพราะเป็นนักบวชในลัทธิใด ก็ได้รับการบำรุงเช่นเดียวกัน หากปลอมเข้ามาบวชจริง ๆ แสดงว่า การปกครองในยุคนี้หละหลวมมาก จนไม่อาจเชื่อได้ว่าจะเกิดขึ้นได้ เพราะยังมีพระอรหันต์อยู่มาก

๓. เรื่องที่พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระนำมาริพาภิรมย์และแก้กฎฐิต่าง ๆ ส่วนมากแล้ว เป็นความเชื่อถือของนิกายต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนานั้นเอง แต่ไม่ตรงกับหลักการของฝ่ายเถรวาทเท่านั้น

๔. การเรียกขานพระพวกอื่นที่ตนไม่ชอบด้วยคำว่า อลัชชี เดียร์ถีย์ รู้สึกท่านผู้รจนานหนังสือของลังกาคณินันท์กั ดังนั้น มหาวังสะจึงเรียกท่านวัชชีบุตรว่า อลัชชี และเรียกพระที่ถูกจับสึกไปคราวนั้นว่า เดียร์ถีย์ จึงไม่ใช่เรื่องแปลกอะไรเลย ยิ่งตัวเลขพระที่จับสึกไปคราวนั้นว่ามีถึง ๖๐,๐๐๐ รูป นึกอย่างไรก็นึกไม่ออกว่าทำไมจำนวนจึงมากอย่างนั้น ประเทศไทยใหญ่กว่าเมืองปาฏลีบุตรเป็นอันมาก พระยังมีประมาณ ๓๐๐,๐๐๐ รูป เท่านั้น

๕. เรื่องการส่งพระธรรมทูต ๙ สายออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น ถึงแม้จะไม่ปรากฏในศิลาจารึก แต่จากหลักฐานในที่ต่าง ๆ ที่ขุดค้นพบในตอนหลังบ้าง หลักฐานที่สืบต่อกันมาบ้าง แสดงว่าได้มีการส่งพระออกไปเผยแผ่ศาสนาในส่วนต่าง ๆ ของทวีปเอเชียจริง ๆ ที่น่าเสียดายมากคือด้านยุโรป แทนที่จะส่งพระภิกษุไป กลับส่งธรรมมหาอำมาตย์ซึ่งเป็นฆราวาสไป เมื่อท่านเหล่านั้นสิ้นชีวิตลง จึงไม่มีใครสืบต่อ หลักธรรมในพระพุทธศาสนาจึงหายไปจากกรีก แต่ไปปรากฏในปรัชญา สโตอิสม์ ของปรัชญาเมธีชื่อ เซโน ซึ่งได้นำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไปสั่งสอนในลัทธิสโตอิสม์ ความว่า "สุขทุกข์ของมนุษย์เราอยู่ที่การปรับปรุงจิตใจให้เข้มแข็ง ไม่หวั่นไหวต่อโลกธรรม และสามารถปลงให้ตกในความเป็นอนิจจังของสังขารธรรม โดยให้เห็นว่าเป็นของธรรมดาแล้วจะมีความสุข"

หากว่าในครั้งนั้น ได้ส่งพระสงฆ์ไปโดยเฉพาะคือ พระโยนถรรพมรักขิต ให้ไปเผยแผ่ในดินแดนอันเป็นมาตุภูมิของท่าน สถาบันสงฆ์ก็ตั้งมั่นที่กรีก และจักรวรรดิโรมัน ซึ่งแน่นอนเหลือเกินว่า พระพุทธศาสนาก็จะเผยแผ่อยู่ในทวีปอาฟริกาและยุโรป ก่อนศาสนาคริสต์ถึง ๒๐๐ ปี จึงไม่เป็นการแปลกอะไรที่นักนิรุกติศาสตร์อย่างศาสตราจารย์ เดวิด

ที่กล่าวว่า ก้อน เลื่อนมาจาก เคาตมะ อัลละหะห์ เลื่อนมาจากคำว่า อรหันต์

สรุปการทำสังคายนาครั้งที่ ๓^๑

๑. ทำอยู่ที่โศการาม เมืองปาฏลิบุตร
๒. พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นประธาน
๓. พระเจ้าอโศกมหาราชเป็นราชูปถัมภ์
๔. พระอรหันต์ ๑,๐๐๐ รูป เข้าร่วมประชุม
๕. พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระได้รจนากถาวัตถุขึ้น
๖. พระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งสมณฑูตไปประกาศพระพุทธศาสนา รวม ๙ สาย
๗. พระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปไกลที่สุด
๘. การทำสังคายนาครั้งนี้ เพื่อกำจัดภิกษุอลัชชีให้หมดไป และเพื่อชำระพระธรรมวินัยให้บริสุทธิ์
๙. ทำอยู่ ๙ เดือนจึงสำเร็จ
๑๐. เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ๒๓๖ ปี
๑๑. ประชากรเหล่าเดียรถีย์ประมาณ ๖๐,๐๐๐ คน เข้ามาปลอมบวชในพระพุทธศาสนา เพื่อหวังลาภสักการะ^๒
๑๒. พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเจ้า ผู้เป็นประธานเป็นผู้ถาม^๓
๑๓. พระมัชฌันติกเถระ กับ พระมหาเทวเถระ เป็นผู้วิสัยนา

ผลของการสังคายนาครั้งนี้^๔

๑. สามารถขจัดอลัชชีในพระพุทธศาสนาได้ และรวบรวมพระธรรมวินัยให้บริสุทธิ์ ผุดผ่องได้
๒. มีการรวบรวมแยกพระไตรปิฎก เป็น ๓ อย่างสมบูรณ์ คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก โดยเฉพาะได้บรรจุคัมภีร์ กถาวัตถุ เข้าในอภิธรรมปิฎกด้วย

๑,๒,๓,๔ ธรรมคัมภีร์ จิตตโสภโณ, พระมหา. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก. ม.จ.ร. ๒๔๒๗, หน้า

๓. ได้มีการส่งพระมหาเถระออกไปเป็นพระธรรมทูตในเมืองต่าง ๆ ถึง ๙ สาย
สืบต่อพระพุทธศาสนา มาจนถึงปัจจุบันในนานาประเทศ

การสังคายนาครั้งที่ ๔^๑

การสังคายนาครั้งนี้ผสมกับฝ่ายมหายาน กระทำกันในอินเดียภาคเหนือ ด้วยความอุปถัมภ์ของพระเจ้ากนิษกะ ได้กล่าวแล้วว่า สังคายนาครั้งนี้ ทางฝ่ายเถรวาท คือฝ่ายที่ถือพระพุทธศาสนาแบบที่ ไทย ลาว เขมร พม่า ลังกานับถือ มิได้รับรองเข้าอันดับเป็นครั้งที่ ๔ เพราะเป็นการสังคายนาของนิกายลัทธิเถรวาท ซึ่งแยกออกไปจากเถรวาทท่ามสมกับฝ่ายมหายาน และเพราะมีสายแห่งการสืบต่อสั่งสอนอบรมไม่ติดต่อกัน จึงไม่มีบันทึกหลักฐานเรื่องทางเถรวาท ทั้งภาษาที่ใช้สำหรับพระไตรปิฎกก็ไม่เหมือนกัน คือ ฝ่ายมหายานใช้ภาษาสันสกฤต (บางครั้งก็ปนปรากฤต) ฝ่ายเถรวาทใช้ภาษาบาลี

แม้สังคายนาครั้งที่ ๓ ในอินเดีย ซึ่งกล่าวมาข้างต้น ทางฝ่ายจีนและทิเบตก็ไม่มีบันทึกรับรองไว้ เพราะเป็นคนละสายเช่นเดียวกัน

แต่เนื่องจากการสังคายนาครั้งนี้ เป็นที่รู้จักทั่วไปในวงการของผู้ศึกษาพระพุทธศาสนา จึงนับว่ามีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่ควรนำมากล่าวไว้ด้วย และเมื่อคิดตามลำดับเวลาแล้ว ก็นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๔ ที่ทำในอินเดีย เมื่อประมาณ ค.ศ.๑๐๐ หรือ พ.ศ.๖๔๓ เรื่องปีที่ทำสังคายนานี้ หนังสือบางเล่มก็กล่าวต่างออกไป สังคายนาครั้งนี้กระทำ ณ เมืองชาลันธร แต่บางหลักฐานก็ว่า ทำที่กัษมีระ หรือ แคชเมียร์ รายละเอียดบางประการจะได้กล่าวถึงตอนที่ว่าด้วยการสังคายนาของนิกายลัทธิเถรวาท

มีข้อสังเกต คือ หนังสือประวัติศาสตร์ของอินเดียบางเล่ม^๒ กล่าวว่า ใน ค.ศ.๖๓๔ (พ.ศ.๑๑๗๗) พระเจ้าศิลาทิพย์ ได้จัดให้มีมหาสังคายนาขึ้นในอินเดียภาคเหนือ มีกษัตริย์ประเทศราชมาร่วมด้วยถึง ๒๑ พระองค์ ในพิธีนี้มีพระสงฆ์ผู้คงแก่เรียน และพราหมณ์ผู้ทรงความรู้มาประชุมกัน ในวันแรกตั้งพระพุทธรูปบูชาในพิธี ในวันที่ ๒ ตั้งรูปสุริยเทพ ในวัน

๑. สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์รวมเล่มเดียวจบ, ครั้งที่ ๖/๒๔๒๕, โรงพิมพ์พิมพ์มกุฎราชวิทยาลัย, หน้า ๑๐

๒. สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์รวมเล่มเดียวจบ, ครั้งที่ ๖/๒๕๒๕, โรงพิมพ์พิมพ์มกุฎราชวิทยาลัย, หน้า ๑๐

ที่ ๓ ตั้งรูปพระศิวะ การสังคายนาครั้งนี้จึงมีลักษณะผสม คือ ทั้งพุทธ ทั้งพราหมณ์ ภิกษุที่เข้าประชุมก็มีทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายาน แต่เมื่อสอบดู หนังสือประวัติของภิกษุเขียนจึง^๑ ซึ่งบันทึกเหตุการณ์ตอนนี้ไว้ด้วย กลายเป็นการประชุมเพื่อให้มาโต้แย้งกับภิกษุเขียนจึงผู้แต่งตำรายกย่องพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานไป หาใช่การสังคายนาอย่างไรไม่ ที่บันทึกไว้ในที่นี้ด้วยก็เพื่อให้หมดปัญหาประวัติการสังคายนาในประเทศอินเดีย

สรุปการทำสังคายนาครั้งที่ ๔^๒

๑. ประสงค์จะบันทึกคัมภีร์ฝ่ายสหพัทธิกวาทเป็นภาษาสันสกฤต และทำให้พระพุทธศาสนาแบบมหายานมั่นคง
๒. ประมาณ พ.ศ.๖๔๓ โดยมีพระเข้าร่วมกว่า ๕๐๐ รูป
๓. ทำที่เมืองชาลินธร แคว้นกัษมีระ ตอนเหนือของประเทศอินเดีย
๔. พระเจ้ากนิษกะได้ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งนี้

ผลของการทำสังคายนาครั้งนี้

การสังคายนาครั้งนี้ เนื่องจากเป็นครั้งแรกของฝ่ายมหายาน จึงมีผลดังนี้

๑. มีการเขียนคำอธิบายพระไตรปิฎกหรืออรรถกถาเป็นภาษาสันสกฤต ปีกุลละ ๑๐๐,๐๐๐ โสลก โดยความอุปถัมภ์ของพระเจ้ากนิษกะ และการแนะนำของพระปารศวาเถระ
๒. มีการประสานความคิดระหว่างนิกายต่าง ๆ ทั้ง ๑๘ นิกาย แล้วจารึกคัมภีร์ทางศาสนาเป็นสันสกฤตครั้งแรก

ปรากฏว่า หลวงจินยวนฉ่างได้กล่าวถึงการสังคายนาครั้งนี้ว่า ได้มีการจารึกพระธรรมลงบนแผ่นทองเหลืองและเก็บไว้ในหีบทำด้วยศิลา เพื่อเก็บรักษาไว้เป็นอันดีในพระเจดีย์ แม้ว่าทางฝ่ายเถรวาทจะไม่บันทึกการสังคายนาครั้งนี้ แต่ประวัติศาสตร์โดยทั่วไปก็จารึกไว้ จึงเป็นสังคายนาที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในหมู่พุทธศาสนิกฝ่ายอุตรนิกาย

-
๑. ในภาษาไทยมีหนังสือชื่อ *ประวัติพระถังซำจั๋ง* นายแดงเหลียน สิบญูเรื่อง แปลจากภาษาจีน มีข้อความตอนนี้ หน้า ๒๓๘
 ๒. ณรงค์ จิตตโสภณ, พระมหา, *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก*, ม.จ.ร. พ.ศ.๒๔๒๗ หน้า ๒๑

สังคายนาในประเทศลังกา ๓ ครั้ง*

ครั้งที่ ๑ ลังกานับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเช่นเดียวกับไทย รับรองการสังคายนาของอินเดีย ๓ ครั้งแรก หลังจากการสังคายนาในอินเดียครั้งที่ ๓ แล้ว พระมหินทระเดินทางไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในลังกา ได้กระทำสังคายนาในลังกาในปี พ.ศ.๒๓๘ เหตุผลเพื่อให้พระพุทธศาสนาตั้งมั่น เป็นการวางรากฐานให้ชาวลังกาท่องจำพระพุทธรวณะตามแนวที่จัดระเบียบไว้แล้วในอินเดีย

ครั้งที่ ๒ กระทำเมื่อประมาณ พ.ศ. ๔๓๓ ในสมัยของพระเจ้าวัฏฏคามณิอภัย เหตุแห่งการสังคายนาเพราะเล็งเห็นว่า ถ้าใช้วิธีท่องจำพระพุทธรวณะต่อไป ก็อาจมีข้อผิดพลาดได้ง่าย เพราะปัญญาในการท่องจำของกุลบุตรเสื่อมถอยลง จึงตกลงจารึกพระพุทธรวณะลงในใบลาน ตามตำนานปรากฏว่าได้จารึกอรรถกถาลงไว้ด้วย สังคายนาครั้งนี้ กระทำที่อาโลกเลนสถาน ณ มตเลชนบท ซึ่งไทยเรียกว่า มลัชชนบท มีพระรักขิตมหาเถระเป็นประธาน

ครั้งที่ ๓ กระทำเมื่อ พ.ศ.๒๔๐๘ ที่รัตนปุระ มีพระเถระชื่อ หิกขทุเว สิริสมังคะเป็นหัวหน้า กระทำอยู่ ๕ เดือน การสังคายนาครั้งนี้จะไม่ไม่มีใครรู้จักมากนัก นอกจากเป็นบันทึกชาวลังกาเอง

สังคายนาในประเทศพม่า ๒ ครั้ง

ครั้งที่ ๑ พม่าไม่รับรองการสังคายนาครั้งแรกของลังกา รับรองเฉพาะการสังคายนาครั้งที่ ๒

การสังคายนาครั้งแรกในพม่า ต่อจากครั้งจารึกลงในใบลานของลังกา มีการจารึกพระไตรปิฎก ลงในแผ่นหินอ่อน ๗๒๙ แผ่น ณ เมืองมันดเล ด้วยการอุปถัมภ์ของพระเจ้ามินดง ในปี พ.ศ.๒๔๑๔ พระมหาเถระ ๓ รูป คือ พระชาครากิวงสะ พระนรินาภิขะ และพระสมุังคะลามี ได้ผลัดเปลี่ยนกันเป็นประธานโดยลำดับ มีพระสงฆ์และพระเถระผู้แตกฉานในพระปริยัติธรรมร่วมประชุม ๒,๔๐๐ รูป กระทำอยู่ประมาณ ๕ เดือน

๑. ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๑. กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ พิมพ์ พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๖๑ - ๖๘

ครั้งที่ ๒ ครั้งนี้ พม่านับว่าเป็นครั้งที่ ๖ (ในประวัติของการสังคายนา เพราะพม่าไม่ยอมรับครั้งที่ ๔ ของฝ่ายมหายานในอินเดียและครั้งแรกของลังกา) เรียกว่า ฉัฎฐสังคายนา กระทำเมื่อ พ.ศ.๒๔๙๗ ถึง พ.ศ.๒๔๙๙ สังคายนาครั้งนี้มุ่งพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นข้อแรก และแปลเป็นภาษาพม่าโดยลำดับ คราวปิดงานสังคายนาได้กระทำร่วมกับการฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ มีการเชิญชวนพระพุทธศาสนิกชนหลายประเทศไปร่วมพิธีด้วย โดยเฉพาะประเทศเกวาท คือ พม่า ไทย ลาว เขมร ลังกา ทั้ง ๕ ประเทศนี้ ถือว่าการสังคายนาครั้งนี้สำคัญมาก เพราะใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลีเป็นหลักตรวจสอบอย่างเดียวกัน เมื่อเสร็จแล้วพม่าได้แจกจ่ายพระไตรปิฎกฉบับอักษรพม่าไปในประเทศต่าง ๆ ด้วย

หนังสือสังคีตยวงส์ หรือประวัติแห่งการสังคายนา ซึ่งสมเด็จพระวันรัต วัดเขตุนรจนาเป็นภาษาบาลีในรัชกาลที่ ๑ ได้ลำดับความเป็นมาแห่งสังคายนาไว้ ๙ ครั้ง คือ

สังคายนาครั้งที่ ๑-๒-๓ ทำในอินเดีย

สังคายนาครั้งที่ ๔-๕-๖-๗ ทำในลังกา

สังคายนาครั้งที่ ๘-๙ ทำในประเทศไทย

การสังคายนาในประเทศไทย ในที่นี้จะกล่าวแต่เฉพาะกระทำในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โดยสังเขป ส่วนรายละเอียดได้กล่าวไว้แล้วในภาคการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

สังคายนาในประเทศไทย ๓ ครั้ง

ครั้งที่ ๑ สมัยรัชกาลที่ ๑

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปฐมกษัตริย์แห่งราชจักรีวงศ์ ได้ทรงอาราธนาพระสงฆ์ให้ชำระพระไตรปิฎก ครั้งนี้มีพระสงฆ์ ๒๑๘ รูป กับราชบัณฑิตอาจารย์อุบาลสก ๓๒ คน ช่วยกันชำระพระไตรปิฎก แล้วจัดให้มีการจารึกลงในใบลาน การสังคายนาครั้งนี้สำเร็จภายใน ๕ เดือน นักประวัติศาสตร์บางท่านจัดเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๒ ในประเทศไทย เพราะนับการบำรุงฟื้นฟู เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๐ ในสมัยพระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ เป็นการสังคายนาครั้งที่ ๑ (ในประเทศไทย)

ใน พ.ศ.๒๓๓๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสละพระราชทรัพย์จ้างช่างจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลานและให้ชำระและแปลฉบับอักษรลาว และอักษรรามัญเป็นอักษรขอม สร้างใส่ตู้ไว้ในหอมณฑลธรรม และสร้างพระไตรปิฎกถวายพระสงฆ์ไว้ทุกพระ

อารามหลวง มีผู้กราบทูลว่า ฉบับพระไตรปิฎก และอรรถกถาฎีกาที่มีอยู่ผิดเพี้ยนวิปลาสเป็นอันมาก ผู้ที่รู้จักมีอยู่น้อยท่าน ควรจะหาทางชำระให้ถูกต้อง จึงทรงอาราธนาพระสังฆราช พระราชาคณะ ฐานานุกรม เปรี๊ยะ ๑๐๐ รูปมาฉัน ตริสถกามาว่า พระไตรปิฎกผิดพลาดมากน้อยเพียงไร สมเด็จพระสังฆราช พร้อมด้วยพระราชาคณะ ถวายพระพรให้ทรงทราบว่ามีผิดพลาดมาก แล้วเล่าประวัติการสังคายนาพระไตรปิฎกในประเทศต่าง ๆ ที่ล่วงมาแล้วทูลถวายด้วย เมื่อทรงทราบดังนี้ จึงอาราธนาให้พระสงฆ์ดำเนินการสังคายนาชำระพระไตรปิฎก ซึ่งเลือกได้พระสงฆ์ ๒๑๘ รูป ราชบัณฑิตอุบาลก. ๓๒ คน กระทำ ณ วัดศรีสรรเพชญ์ (วัดมหาธาตุราชวังสฤทธิ์ในปัจจุบัน) แบ่งงานออกเป็น ๔ กอง

สมเด็จพระสังฆราชเป็นแม่กองชำระสุดตันตปิฎก พระวันรัตเป็นแม่กองชำระพระวินัยปิฎก พระพิมลธรรมเป็นแม่กองชำระอภิธรรมปิฎก พระพุฒาจารย์เป็นแม่กองชำระลัทธิเทวีสถ (ตำราไวยการณัมและอธิบายศัพท์ต่าง ๆ) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระอนุชา (กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท) เสด็จไป ณ พระอารามทุกวัน ๆ ละ ๒ ครั้ง เวลาเช้าทรงประเคนสำรับอาหาร เวลาเย็นทรงถวายน้ำอัฐบาน (น้ำผลไม้คั้น) และเทียนทุกวัน แล้วได้จ้างช่างจารจารึกลงในใบลาน ให้ปิดทองทั้งข้างในปกหน้าหลัง และกรอบทั้งสี่ด้าน เรียกว่า ฉบับทองห่อด้วยผ้ายก เข็กรัดดักด้วยไหมแพรเบญจพรรณ มีฉลากงาแกะเขียนอักษรด้วยหมึก และฉลากทองเป็นตัวอักษรบอกชื่อพระคัมภีร์ทุกคัมภีร์

ครั้งที่ ๒ รัชกาลที่ ๕

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้โปรดให้สังคายนาพระไตรปิฎกโดยคัดลอกตัวขอมในคัมภีร์ใบลานเป็นตัวอักษรไทย แล้วชำระแก้ไขและพิมพ์ขึ้นเป็นเล่มหนังสือรวม ๓๙ เล่ม (เดิมกะว่าจะถึง ๔๐ เล่ม)

มีข้อที่น่าสนใจเกี่ยวกับการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกครั้งแรกในประเทศไทยครั้งนี้ คือ

๑. การชำระ และจัดพิมพ์พระไตรปิฎกครั้งนี้ เริ่มแต่ พ.ศ. ๒๔๓๑ สำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ จำนวน ๑,๐๐๐ ชุด นับเป็นครั้งแรกในประเทศไทยที่มีการพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นเล่มด้วยอักษรไทย เป็นการฉลองการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชสมบัติมาครบ ๒๕ ปี

๒. เป็นการสละพระราชทรัพย์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓. ในการพิมพ์ครั้งแรกนี้ พิมพ์ได้ ๓๙ เล่ม เป็น ๑ ชุด ยังขาดหายไปมิได้พิมพ์

อีก ๖ เล่ม และได้พิมพ์เพิ่มเติมในรัชกาลที่ ๗ จนครบ ฉบับพิมพ์ในรัชกาลที่ ๗ รวม ๔๕ เล่ม จึงนับว่าสมบูรณ์

อย่างไรก็ดี การจัดพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นเล่มหนังสือนี้ แม้ในขั้นแรกจะไม่สมบูรณ์ แต่ก็เป็นที่สนใจในการศึกษาค้นคว้าทางพระพุทธศาสนาสะดวกยิ่งขึ้น เป็นการวางรากฐานอย่างสำคัญแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศไทย นับเป็นพระราชกรณียกิจอันควรแก่การสรรเสริญยิ่ง

ครั้งที่ ๓ รัชกาลที่ ๗

หลักฐานเรื่องนี้มีในหนังสือรายงานการสร้างพระไตรปิฎกสยามรัฐ ซึ่งพิมพ์ขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ แสดงรายละเอียดการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกระหว่าง พ.ศ.๒๔๖๘-๒๔๗๓

มีข้อพึงกล่าวเกี่ยวกับการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกครั้งนี้ คือ

๑. ได้ใช้เครื่องหมายและอักษรวิธีตามแบบของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งทรงคิดขึ้นใหม่

๒. พิมพ์จำนวน ๑,๕๐๐ จบ พระราชทานในพระราชอาณาจักร ๒๐๐ จบ พระราชทานนาประเทศ ๔๕๐ จบ เหลืออีก ๘๕๐ จบ พระราชทานแก่ผู้บริจาคทรัพย์ขอรับหนังสือพระไตรปิฎก

๓. การพิมพ์พระไตรปิฎกครั้งนี้ นับว่าได้เพิ่มเติมส่วนที่ยังขาดอยู่ให้สมบูรณ์ โดยใช้ฉบับโบราณของหลวง (เข้าใจว่าฉบับนี้สืบเนื่องมาจากฉบับรัชกาลที่ ๑) คัดลอกแล้วพิมพ์เพิ่มเติมจากส่วนที่ยังขาดอยู่

๔. ผลของการที่ส่งพระไตรปิฎกไปต่างประเทศ ทำให้มีผู้พยายามอ่านภาษาไทย เพื่อสามารถอ่านพระไตรปิฎกฉบับไทยได้ และได้มีผู้บันทึกสถิติไว้ เช่น พระนายนติโลกเถระชาวเยอรมันผู้อุปสมบทประจำอยู่ ณ ประเทศลังกา ได้ชมเชยไว้ในหนังสือว่า พระไตรปิฎกฉบับของไทย สมบูรณ์กว่าฉบับพิมพ์ด้วยอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ในอังกฤษเป็นอันมาก

๕. ในการพิมพ์ครั้งนี้ ได้ทำอนุกรมต่าง ๆ ไว้ท้ายเล่มเพื่อสะดวกในการค้น แม้จะไม่สมบูรณ์นักแต่ก็มีประโยชน์มาก และเป็นแนวทางให้ชำระเพิ่มเติมให้สมบูรณ์ต่อไป

เป็นอันว่าการสังคายนาครั้งนี้ทำให้พระไตรปิฎกเปลี่ยนรูปจากฉบับโบราณ เป็นรูปเล่มหนังสือ นับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งแรกในประเทศไทย

การแปลและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย ครั้งที่ ๑

โดยเหตุที่พระไตรปิฎกเป็นภาษาบาลี ผู้ใคร่ศึกษาจำต้องรู้ภาษาบาลีอย่างลึกซึ้งจึงจะศึกษาได้สมประสงค์ แม้จะมีผู้แปลสู่ภาษาไทยเสมอ แต่ก็เลือกแปลเฉพาะบางตอน ไม่ปรากฏว่ามีใครแปลตลอดเรื่อง ถ้าสามารถดำเนินการแปลจนจบครบบริบูรณ์ ก็จะเป็นอุปการคุณแก่พุทธบริษัทอย่างใหญ่หลวง

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ สมัยรัชกาลที่ ๘ เป็นการประจวบที่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทว) วัดสุทัศน์เทพวราราม ทรงปรารภว่า พระไตรปิฎกเป็นที่ประมวลพระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งจัดเป็นรัตนดวงหนึ่งในสามรัตนะ เรียกว่า ธรรมรัตนะ พระไตรปิฎกนี้ของเดิมเป็นภาษาบาลี พระสาวกในปางก่อนได้ท่องจำสืบมาโดยมุขปาฐะตราบจนได้จารึกเป็นลายลักษณ์อักษร ครั้นภายหลัง เมื่อมีเหตุวิบัติได้เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นพุทธมามกะ ได้ทรงอุปถัมภ์ให้พระเถรานุเถระเป็นผู้บริหารตลอดมา จัดการสังคายนาพระไตรปิฎก โดยเฉพาะสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ กระทำถึง ๓ ครั้ง คือในรัชกาลที่ ๑ ที่ ๔ และที่ ๗ ในต่างประเทศหลายประเทศได้แปลบาลีพระไตรปิฎกออกเป็นภาษาของเขามาช้านานแล้ว จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะจัดแปลพระไตรปิฎกฉบับบาลีเป็นภาษาไทยให้ตลอดสมบูรณ์ จะเป็นการเฉลิมพระเกียรติแห่งกษัตริย์ไทย และเชิดชูเกียรติแห่งรัฐบาลในระบอบประชาธิปไตย ให้ปรากฏไพศาลไปตลอดถึงนานาประเทศ แต่เนื่องด้วยงานนี้เป็นการใหญ่ไม่เป็นวิสัยที่เอกชนคนสามัญจะพึงจัดทำให้สำเร็จเรียบร้อยได้ สมเด็จพระสังฆราชจึงมีบัญชาให้แจ้งไปยังกระทรวงธรรมการ (กระทรวงศึกษาธิการในปัจจุบัน) เพื่อนำความกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์

กระทรวงธรรมการได้รายงานเสนอนายกรัฐมนตรี นำกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยตามพระปรารภอันดีของสมเด็จพระสังฆราช จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้รับการจัดแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ภายให้สมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธานในการนี้ พระราชทานพระบรมราชานุมัติให้ทรงแต่งตั้งพระเถรานุเถระเป็นกรรมการจัดแปลได้ตามสมควร คณะกรรมการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย ได้เริ่มดำเนินการแปลตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๓ เป็นต้นมา จนถึง พ.ศ. ๒๕๔๒ จึงแปลเสร็จเรียบร้อย หากยังค้างอยู่แต่การตรวจสำนวนคำแปล ซึ่งกรรมการแผนกตรวจ

สำนวนคำแปลมีอยู่จำนวนน้อย บางท่านก็หันหน้าทีไปแล้ว ต้องปรับปรุงคณะกรรมการเพิ่มเติมใหม่ เพื่อเร่งรัดตรวจสำนวนให้สำเร็จเรียบร้อยลงในเวลาอันสมควร ต่อมาถึง พ.ศ.๒๔๙๕ รัฐบาลได้จัดตั้งงบประมาณขึ้นอุปถัมภ์เพื่อสร้างพระไตรปิฎกให้ทันพิธีฉลองยี่สิบห้าพุทธศตวรรษในปี ๒๕๐๐ และเป็นการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยเป็นรูปเล่ม เป็นครั้งแรกในประเทศไทย เป็นจำนวน ๒,๕๐๐ จบ จบละ ๘๐ เล่ม

การจัดพิมพ์ครั้งที่ ๒

เนื่องจากการจัดพิมพ์ในครั้งแรก ได้จำหน่ายจ่ายแจกไปยังสถานศึกษา ห้องสมุดและพระอารามหลวงทั่วราชอาณาจักร และสถานทูต กับสถาบันการศึกษาที่เนื่องด้วยพระพุทธศาสนาในนานาประเทศ ตามความประสงค์ของรัฐบาล ในการจัดงบประมาณ ๒๕ พุทธศตวรรษนั้นแล้ว ปรากฏว่าพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับนี้ เป็นที่ต้องการของผู้ใดศึกษาและเป็นที่นิยมของประชาชนผู้ประสงค์บุญด้วยการบริจาคทุนสร้างให้เป็นสมบัติของวัดทั่วไปด้วย คณะกรรมการอำนวยการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทยในครั้งนั้น จึงอนุมัติให้กรมการศาสนาจัดพิมพ์เพิ่มเติมขึ้นอีก และมอบหมายให้กรมการศาสนาเป็นภาระในการจัดจำหน่ายจ่ายแจกพระไตรปิฎกสืบต่อมา

อย่างไรก็ดี ครั้นเห็นว่าพระไตรปิฎกภาษาไทยที่จัดพิมพ์ครั้งแรกได้จำหน่ายจ่ายแจกหมดสิ้น ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๑๓ ไปแล้ว แต่ยังมีผู้ศรัทธาปรารถนาสร้างไว้เป็นสมบัติในพระศาสนาไม่ขาดสาย กรมการศาสนาจึงพิจารณาเห็นสมควรจัดพิมพ์ขึ้นอีกเป็นครั้งที่ ๒ นำโครงการเสนอที่ประชุมมหาเถรสมาคม ได้รับอนุมัติให้ดำเนินการได้ ในปี พ.ศ.๒๕๑๔ ซึ่งนับเป็นมหามงคลสมัยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบัน เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติมาบรรจบครบ ๒๕ ปี ในวันที่ ๙ มิถุนายน ๒๕๑๔ พอดี ซึ่งในโอกาสนี้ทางราชการได้จัดพระราชพิธีรัชดาภิเษกถวายเป็นการเฉลิมพระเกียรติ คณะกรรมการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกครั้งนี้ จึงเห็นสมควรทูลเกล้าฯ ถวายการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทยครั้งนี้เฉลิมพระเกียรติในปรีชาดาภิเษกนี้ด้วย โดยให้ชื่อพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์ครั้งนี้ว่า "พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง" และประกาศการพิมพ์ครั้งนี้ว่า พิมพ์ในปณดลองรัชดาภิเษก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ พุทธศักราช ๒๕๑๔

มีข้อควรบันทึกเรื่องการทำงานของคณะกรรมการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกครั้งนี้ไว้ให้ปรากฏ คือ คณะกรรมการจัดพิมพ์ทั้งฝ่ายวิชาการและฝ่ายธุรการพยายามรักษาข้อความ

ตามฉบับที่พิมพ์ครั้งแรกทั้งหมด นอกจากที่ปรากฏว่าผิดพลาดจึงแก้ไข นอกนี้ คณะกรรมการเห็นว่าจำนวนเล่มฉบับภาษาไทยที่พิมพ์ในครั้งแรก แยกกระจายจากฉบับบาลีไว้เป็น ๘๐ เล่ม ปรากฏว่า บางเล่มทำให้เรื่องแยกกันผิดแยกหมวดแยกวรรคกระจายมากเกินไป และในการอ้างอิงในฉบับภาษาไทยก็ไม่ตรงกับเล่มในฉบับภาษาบาลีซึ่งมีอยู่ ๔๕ เล่ม ทำให้เกิดความไขว้เขวแก่นักศึกษาซึ่งศึกษาทั้ง ๒ ฉบับ จึงได้ปรับปรุงรูปเล่มจัดพิมพ์ฉบับภาษาไทยใหม่ให้เท่ากับฉบับภาษาบาลีเป็นเล่มต่อเล่ม รวมแล้ว ๑ จบ ๔๕ เล่ม จัดพิมพ์จำนวน ๒,๐๐๐ จบ

การจัดพิมพ์ครั้งที่ ๓

ครั้นพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง ที่จัดพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๕๑๔ จำนวน ๒,๐๐๐ จบ มีผู้สนใจสร้างทั้งในและต่างประเทศ จำหน่ายหมดในปี ๒๕๒๐ แล้ว

กรมการศาสนาจึงนำโครงการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง ครั้งที่ ๓ ขึ้นเสนอมหาเถรสมาคม ในการประชุมครั้งที่ ๓/๒๕๒๐ เมื่อวันที่ ๙ ธันวาคม ๒๕๒๐ ที่ประชุมพิจารณาแล้วเห็นชอบด้วย กรมการศาสนาจึงได้เสนอแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นดำเนินการจัดพิมพ์โดยได้ดำเนินการตรวจทานแก้ไขเพิ่มเติมต้นฉบับจากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ และจัดพิมพ์ขึ้นอีกจำนวน ๒,๐๐๐ จบ จบละ ๔๕ เล่ม หลังจากการพิมพ์เสร็จเรียบร้อยแล้ว ได้จำหน่ายแจกจนหมดสิ้นลงในปี พ.ศ.๒๕๒๓ แต่ก็ยังไม่พอกับความต้องการของมหาชน

การจัดพิมพ์ครั้งที่ ๔

เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ในปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ ทางคณะสงฆ์ได้สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณแห่งพระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์ทุกพระองค์ ที่ได้ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาตลอดมา จึงเห็นสมควรจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวงนี้ขึ้นเฉลิมพระเกียรติแห่งพระบรมราชจักรีวงศ์

กรมการศาสนาในฐานะผู้สนองงานคณะสงฆ์ ได้นำเรื่องเสนอมหาเถรสมาคมในการประชุมครั้งที่ ๒/๒๕๒๔ เมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๒๔ ที่ประชุมมหาเถรสมาคมลงมติเห็นชอบในหลักการ ให้ดำเนินการจัดพิมพ์เป็นครั้งที่ ๔ จำนวน ๓,๐๐๐ จบ เพื่อให้การจัดพิมพ์พระไตรปิฎกดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยทันการ สมเด็จพระสังฆราชทรงมีพระบัญชาให้แต่งตั้ง

ตั้งกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ขึ้นดำเนินการ รวม ๒ คณะ คือ คณะกรรมการ
 อำนวยการจัดพิมพ์และจำหน่ายพระไตรปิฎก โดยมีสมเด็จพระญาณสังวร วัดบวรนิเวศวิหาร
 และสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เป็นที่ปรึกษา อธิบดีกรมการศาสนาเป็นประธาน คณะกรรมการ
 ตรวจสอบพระไตรปิฎกฯ มีพระเทพสิทธิมุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙) เป็นประธาน
 การจัดพิมพ์ครั้งนี้ ได้ปรับปรุงรูปเล่มและขนาดแตกต่างไปจากเดิม โดยพิมพ์เป็นหนังสือ
 ขนาดแปดหน้ายกพิเศษเพื่อให้ได้มาตรฐานสากลนิยม สันปกพิมพ์หมายเลขเล่มที่ของพระ
 ไตรปิฎกไว้ตอนบน พิมพ์หมายเลขของแต่ละปิฎกไว้ตอนล่าง เพื่อสะดวกในการค้นคว้าและ
 อ้างอิง ในการจัดพิมพ์ได้เสร็จสิ้นด้วยความเรียบร้อย ตามความประสงค์ของผู้สร้าง เมื่อเดือน
 พฤศจิกายน ๒๕๒๕ เป็นการเฉลิมชาติ ดำรงพระศาสนา และเฉลิมพระเกียรติยศของพระ
 มหากษัตริย์ผู้ทรงอุปถัมภ์พระศาสนาตลอดมา ให้ดำรงมั่นคงอยู่ในแผ่นดินสืบไป

๕

ระบบการจำแนกพระไตรปิฎก^๑ และเนื้อหาย่อ

ระบบการจำแนกพระไตรปิฎกแบบโบราณ ท่านย่อด้วยอักษรตัวหน้าของพระคัมภีร์
ทั้ง ๓ ปิฎก ดังนี้.-

พระวินัยปิฎก มี ๔ อักษร คือ

อา	=	อาทิมมิกะ	}	วิภัตค์
ปา	=	ปาจิตตีย์		
ม	=	มหาวรรค	}	ชั้นธกะ
จุ	=	จุลวรรค		
ป	=	ปริวาร		

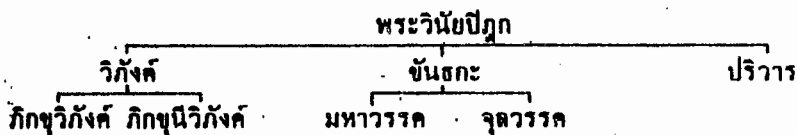
พระสุตตันตปิฎก มี ๔ นิภาย คือ

ที	=	ทีฆนิกาย	อ	=	อังกุตรนิกาย
ม	=	มัชฌิมนิกาย	ช	=	ชุกทนิกาย
ส	=	สังยุตนิกาย			

พระอภิธรรมปิฎก มี ๗ คัมภีร์ คือ

ส	=	สังคณี	ก	=	กถาวัตถุ
วิ	=	วิภัตค์	ย	=	ยมก
ธ	=	ยาตุกถา	ป	=	ปฎิฐาน
ปุ	=	ปุคคลบัญญัติ			

อย่างไรก็ดี ระบบการจำแนกวินัยของสมาคมบาลีปกรณ์ของอังกฤษ ได้จำแนกดังนี้

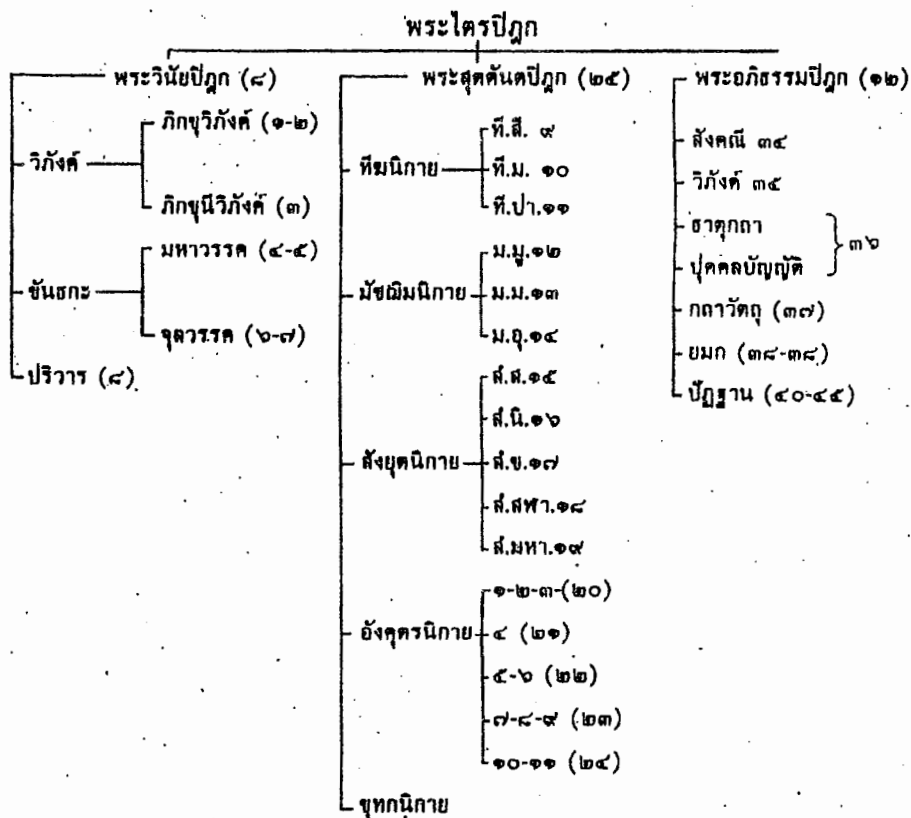

๑. ณรงค์ จิตตโสภโณ, พระมหา, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก, ม.จ.ว., พ.ศ. ๒๔๒๗, หน้า ๒๖ - ๔๗

การจำแนกพระสูตรและพระอภิธรรม จำแนกตรงกัน จึงพอจะจำแนกปิฎกทั้ง ๓ และเล่มดังนี้

พระไตรปิฎก (๔๕)														
พระวินัยปิฎก (๘)			พระสุตตันตปิฎก (๒๕)				พระอภิธรรมปิฎก (๑๒)							
วิกังค	ขันธกะ	ปริวาร	ที	ม	สี	อ	ขุ	สี	วิ	ธา	ขุ	ก	ย	บ
๑-๓	๔-๗	๘	๙-๑๑	๑๒-๑๔	๑๕-๑๙			๓๔	๓๕	๓๖	๓๗			
			๒๐-๒๔		๒๕-๓๓			๓๘-๓๙	๔๐-๔๔					

ผังแสดงรายละเอียดคัมภีร์พระไตรปิฎก

ข.ข.ข.ธ.ข.อ.ข.อ.ข.สุ(๒๔)ข.วิ.ข.เป.ข.เถร.ข.เถรี(๒๖).ข.ชา(๒๗-๒๘).ข.นิ(๒๙-๓๐).ข.ป.(๓๑)

ข.ธ..ข.พ..ข.จ(๓๒ - ๓๓)

สำหรับรายละเอียดโดยย่อของคัมภีร์แต่ละเล่มนั้น จะได้นำข้อเขียนของ พระมหา-
ประยูร ปยุตโต (ปัจจุบัน-พระเทพเวที) ซึ่งได้เขียนไว้เป็นแบบสำหรับเป็นแนวศึกษา
วิชาพระไตรปิฎกในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในหนังสืออนุสรณ์มหาจุฬาฯ ปี ๒๕๑๘
มาเสนอ ดังนี้.-

พระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกบาลี เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	บรรณกถา
๑-๘ (๑-๓)	<p>๑. พระวินัยปิฎก ว่าด้วยสิกขาบทและ บทบัญญัติต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับภิกษุสงฆ์ และภิกษุณีสงฆ์ มี ๒๑,๐๐๐ พระ ธรรมขันธ์ แบ่งเป็น ๓ หมวด หรือ ๔ คัมภีร์ คือ</p> <p>ก. วิภังค์ หรือ สุตตวิภังค์ ว่าด้วย สิกขาบทในพระปาติโมกข์ของ ภิกษุสงฆ์ และภิกษุณีสงฆ์ ซึ่งเป็น อาทิพรหมจรรย์ แบ่งเป็น ๒ คัมภีร์ คือ</p>	<p>สมันตปาสาทิกา ภาค ๑-๒ (ฎีกาสารัตตทีปนี ภาค ๑-๓)</p>
๑-๒	<p>๑) มหาวิภังค์ ว่าด้วยสิกขาบทที่ มาในพระปาติโมกข์ของฝ่าย ภิกษุสงฆ์</p>	
๓	<p>๒) ภิกษุณีวิภังค์ ว่าด้วยสิกขาบท ที่มาในพระปาติโมกข์ของ ฝ่ายภิกษุณีสงฆ์</p> <p>วิภังค์อาจแบ่งได้อีกอย่างหนึ่งเป็น</p>	
๑	<p>๑) อาทิกัมม หรือ ปาราชิก ว่า ด้วยสิกขาบทที่เกี่ยวกับอาบัติ</p>	

พระไตรปิฎกบาลี เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อรรถกถา
	<p>หนัก คือ ตั้งแต่ ปาราชิก ถึง อนิยต</p>	
๒-๓	<p>๒) ปาจิตตีย์ ว่าด้วยสิกขาบทที่ เกี่ยวกับอบัติเบา คือ ตั้งแต่ นิสสัยคคียปาจิตตีย์ ไปจนถึง เสขิยะ และรวมเอาภิกขุณีวิภังค์ เข้าไว้ด้วย</p>	
(๔-๗)	<p>ข. ชั้นธกะ ว่าด้วยบทบัญญัติต่าง ๆ เกี่ยวกับสังฆกรรม พิธีกรรม ความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ วัตร- ปฏิบัติ มารยาท และความประพฤติ ทั่วไป เพื่อความงามของสงฆ์ เป็นฝ่ายอภิธมาจาร แบ่งเป็น ๒ วรรค มี ๒๒ ชั้นธกะ คือ</p>	<p>สมันตปาสาทิกา ภาค ๓ (ฎีกาสารัตถทีปนี ภาค ๔)</p>
๔-๕	<p>๓) มหาวรรค มี ๑๐ ชั้นธกะ</p>	
๖-๗	<p>๔) จุลวรรค มี ๑๒ ชั้นธกะ</p>	
๘	<p>ค. ๕) ปรีวาร ว่าด้วยสรูปความหรือ คู่มือแห่งพระวินัยปิฎกทั้งหมดตั้ง เป็นรูปคำถาม คำตอบ เพื่อสะดวก แก่การสอนและซักซ้อมความเข้าใจ</p>	<p>สมันตปาสาทิกา ภาค ๓ (ฎีกาสารัตถทีปนี ภาค ๔)</p>
(๙-๓๓)	<p>๒. พระสูตรตันตปิฎก ว่าด้วยพระธรรม เทศนาของพระพุทธเจ้า (มีของพระ สาวกบ้างบางส่วน) ที่ตรัสแก่ชนต่าง ชั้นต่างประเภท ในกาลและโอกาส</p>	

พระไตรปิฎกบาลี เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อรรถกถา
	ต่าง ๆ กัน เป็นรูปคำสนทนาบ้าง คำบรรยายหัวข้อธรรมบ้าง เป็นรูปคทา ล้วนบ้าง ร้อยแก้วล้วนบ้าง เป็นแบบผสมบ้าง และเกี่ยวกับหัวข้อธรรมทุกประเภทกระจายอยู่ในที่ต่าง ๆ กัน ปิฎกนี้มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้นดี แบ่งเป็น ๕ นิกาย คือ	
(๙-๑๑)	๑. ทีฆนิกาย เป็นประมวลแห่งพระสูตรขนาดยาว แบ่งเป็น ๓ วรรค มี ๓๔ สูตร คือ	
๙	๑) สีสันธววรรค (สูตรแรกชื่อ พรหมชาลสูตร) มี ๑๓ สูตร	สมังควลิลาลินี ภาค ๑ สมังควลิลาลินี ภาค ๒
๑๐	๒) มหาวรรค มี ๑๐ สูตร	สมังควลิลาลินี ภาค ๓
๑๑	๓) ปาฎิกวรรค มี ๑๑ สูตร	
(๑๒-๑๔)	๒. มัชฌิมนิกาย เป็นประมวลแห่งพระสูตรที่มีความยาวปานกลาง แบ่งเป็น ๓ บัณฑาสก์ แบ่งเป็น ๑๕ วรรค มี ๑๕๒ สูตร คือ	
๑๒	๑) มูลบัณฑาสก์ มี ๕ วรรค หรือ ๕๐ สูตร	ปัญจสุทนี ภาค ๑-๒
๑๓	๒) มัชฌิมบัณฑาสก์ มี ๕ วรรค หรือ ๕๐ สูตร	ปัญจสุทนี ภาค ๓
๑๔	๓) อุปรบัณฑาสก์ มี ๕ วรรค หรือ ๕๒ สูตร	ปัญจสุทนี ภาค ๓

พระไตรปิฎกบาลี เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อรรถกถา
(๑๕-๑๙)	๓. สังยุตนิคาย เป็นการประมวลเอา พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับบุคคล สถานที่ หรือธรรมะเรื่องเดียวกัน เข้าไว้ด้วยกัน เป็นหมวด ๆ เรียก ว่าสังยุตหนึ่ง ๆ มี ๕ วรรค แบ่ง เป็น ๕๖ สังยุต มี ๗๗๖๒ สูตร	
๑๕	๑) สคาถวรรค ว่าด้วยสูตรที่ตรัส อธิบายธรรมหรือตอบคำถามเป็น รูปคาถาโดยตลอด จัดเป็นสังยุต ตามประเภทบุคคลที่เกี่ยวข้อง เช่น โกศลสังยุต หมายถึงตอนว่า ด้วยสูตรที่ตรัสกับพระเจ้าปเสนทิ โกศล ดังนี้เป็นต้น มีรวม ๑๑ สังยุต	สารัตถปกาสินี ภาค ๑
๑๖	๒) นิทานวรรค ว่าด้วยหลักธรรม ที่ลึกซึ้ง มีปฏิจลสมุปบาท เป็น สำคัญ กับว่าถึงเรื่องธาตุ สฬายตนะ และไตรลักษณ์เป็นต้นด้วย มี ๑๐ สังยุต	สารัตถปกาสินี ภาค ๒
๑๗	๓) ชั้นธวาวรรค ว่าด้วยเรื่อง ชั้นธ ๕ ซึ่งตกอยู่ในอำนาจไตร- ลักษณ์ มี ๑๓ สังยุต	สารัตถปกาสินี ภาค ๒
๑๘	๔) สฬายตนวรรค ว่าด้วยเรื่อง อวยตนะ ๖ และ ธรรมที่เกี่ยวข้อง	สารัตถปกาสินี ภาค ๓

พระไตรปิฎกบาลี เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อรรถกถา
๑๙	ซึ่งตกอยู่ในอำนาจไตรลักษณ์ และเรื่องอื่น ๆ เช่น เรื่องที่ ไม่ทรงพยากรณ์เป็นต้น มี ๑๐ สังยุต ๕) มหาวารวรรค ว่าด้วยหลัก ธรรมที่ลึกซึ่งหลายหัวข้อ ที่เรียกร รวมว่า โพธิปักขิยธรรมเป็นสำคัญ มี ๑๒ สังยุต	สารัตถปกาสินี ภาค ๓
(๒๐-๒๔)	๔. อังคุตรนิกาย ว่าด้วยธรรมที่ เป็นหัวข้อแสดงเป็นหมวด ๆ จัด ตามลำดับ เรียกว่า นิบาต มี รวม ๑๑ นิบาต มี ๙๕๕๗ สูตร	
๒๐	๑) เอกนิบาต หมวด ๑	มโนรทปุรณี ภาค ๑
๒๑	๒) ทูกนิบาต หมวด ๒	
๒๒	๓) ดิกนิบาต หมวด ๓	มโนรทปุรณี ภาค ๒
๒๓	๔) จตุกนิบาต หมวด ๔	
๒๔	๕) ปัญจกนิบาต หมวด ๕	
๒๕	๖) ฉกนิบาต หมวด ๖	
๒๖	๗) สัตตกนิบาต หมวด ๗	
๒๗	๘) อัฏฐกนิบาต หมวด ๘	มโนรทปุรณี ภาค ๓
๒๘	๙) นวกนิบาต หมวด ๙	
(๒๕-๓๓)	๑๐) หสกนิบาต หมวด ๑๐ ๑๑) เอกาหสกนิบาต หมวด ๑๑	
	๕. ขุททนิกาย เป็นประมวลแห่ง	

พระไตรปิฎกบาลี เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อรรถกถา
๒๔	<p>คัมภีร์เบ็ดเตล็ดต่าง ๆ หลายประเภท รวม ๑๔ รายการ คือ</p> <p>(๑) ขุททกปาฐะ มีสูตรสั้น ๆ ที่นิยมใช้สวดประจำวัน เช่น มงคลสูตร รตนสูตร เป็นต้น</p> <p>(๒) ธรรมบท ว่าด้วยบทธรรมต่าง ๆ ที่ตรัสเป็นคาถาล้วน รวม ๔๒๓ คาถา จัดเป็น ๒๖ วรรค</p> <p>(๓) อุทาน ว่าด้วยพระพุทธานุทานที่ตรัสเป็นคาถา และมีความร้อยแก้วเล่าเรื่องประกอบ มีทั้งหมด ๘๐ อุทาน</p> <p>(๔) อิติวุตตกะ ว่าด้วยพระสูตรสั้น ๆ รวม ๑๑๒ สูตร จัดเป็น ๔ นิบาต มีลักษณะพิเศษเฉพาะคือ ขึ้นต้นด้วยประโยคว่า "วุตฺถ์ เหนฺ ภควตา วุตฺตมรหตาติ เม สุตฺถ์" และตอนท้ายก่อนถึงคาถาสรุป มีคำนำว่า "เอตมตฺถุํ ภควา อโวจา ตตฺถเกตฺ อิติ วุจฺจติ" และท้ายคาถามีประโยคว่า "อยมฺปิ อตุโถ วุตฺโต ภควตา อิติ เม สุตฺตุนฺติฯ"</p>	<p>ปรมัตถโชติกา</p> <p>สัมมปัทฏฐกกา ภาค ๑-๘</p> <p>ปรมัตถทีปนี</p>

พระไตรปิฎกบาลี เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อรรถกถา
๒๖	<p>อย่างนี้เหมือนกันทุกสูตร</p>	
	<p>(๕) สุตตนิบาต เป็นประมวลแห่งพระสูตรขนาดสั้นที่เป็นคาถาล้วน (แต่บางสูตรอาจมีความนำเป็นคำร้อยแก้วบ้าง) รวม ๗๑ สูตร จัดเป็น ๕ วรรค</p>	<p>ปรมัตถโชติกา</p>
	<p>(๖) วิมานวัตถุ ว่าด้วยเทพบุตร เทพธิดาที่เกิดอยู่ในเทวโลก เล่าให้พระมหาเถระบางรูป โดยเฉพาะพระมหาโมคคัลลานเถระ ฟังถึงเรื่องในอดีตชาติ ครั้งเป็นมนุษย์ว่าได้ทำบุญอะไร จึงมาเกิดเป็นอย่างนั้น เป็นคาถาล้วน มีทั้งหมด ๘๔ เรื่อง จัดเป็น ๗ วรรค</p>	<p>ปรมัตถทีปนี (ยังไม่เคยตีพิมพ์)</p>
	<p>(๗) เปตวัตถุ ว่าด้วยเรื่องเปรตต่าง ๆ เล่ากรรมชั่วที่ตนกระทำในหนหลัง อันเป็นเหตุให้มาเกิดเป็นอย่างนั้น เป็นคาถาล้วน มี ๕๑ เรื่อง จัดเป็น ๔ วรรค</p>	<p>ปรมัตถทีปนี (ยังไม่เคยตีพิมพ์)</p>
	<p>๘. เถรคาถา ว่าด้วยคาถาที่พระอรหันตเถระรวม ๒๖๔ รูป กล่าวออกเพื่อแสดง</p>	<p>ปรมัตถทีปนี (ยังไม่เคยตีพิมพ์)</p>

พระไตรปิฎกบาลี เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อรรถกถา
	<p>ความรู้สึกลงในการบรรลุ ธรรมเป็นต้น</p> <p>๙. เกรียคาถา ว่าด้วยคาถาที่พระอรหันต์ เกรียประมาณ ๑๐๐ รูป กล่าวเพื่อ แสดงความรู้สึกดังกล่าว</p>	
๒๗-๒๘	๑๐. ขาดก ว่าด้วยเรื่องราวในอดีตชาติ ของพระพุทธเจ้าประมาณ ๕๕๐ ชาติ เป็นคาถาล้วน	ขาดกัฏฐกถา ภาค ๑-๑๐
๒๙-๓๐	๑๑. นิทเทส เป็นภษิตของพระสารีบุตร แบ่งเป็น ๒ ตอน คือ ก. มหานิทเทส อธิบายความในอัญญา วรรคแห่งสุดตนิบาต ข. จุฬนิทเทส อธิบายความในปา รายนวรรคและขัคควิลาสนสูตร	ลัทธัมมปัชโชติกา
๓๑	๑๒. ปฏิสัมภิกามวรรค เป็นอรรถาธิบาย โดยพิสดารแห่งข้อธรรมที่ลึกลับซึ่งต่าง ๆ เช่น เรื่องญาณ ทิฏฐิ อานาปาน อินทรีย์ วิโมกข์ เป็นต้น กล่าวกันว่า เป็นภษิต ของพระสารีบุตรเถระ	ลัทธัมมปกาสินี (พิมพ์แล้วบางเล่ม)
๓๒-๓๓	๑๓. อปทาน ว่าด้วยประวัติ โดยเฉพาะ ในอดีตชาติแห่งพระพุทธเจ้า (พุทธ- อปทาน) พระอรหันต์เถระ (เถรา- อปทาน) พระอรหันต์เถรี (เถรี อปทาน) เป็นคาถาล้วน	วิสุทธินิขณวิลาสินี

พระไตรปิฎกบาลี เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อรรถกถา
	<p>๑๔. พุทธวงศ์ ว่าด้วยประวัติการทรงตั้ง ปณิธานเพื่อพุทธภูมิของพระพุทธ เจ้าองค์ปัจจุบัน ซึ่งเกี่ยวเนื่องด้วย ประวัติของพระพุทธเจ้าพระองค์ ก่อน ๆ ๒๔ พระองค์ ที่ทรงประทาน พุทธพยากรณ์ เป็นศาสดาล้วน</p> <p>๑๕. จริยาปิฎก ว่าด้วยพุทธจริยา ใน อดีตชาติรวม ๓๕ เรื่อง ซึ่งเข้ากับใน ชาตก แต่นำมาเล่าใหม่เพื่อเป็นคำ อย่างแสดงบารมีบางข้อ เป็นศาสดาล้วน</p>	<p>มรุตตถวิลาลินี</p> <p>ปรมัตถทีปนี (ยังไม่เคยตีพิมพ์)</p>
(๓๔-๔๔)	<p>๓. พระอภิธรรมปิฎก ว่าด้วยการแสดงและ อธิบายหลักธรรมต่าง ๆ ในรูปหลักวิชา ล้วน ๆ ไม่เกี่ยวกับเหตุการณ์และบุคคล (ธรรมเหล่านี้กระจายกันอยู่ในพระสุตตัน- ตปิฎก) มี ๔๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นธัมมจักก เป็น ๗ คัมภีร์</p>	
๓๔	<p>๑) อัมมสังคณี รวบรวมหัวข้อธรรมต่าง ๆ ที่กระจายกันอยู่มาจัดเข้าเป็นกลุ่ม ๆ อย่างมีระเบียบ แล้วแยกออกอธิบาย เป็นประเภท ๆ</p>	อัญญาสาลินี
๓๕	<p>๒) วิกังค์ แยกแยะธรรมที่รวมเป็นกลุ่ม ๆ ในอัมมสังคณีแล้วนั้น ออกแสดงให้ เห็นรายละเอียดโดยพิสดาร</p> <p>๓) ธาตุกถา ว่าด้วยการสงเคราะห์ธรรม ที่แสดงไว้แล้วในอัมมสังคณีและวิกังค์</p>	<p>สัมโมหวิโนทนี</p> <p>ปรมัตถทีปนี (ปัจจุปรกณัฐรถกถา)</p>

พระไตรปิฎกบาลี เล่มที่	ชื่อคัมภีร์	อรรถกถา
๓๖	<p>เข้ากับธรรม ๓ ประการ คือ ชันธ อายตนะ และธาตุ ว่าเข้ากันได้หรือไม่ โดยชาติ สัญชาติ กิริยา และคณนา</p> <p>๔) บุคคลบัญญัติ ว่าด้วยการบัญญัติบุคคล ตามคุณธรรมที่มีในบุคคลนั้น จัด เป็นพวก ๆ และอธิบายให้เห็นลักษณะ อาการของบุคคลที่ได้รับบัญญัติ เรียกว่าอย่างนั้น ๆ</p>	<p>ปรมัตถทีปนี</p>
๓๗	<p>๕) กลาวัตถุ ว่าด้วยคำถามคำตอบแสดง ทัศนอันขัดแย้งกันแห่งนิกายต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนาในยุคแรก ๆ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๒) รวม ๑๘ นิกาย แล้วชี้ให้เห็นลักษณะที่ถูกต้อง ทางพระพุทธศาสนา มีรวม ๒๑๗ กถา คัมภีร์กถาวัตถุนี้ พระโมคคลี- บุตรติสสเถระ รจนาขึ้นครั้งสังคายนา ครั้งที่ ๓</p>	<p>ปรมัตถทีปนี</p>
๓๘-๓๙	<p>๖) ยมก ว่าด้วยการยกธรรมขึ้นอธิบาย เป็นคู่ ๆ เช่น เรื่องกุศลและอกุศล เป็นต้น การอธิบายใช้วิธีตั้งเป็นคำ ถามและคำตอบ</p>	<p>ปรมัตถทีปนี</p>
๔๐-๔๕	<p>๗) ปฎิฐาน อธิบายปัจจัย ๒๔ อย่าง โดยพิสดาร ว่าธรรมใดเป็นปัจจัย ของธรรมใด โดยปัจจัยชื่ออะไร เป็น การอธิบายอย่างพิสดาร</p>	<p>ปรมัตถทีปนี</p>

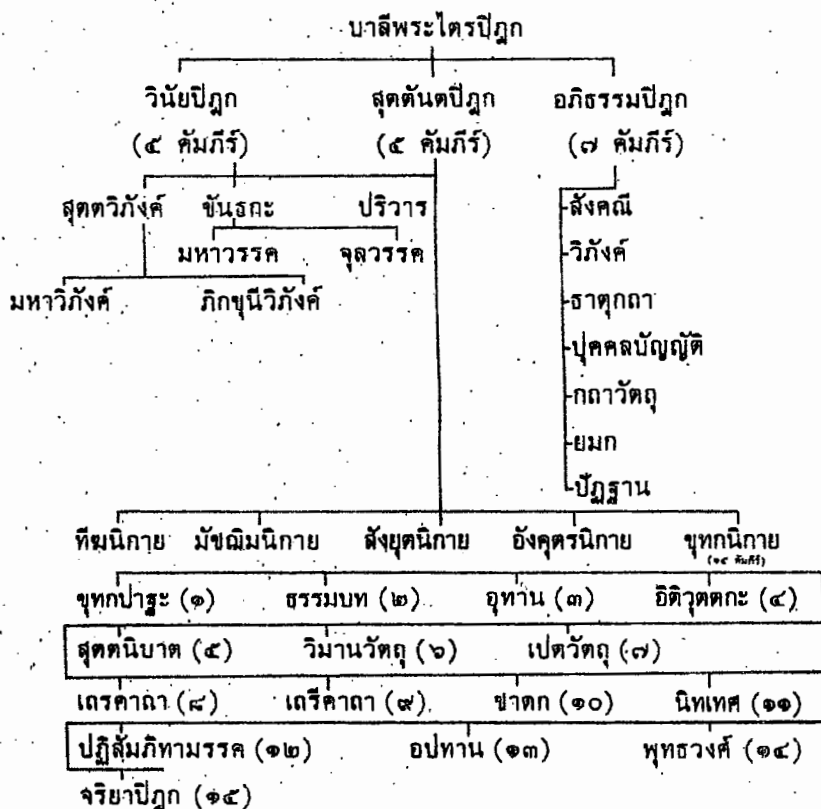
๖

ลำดับคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

คัมภีร์ดั้งเดิมคือบาลี

เดิมพระพุทธพจน์อยู่ในลักษณะการจำแล้วบอกกันต่อ ๆ มา เมื่อมีการจารึกลงในใบลานจึงเกิดคัมภีร์ขึ้นครั้งแรก เรียกว่า คัมภีร์พระไตรปิฎก เรียกกันว่า บาลีพระไตรปิฎก ซึ่งรวบรวมไว้ดังนี้

คัมภีร์ทั้งหมดนี้เรียกว่าคัมภีร์ดั้งเดิม (Original Pali) หรือบางทีก็เรียกว่า บาลีพุทธวจนะ

คำอธิบายพระไตรปิฎก เป็นหลักฐานชั้น ๒ เรียกว่า อรรถกถา หรือ วรรณนา (Commentaries) ซึ่งมีทั้งอรรถกถาพระวินัยปิฎก อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก และอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก ที่อธิบายต่อเนื่องกันจนตลอดก็มี ที่อธิบายเฉพาะคัมภีร์ ๆ ก็มี เช่น

สมันตปาสาทิกา	อรรถกถา	พระวินัย
สุมังคลวิลาสินี	..	ทิมณิกาย
ปปัญจสูทนี	..	มัชฌิมนิกาย
สารัตถปกาสินี	..	สังยุตตนิกาย
มนโรดปุรณี	..	อังคุตตรนิกาย

ปรมัตถโชติกา

ธัมมปัทฏฐกถา

ปรมัตถทีปนี

ชาติกัฏฐกถา

สัทธัมมปัชโชติกา

สัทธัมมปกาสินี

วิสุทธชนวิลาสินี

มธูรัตตวิลาสินี

อัญญาสาลินี

สัมโมหวิโนหนี

ปัญจปรกณัฏฐกถา หรือ ปรมัตถทีปนี .. ธาตุกถา - ปฏฐาน

คำอธิบายอรรถกถา เรียกว่า ฎีกา (Sub-Commentaries) เป็นหลักฐานชั้น ๓ ตัวอย่างเช่น อธิบายสมันตปาสาทิกา เรียกว่า สารัตถทีปนีฎีกา

อภิธัมมัตตวิภาวินีฎีกา อธิบายพระอภิธรรม

คำอธิบายฎีกา เรียกว่า อนุฎีกา (Sub-Sub-Commentaries) เป็นหลักฐานชั้น ๔

เช่น อนุฎีกาวิมตวิโนหนี ของพระวินัย เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังมีคัมภีร์ที่แต่งขึ้นว่าด้วยกฎเกณฑ์ทางไวยากรณ์บาลี อธิบายศัพท์ต่าง ๆ รวมเรียกว่า สัททหวิเสส เป็นชื่อที่เรียกกันในวงการนักปราชญ์บาลีฝ่ายไทย ดังปรากฏในพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า เมื่อทำสังคายนาในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๓๑ เพื่อชำระพระไตรปิฎกนั้น ได้มีการชำระคัมภีร์สัททหวิเสสต่าง ๆ

ด้วย โดยมี พระพุทธอาจารย์ เป็นแม่กอง เช่น มูลกัจจายนปกรณ์ รูปสิทธิ ธาตุบุปพีภา
อภิธานัปพีภา และ สู่จิ เป็นต้น

พระไตรปิฎกเป็นของมีมาก่อน-ส่วนอรรถกถาแต่งขึ้นประมาณ พ.ศ. ๙๕๖ ส่วน
ฎีกาแต่งเมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๔๘๗ คัมภีร์อนุฎีกานั้นแต่งขึ้นภายหลังฎีกายุคต่อ ๆ มา
เป็นคำอธิบายฎีกาอีกต่อหนึ่ง

อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “แม้พระไตรปิฎกจะเป็นหลักฐาน
ชั้น ๑ เมื่อพิจารณาตามหลักพุทธภาษิตในกาลามสูตร ท่านก็ไม่ให้ติดจนเกินไป ดังคำว่า
มา ปิฎกสมุปทานเนน อย่าถือโดยอ้างตำรา เพราะอาจผิดพลาดตกหล่น หรือบางตอน อาจ
เพิ่มเติมขึ้น แสดงว่า พระพุทธศาสนาสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผล สอบสวนดูให้เห็น
ประจักษ์แก่ใจตนเอง เป็นการสอนอย่างมีน้ำใจกว้างขวาง และให้เสรีภาพแก่ผู้นับถือ
พระพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ นอกจากนั้น ยังเป็นการยืนยันให้นำไปประพฤติปฏิบัติเพื่อ
ได้ประจักษ์ผลนั้น ๆ ด้วยตนเอง แม้จะมีพระพุทธภาษิตเตือนไว้ไม่ให้ติดตำราจนเกินไป
แต่ก็จำเป็นต้องรักษาตำราไว้ เพื่อเป็นแนวทางแห่งการศึกษา เพราะไม่มีตำราเลยจะยิ่ง
ซ้ำร้าย เพราะจะไม่มีแนวทางให้รู้จักพระพุทธศาสนาเลย ฉะนั้น การศึกษาให้รู้และเข้าใจ
พระไตรปิฎก จึงเป็นลำดับแรก เรียกว่า ปรียัติ การลงมือทำตามโดยควรแก่จริต อธิยาศัย
เรียกว่า ปฏิบัติ การได้รับผลแห่งการปฏิบัตินั้น ๆ เรียกว่า ปฏิเวธ” ๑

๑. สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน, กรุงเทพฯ, มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๒๔, น. ๒๔

๗

คำอธิบายพระไตรปิฎกอย่างย่อ ของพระอรรรกถาจารย์

อรรรกถา สมันตปาสาทิกา ซึ่งอธิบายพระวินัยปิฎก วจนาโดยพระพุทธโฆสาจารย์
ได้อธิบายไว้ในปฐมกัณฑ์ ดังนี้

นัยที่ ๑ วินัยปิฎก เป็นอาณาเทศนา คือ การแสดงธรรมในลักษณะเป็นข้อบังคับโดยส่วน
มาก

พระสูตรตันตปิฎก เป็นโวหารเทศนา คือ การแสดงธรรมยกย้ายสำนวนให้เหมาะสม
แก่จริตอัธยาศัยของผู้ฟัง

พระอภิธรรมปิฎก เป็นปรมัตตเทศนา คือ การแสดงธรรมเจาะจงเฉพาะประโยชน์
อย่างยิ่ง

นัยที่ ๒ พระวินัยปิฎก เป็น ยถาปราศสาสนะ คือ การสอนตามความผิด หรือโทษ
ชนิดต่างๆ ที่พึงเว้น

พระสูตรตันตปิฎก เป็นยถานุโลมสาสนะ คือ การสอนโดยอนุโลมแก่จริตอัธยาศัย
ของผู้ฟัง ซึ่งมีต่าง ๆ

พระอภิธรรมปิฎก เป็นยถาธัมมสาสนะ คือ การสอนตามเนื้อหาแท้ ๆ ของธรรม

นัยที่ ๓ วินัยปิฎก เป็นสังวราสังวรกถา คือ ข้อความที่ว่าด้วยการสำรวมและไม่สำรวม
พระสูตรตันตปิฎก เป็นทฎฐวินิเวฐานกถา คือ ถ้อยคำที่สอนให้พื่อนคลายทฎฐิ
คือ ความเห็นผิด

พระอภิธรรมปิฎก เป็นนามรูปปริจเฉทกถา คือ ถ้อยคำที่สอนให้กำหนดนามรูป
คือ ร่างกายและจิตใจ

นัยที่ ๔ พระวินัยปิฎก เป็นอิศิลสิกขา คือ ข้อศึกษาเกี่ยวกับศีลชั้นสูง

พระสูตรตันตปิฎก เป็นอิจิตสิกขา เป็นข้อศึกษาเกี่ยวกับสมาธิชั้นสูง

พระอภิธรรมปิฎก เป็นอิปัญญาสิกขา คือ ข้อศึกษาเกี่ยวกับปัญญาชั้นสูง

นัยที่ ๕ วินัยปิฎก เป็นวิติกมปทาน คือ เครื่องละกิเลสอย่างหยาบ ที่เป็นเหตุให้ล้าง
ละเมียดศีล

พระสูตรตันตปิฎก เป็นปริยฎฐานปทาน คือ เครื่องละกิเลสอย่างกลางอันวิตรึงจิต
ได้แก่ นิวารณ์ คือ กิเลสอันกันจิตมิให้เป็นสมาธิ

พระอภิธรรมปิฎก เป็นอนุสัยปทาน คือ เครื่องละกิเลสอย่างละเอียด คือ กิเลสที่
นอนอยู่ในสันดาน ดุจตะกอนนอนอยู่ก้นตุ่ม ไม่มีอะไรกวนก็ไม่แสดงตัวออกมา
 ฯลฯ

๘

มติที่ขัดแย้งเกี่ยวกับพระอภิธรรมปิฎก

นิสัยของมนุษย์ชอบคิด จึงทำให้เกิดความสงสัยในสิ่งต่าง ๆ ที่ตนพบ ทั้งในชีวิตประจำวันและในการศึกษาเล่าเรียน ในฐานะที่เป็นพุทธศาสนิกชนก็อดสงสัยในสิ่งที่เรานับถือไม่ได้ คือ พระพุทธเจ้า คำสอนของท่าน และสงสัยในการปฏิบัติของพระสงฆ์ บางคนสงสัยแล้วหาคำตอบ บางคนสงสัยเฉย ๆ บางคนหาแง่โจมตี แต่บางคนก็หาทางส่งเสริมให้ดีขึ้น ความสงสัยนี้เป็นลักษณะประจำชนิดหนึ่งของปุถุชน ทางพระท่านเรียกว่า พวกกถังกถิ คือผู้ชอบตั้งปัญหาว่า ทำไม ? อย่างไร ? แต่ผู้ที่เป็นอริยบุคคลแล้ว ท่านหมดความสงสัยเพราะรู้แจ้งแล้ว ไม่มีความแคลงใจในพระรัตนตรัย จึงได้นามว่า ออกถังกถิ แปลว่า ผู้ไม่มีปัญหาว่า ทำไม ? อย่างไร ?

ด้วยเหตุนี้แหละ กถังกถิในอภิธรรมปิฎกจึงมีขึ้นในวงการนักศึกษาคำสอนทางพระพุทธศาสนา เมื่อสงสัยก็มีการถกเถียงตอบโต้กัน การถกเถียงดังกล่าวมิใช่มีเฉพาะในปัจจุบันเท่านั้น ในอดีตก็มีการขัดแย้งกันมาแล้ว ส่วนใหญ่ประเด็นที่ขัดแย้งกัน คือ พระอภิธรรมเป็นพระพุทฺธพจน์หรือไม่ ? เป็นของมีมาแต่เดิมหรือมีขึ้นในยุคหลัง ? เป็นหลักธรรมที่จำเป็นต่อการศึกษาปฏิบัติหรือเป็นส่วนเกินความจำเป็น ? จากปัญหาเหล่านี้ได้มีการเขียนและพูดอภิปรายกันอย่างกว้างขวาง โดยสรุปแล้วอาจแบ่งกลุ่มได้ดังนี้

๑. ฝ่ายปฏิเสธพระอภิธรรมปิฎก
๒. ฝ่ายยอมรับพระอภิธรรมปิฎก
๓. ฝ่ายประนีประนอม

เราลองมาศึกษาเหตุผลของแต่ละกลุ่มดู บางทีจะทำให้เห็นปัญหาขัดแย้งที่มีอยู่ได้ชัดเจน อันจะก่อให้เกิดความเข้าใจดีระหว่างเพื่อนศาสนิกด้วยกัน ดีกว่าจะเถียงกันโดยเสียประโยชน์แบบตาบอดคลำช้างไป

ฝ่ายปฏิเสธว่าพระอภิธรรมไม่ใช่พุทธพจน์ ให้เหตุผลดังนี้

๑. ภาษาที่ใช้ในพระอภิธรรมปิฎก เป็นสำนวนบาลีรุ่นหลังกว่าสำนวนในพระสูตร และพระวินัยอย่างที่เรียกว่าไวยากรณ์ในนวัจนวิทยา คีอรูปประโยคแบบแต่งเอาไม่ใช่ภาษาพูดหรือสนทนา

๒. เมื่อก่อนพระพุทธเจ้าปรินิพพาน พระองค์ตรัสถึงมหาประเทศ ๔ มีแต่ให้สอบลานดู ให้ถูกต้องกันกับพระสูตร พระวินัย เท่านั้น มิได้กล่าวถึงพระอภิธรรม

๓. ข้ออ้างว่า พระพุทธองค์ขึ้นไปบนดาวดึงส์ เทศนาโปรดพระพุทธมารดา เป็นเพียงถ้อยคำของพระอรกถาจารย์ เรื่องนี้ในพระสูตร พระวินัยไม่ปรากฏ

๔. ศัพท์ว่า อภิธมฺเม อภิวินเย ดังที่ปรากฏในพระสูตร พระวินัยบางแห่งนั้น มิได้หมายถึงพระอภิธรรมปิฎก เช่น ในกนิสสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัญณาสก์ ก็มีคำว่า อภิธมฺเม อรกถาแก้วฯ หมายถึง ธรรมอันประเสริฐล้ำนค่า คือ โพธิปักขิยธรรม ๓๗

๕. พระองค์เมื่อตรัสถึงสัตตกุสาณํ มักตรัสว่า ธมฺโม จ วินโย จ ซึ่งแปลว่าพระธรรม และพระวินัย ไม่พบว่ามิพระอภิธรรม

๖. นิกายพุทธศาสนาหลายนิกาย เช่น สรวาสตวาทิน เป็นต้น ก็ถือว่าพระอภิธรรมปิฎกเป็นสาวกาษัตริ

๗. ในคัมภีร์พระอภิธรรมเอง ก็ปรากฏว่ามีคำ ฃญจโย ภควตา ขานตา ปุสฺสตา ฯลฯ แปลว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ผู้รู้อยู่ เห็นอยู่ ฯลฯ และ วุตตญฺเจตํ ภควตา แปลว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแล้วมิใช่หรือ ? ส่วนวเช่นนี้แสดงว่าเป็นของพระสังคติกาจารย์

๘. พระอภิธรรมเป็นธรรมที่เกินความจำเป็น เป็นธรรมฝ่ายเรื่องปัญญา มิจำเป็นสำหรับการปฏิบัติ ฯลฯ

ฝ่ายค่านได้ให้เหตุผลมาหลายข้อแล้ว ลองมาดูเหตุผลของฝ่ายสนับสนุนกันบ้าง ท่านกล่าววว่า

๑. เรื่องที่พระพุทธองค์เสด็จดาวดึงส์ และเทศนาโปรดพระพุทธมารดา มีปรากฏหลักฐานแน่ชัด ในอรกถาปรมัตถทีปนี และธัมมปัทฏฐกถา เป็นต้น ถ้าเราไม่เชื่อเรื่องนี้เป็นจริง ก็ต้องไม่เชื่อเรื่องอื่นทั้งหมดซี

๒. ข้อความในคัมภีร์พระวินัยและพระสูตรมีปรากฏคำว่า อภิธรรม ชัด เช่น ในอังคุตรนิกาย เล่ม ๓ หน้า ๔๔๓ มีความตอนหนึ่งว่า "ก็โดยสมัยนั้นแล พระภิกษุเถระทั้งหลาย กลับจากบิณฑบาต ภายหลังแห่งภัตต์แล้ว ประชุมกันสนทนาพระอภิธรรมกันอยู่"

ในวินัยปิฎกมหาวิภังค์ มีข้อความตอนหนึ่งว่า "ภิกษุใดศึกษาอภิธรรม ภิกษุเหล่านั้นรวมเป็นคณะ (พระทัฬหะมัลลบุตร) ก็จัดเสนาสนะไว้ด้วยคิดว่า ท่านเหล่านี้จักมีธรรมสาภักจณาภิธรรมกัน"

ในภิกขุณีวิภังค์ หน้า ๒๔๔ ความว่า “ภิกษุณีผู้ถามปัญหาแก่ภิกษุ ขอโอกาสอันใด ต้องถามอันนั้น ถ้าขอโอกาสถามพระสูตรแล้ว กลับไปถามพระวินัยกิติ ไปถามพระอภิธรรม กิติ เป็นอาบัติปาจิตตีย์”

ในอปทาน อุบาลีเถรวัตถุ หน้า ๖๑ มีว่า “พระสูตร พระวินัย พระอภิธรรม รวมเป็นพระพุทฺทพจนะ ม้องค์ ๙ ทั้งสิ้นนี้ เป็นธรรมสภาของพระองค์” นอกจากนี้ ในเถรีอปทาน มหาโคลงคสาธสูตร เป็นต้น ก็ปรากฏคำว่าอภิธรรมอีกมาก ฉะนั้น คำที่ว่าไม่มีอภิธรรมในพระสูตรและพระวินัย จึงเป็นอันตกไป

๓. คำว่า ธมฺโม จ วินโย จ ซึ่งแปลว่า ธรรมและวินัย. คำว่า ธรรม มิได้หมายแต่เฉพาะพระสูตรต้นคปิฎกอย่างเดียว แต่หมายเอาอภิธรรมปิฎกด้วย

๔. ถ้าปฏิเสธพระอภิธรรมว่ามีใช่พุทธพจน์ เพราะเหตุมีคำว่า วุตตญฺเจตํ ภควตา ฯลฯ ดังนี้แล้ว พระสูตรและพระวินัยก็ควรปฏิเสธด้วยซิ เพราะพระสูตรและพระวินัย พระสาวกก็สดับมาจากพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น พระพุทธองค์ก็ได้ทรงนิพนธ์ขีดเขียนไว้ที่ไหน พระสูตรเองก็มีคำว่า “ข้าพเจ้า สดับมาดังนี้” (เอวมเม สุตํ) ในวินัยก็มีคำว่า “โดยสมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาค” (เตน โข ปน สมเย ภควตา) เป็นต้น เหล่านี้ล้วนแสดงว่าเป็นวาจาของพระเถระผู้ทำสังคายนา ถ่ายทอดจากพระศาสดาอีกต่อ ถ้าจะเอาหลักแน่นชัด ก็ลำบากเช่นกัน

๕. ย่อมรับเพียงแต่คัมภีร์ภิกขาวัตถุเท่านั้น ที่เป็นวาจาของพระโมคคัลลบุตรตติสเถระ แต่ท่านก็อาศัยพุทธมติ

๖. พระอภิธรรมมิใช่ธรรมที่เกินจำเป็น แต่เป็นธรรมที่สูงดีเลิศ เกื้อกูลแก่การปฏิบัติ จะเห็นได้จากผู้ที่ศึกษาธรรมอย่างแตกฉาน ย่อมจะปฏิบัติสมาธิได้รวดเร็ว ก้าวหน้ามาก ที่กล่าวมานี้เป็นทัศนะที่ยืนยันว่าพระอภิธรรมเป็นพุทธพจน์ เช่นเดียวกับปิฎกอื่น ๆ มาถึงพวกประนีประนอมบ้าง พวกนี้เห็นว่า มัวเถียงกันว่า เป็นพุทธพจน์หรือไม่ก็เสียประโยชน์เปล่า จึงประมวลเรื่องเกี่ยวกับพระอภิธรรมไว้เลยว่า พระอภิธรรมปิฎกนั้น แบ่งเป็น ๔ สมัย คือ

สมัยที่ ๑ สมัยรวมอยู่ในพระสูตร คือ มิได้แยกตัวเป็นเอกเทศ เช่น ในมหาสติปัฏฐานสูตร ก็มีการจำแนกถึงจิต ในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานก็มีถึง ๑๖ อย่าง เช่น สราคจิต วิตราคจิต สโทสจิต วิตโทสจิต สโมหจิต วิตโมหจิต เป็นต้น หรืออย่างสังคคิสูตรที่ว่า “รูปสังคหะ เป็น ๓ ประการ เป็นไฉน ? คือ สนิทสนนสัปปัญจรูป ได้แก่ รูปที่เห็นได้ กระทบ

ได้ อนิทัสนัลปปฏิขรูป รูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ อนิทัสสนาปปฏิขรูป ได้แก่ รูปที่เห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้" อย่างนี้เป็นต้น มีเค้าอภิธรรมชัด ๆ

สมัยที่ ๒ พระอภิธรรมเป็นนิเทศของพระสูตร คือ มีคำว่า อภิธมฺเม และ อภิวินฺนเย และขยายพุทธพจน์ออกไปเป็นข้อไขอรกด้วยพระองค์เองบ้าง พระสาวกไขอรกแห่งพุทธวจนะ ในรูปปุจฉาวิชันากันบ้าง เพื่อความเข้าใจของในอรรถธรรม สมัยนี้เกิดนิเทศพระสูตรเยอะ อย่างเช่น จุฬินเทศ และมหานินเทศ เป็นต้น ก็เป็นส่วนหนึ่ง ที่เป็นนิเทศของพระสูตรเป็นสมัยอภิธรรมที่ ๒

สมัยที่ ๓ เป็นการแยกตัวออกจากพระสูตรอย่างชัดเจน เป็นปัญหาหนึ่งต่างหาก คือ ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๓ พระสาวกได้รวบรวมข้ออภิปรายธรรมนิเทศต่าง ๆ จัดขึ้นเป็นปัญหาที่ ๓ เรียกว่า อภิธรรมปัญหา

สมัยที่ ๔ เป็นสมัยที่รวบรวมสารัตถะของพระอภิธรรมไว้ย่อ ๆ สะดวกแก่การจดจำ เป็นร้อยกรองบ้าง ร้อยแก้วบ้าง อย่างอภิธัมมัตถสังคหะ ของพระอนุรุทธาจารย์ วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆสาจารย์ อภิธัมมมาตารของพระพุทธทัตตะ พระอภิธรรมโกศของพระวสุพันธ์ุ ต่อมา มีนักปราชญ์เห็นว่าย่อความเกินไปจึงแต่งคัมภีร์ขยายอีก เช่น อภิธัมมัตถวิภาวินี ขยาย อภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้น

เมื่อแสดงพัฒนาการของพระอภิธรรมสมัยต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว ฝ่ายประณีประนอมยังให้ทัศนะว่า ปัญหาธรรมในพระสูตรบางแห่งย่อ ยากแก่การเข้าใจ ก็ได้ความอธิบายละเอียดในอภิธรรม และธรรมในอภิธรรมที่ละเอียดพิสดารจนยากที่จะรวบรัดความได้ เราก็ได้ความสรุปอย่างย่อจากพระสูตร พระอภิธรรมต้องศึกษาด้วยการถ่ายทอดทำความเข้าใจเป็นพิเศษจากอาจารย์ ผู้จำทรงพระอภิธรรมได้ จะไม่เป็นมีฉฉาทิฏฐิ จะทวิศรฐธาปสาหะในพระพุทธศาสนายังขึ้น

จากทัศนะทั้ง ๓ กลุ่ม ดังประมวลมานี้ พอจะเห็นเค้าแล้วกระมังว่า มีการขัดแย้งอย่างไร มิใช่ที่จะต้องกล่าวถึงยุคปัจจุบันที่ยังเถียงกันอยู่อย่างไม่ค้นคว้าหาความจริงจากหลักฐานที่มี เลยพาลเอาโทสะเข้าพุดกัน ธรรมสักัจฉาแทนจะเกิดอุมมมงคล กลายเป็นอัปมงคลก็มี น่าอนาถอยู่ ถ้าเราเข้าใจความเป็นมาของอภิธรรมดีแล้ว ตั้งใจศึกษาแบบนิสสรณปริยัติหรือภัณฑาคาริกปริยัติ คือ ศึกษาธรรมเพื่อทำตัวเองให้พ้นจากทุกข์ที่มีอยู่

ในจิตใจ ทำตัวให้มีความสุขจากการปฏิบัติธรรม แล้วทรงจำไว้สั่งสอนอนุชนรุ่นหลังต่อไป
อย่างนี้เป็นสิ่งที่น่าสรรเสริญ แม้จะเป็นพวกกตัญญู ก็ยังเป็นล้มมากกตัญญู คือ สงสัยดี
สงสัยชอบ แต่ถ้าศึกษาแบบอคติหุบมาปรีดิ์ คือ ศึกษาเพื่อถกเถียงและเอาความรู้ข่มขู่
ผู้อื่นอย่างเดียวละก็ เห็นว่าจะโดนงูแวงกัดเอาแน่ ๆ

๓

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กับพระไตรปิฎก

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้มีความดำริตั้งแต่ปี ๒๕๐๐ อันเป็นปีที่มีการฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ในฐานะเป็นมหาวิทยาลัยทางพระพุทธศาสนา หรือมหาวิทยาลัยสงฆ์ ซึ่งมีเป้าหมายตามพระราชประสงค์ของพระปิยมหาราชเจ้า พระองค์ผู้ทรงสถาปนาว่า จะให้เป็นที่ศึกษาพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูง การศึกษาพระไตรปิฎกจะเป็นไปได้ดีต้องมีตำรา และหลักสูตรพร้อม ดังนั้น จึงได้ตั้งกองชำระและพิมพ์พระไตรปิฎกขึ้น เรียกว่า กองวิชาธิการ ได้ทำงานติดต่อกันมาจนถึงทุกวันนี้ (๒๕๐๐ - ๒๕๒๙) เป็นเวลา ๒๙ ปี แม้จะมีอุปสรรคบ้างบางระยะ ปัจจุบันนี้ พิมพ์ไปแล้ว ๒๘ เล่ม ยังเหลือ อีก ๑๗ เล่ม ปัจจุบัน คิดค่าพิมพ์เล่มหนึ่ง ๑๐๐๐ จบ เป็นเงิน ๑๘๐,๐๐๐ บาท และจะให้เสร็จเรียบร้อยภายใน ปี พ.ศ. ๒๕๓๐

อย่างไรก็ดี รายละเอียดของการจัดพิมพ์ และการดำเนินการ ได้ปรากฏในนิทานพจน์ ของพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ดังนี้

นิทานพจน์

คำว่า เตปิฎก หรือเรียกในภาษาไทยว่า พระไตรปิฎก นั้นนัย หมายถึงคำสอนของ พระพุทธเจ้าที่เรียกว่า พระพุทธพจน์

พระพุทธพจน์นั้น ท่านนับเป็น ๓ ตอน คือ ปฐมพุทธพจน์ ๑ มัชฌิมพุทธพจน์ ๑ ปัจฉิมพุทธพจน์ ๑

พระอุทานที่พระพุทธเจ้าตรัสเปล่งออกมาครั้งแรก ขณะที่พระองค์ตรัสรู้ใหม่ ๆ ณ มหาโพธิบัลลังก์ ว่า "ยथा ทเว ปาตุกานติ สมฺมา ฯเปฯ สุริโย โสภายสมนฺตลิกฺขฯ ดังนี้ จัดเป็นปฐมพุทธพจน์

คำสอนที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนครั้งสุดท้าย เมื่อทรงบรรทมอยู่ระหว่างต้นรังทั้งคู่ สมัยจะเสด็จปรินิพพานว่า "หนุตทานิ ภิกฺขเว อามนฺตยา มิ ไร, วยสมฺมา สงฺขารา, อปุปฺมาเทน สมฺปาเทถ" ดังนี้ จัดเป็น ปัจฉิมพุทธพจน์

พระพุทธพจน์ทั้งหมดนั้นนั้น เมื่อว่าโดยปิฎก ท่านจัดเป็น ๓ ปิฎก คือ วินัยปิฎก ๑
 สุตตันตปิฎก ๑ อภิธรรมปิฎก ๑ เมื่อว่าโดยนิกาย ท่านจัดเป็น ๔ นิกาย คือ ทิมนิกาย ๑
 มัชฌิมนิกาย ๑ สังยุตตนิกาย ๑ อังคุตรนิกาย ๑ ชุทกนิกาย ๑ เมื่อว่าโดยองค์ ท่านจัด
 เป็น ๙ องค์ คือ สุตตะ ๑ เคยยะ ๑ เวชยาภรณ์ ๑ คาถา ๑ อุทานะ ๑ อิติวุตตกะ ๑
 ชาดก ๑ อัปวุตถัมมะ ๑ เวทลละ ๑ เมื่อว่าโดยธรรมชั้นธ ท่านจัดเป็น ๔๔,๐๐๐ ธรรมชั้นธ

พระพุทธพจน์นั้น แม้จะได้บัญญัติให้มีชื่อต่าง ๆ เช่นนั้น ก็เป็นเพียงสมมติไปตาม
 โลกโวหาร เพื่อประโยชน์และสะดวกในการเรียกขานตามความประสงค์ของชาวโลกเช่นนั้น
 ส่วนอรรถสาระแห่งพระพุทธพจน์นั้น ยังคงความยืนประกาศอมตธรรมเป็นอันหนึ่งอัน
 เดียวกัน มิได้เปลี่ยนแปลงไปตามสมมติโวหารนั้น ๆ ในนามเหล่านั้น ที่นิยมใช้เรียกกัน
 เป็นส่วนมาก จนรู้จักกันตัวอย่างแพร่หลายในวงพุทธศาสนิกทั่วไปนั้น ในนามว่า เตปิฎก
 หรือ พระไตรปิฎก ที่หมายความว่า ปิฎก ๓ คือ วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก อภิธรรมปิฎก

วินัยปิฎก เป็นที่รวบรวมไว้ ซึ่งพระพุทธพจน์ที่ทรงบัญญัติแต่งตั้งขึ้นไว้ด้วยให้เป็น
 พุทธอาณา คือกฎข้อบังคับ สำหรับเป็นเครื่องรักษาพุทธบริษัทให้ประพฤติเป็นระเบียบ
 เรียบร้อย ไม่ทำตนและหมู่คณะให้เกิดความวิปถึสารเดือดร้อน สุตตันตปิฎก เป็นที่รวบรวม
 ไว้ ซึ่งพระพุทธพจน์ที่ทรงแสดงไว้โดยโวหารเทศนาเป็นส่วนมาก คือ ทรงแสดงธรรมอนุโลม
 ตามสมมติบัญญัติของโลก อภิธรรมปิฎก เป็นที่รวบรวมไว้ซึ่งสภาวะ คือความจริงเป็นใหญ่
 ใจความก็คือ วินัยปิฎก ได้แก่พระพุทธพจน์ที่ทรงสอนให้มีศีลสมบัติ สุตตันตปิฎก ได้แก่
 พระพุทธพจน์ที่ทรงสอนให้มีสมาธิสมบัติ อภิธรรมปิฎก ได้แก่ พระพุทธพจน์ที่ทรงสอนให้มี
 ปัญญาสมบัติ บุคคลผู้มีศีลสมบัติย่อมละความชั่วอย่างหยาบทางกายวาจาได้ เป็นศรัทธา
 บุคคลผู้มีสมาธิสมบัติ ย่อมละความชั่วอย่างกลาง ที่กลุ่มรุมทำใจให้เศร้าหมองได้ เป็นวิกขัม
 ภนพทาน บุคคลผู้มีปัญญาสมบัติ ย่อมละความชั่วอย่างละเอียด คือ อนุสัยกิเลสที่นอนนิ่งอยู่ใน
 สันดานได้ เป็นสมุจเฉทพทาน

การเรียนรู้พระพุทธพจน์ คือ พระไตรปิฎกนั้น เรียกว่า ปริยัติธรรม การปฏิบัติตาม
 ที่รู้ คือเจริญสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา เรียกว่า ปฏิบัติธรรม การได้บรรลุถึงผลแห่ง
 การปฏิบัติ คือ มรรค ผล นิพพาน อันเป็นที่พ้นจากทุกข์ทั้งปวง เรียกว่า ปฏิเวธธรรม

พระพุทธพจน์ คือ พระไตรปิฎก มีคุณค่ายิ่งกว่าสิ่งอื่นใด ด้วยเป็นเหตุปัจจัยให้ได้
 บรรลุถึงผลอันสุดยอด คือ พระนิพพานดังกล่าวมา ชาวพุทธจึงได้ช่วยกันเทิดทูนและรักษา
 ไว้เป็นอย่างดี ด้วยการศึกษาคำรู้ ที่เรียกว่า คัมภีร์ และ การปฏิบัติตามให้ได้ผล ที่เรียกว่า

วิปัสสนาธุระ เป็นมรดกตกทอดสืบ ๆ กันมาจนถึงปัจจุบัน อันเป็นเวลาานานถึง ๒๕๐๐ ปีแล้ว

มรดก ผล นิพพาน จะปรากฏมีขึ้นได้ ก็ด้วยการปฏิบัติถูกปฏิบัติชอบ. การปฏิบัติถูกปฏิบัติชอบจะเป็นไปได้ ก็ด้วยอาศัยการเรียนรู้พระพุทธรูป คือ พระไตรปิฎก ด้วยเหตุนี้ พระไตรปิฎกจึงเป็นสิ่งจำเป็นโดยแท้ ที่นักศึกษาพระพุทธรูปศาสนาชั้นสูงจะพึงศึกษาเล่าเรียนให้รู้แจ้งชัดเจน เพื่อเป็นมูลฐานแห่งสัมมาปฏิบัติและมรดก ผล นิพพาน

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ปรารภถึงเหตุ ๓ ประการ คือ

๑. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อันเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ทรงสถาปนาขึ้นไว้ให้เป็นสถานที่ศึกษาวิชาพุทธศาสนาชั้นสูงของคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ตั้งแต่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ ดังมีรายละเอียดปรากฏอยู่ในพระราชปรารภ เรื่อง ประกาศสร้างสังฆิกเสนาณัราชวิทยาลัย ลงวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๙ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ถาวรและวัฒนามาโดยลำดับสมพระบรมราชประสงค์ ดังปรากฏเห็นเป็นประจักษ์ในปัจจุบัน ก็การศึกษาวิชาพุทธศาสนาชั้นสูงนั้น โดยตรงก็คือศึกษาพระไตรปิฎกภาษาบาลีอันเป็นพุทธวาจาจะจากพระโอษฐ์เป็นส่วนมาก แต่ขณะนั้นมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ไม่มีพระไตรปิฎกภาษาบาลีสำหรับเป็นหลักสูตรของนักศึกษาเป็นส่วนของตนโดยเฉพาะ และถึงเวลาจำเป็นที่จะต้องใช้หนังสือพระไตรปิฎกภาษาบาลี เป็นหลักสูตรของนักศึกษาชั้นสูง ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒. หนังสือพระไตรปิฎกภาษาบาลีของไทยเรานั้น ครั้งโบราณใช้จารลงในใบลานด้วยอักษรขอมบ้าง ด้วยอักษรไทยพ่ายัพ และไทยอีสานบ้าง ต่อมาได้ตีพิมพ์เป็นเล่มสมุดด้วยตัวอักษรไทย ๒ ครั้ง ครั้งแรก พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในมณฑลสมัยทรงดำรงสิริราชสมบัติครบ ๒๕ ปี เมื่อพุทธศักราช ๒๔๓๑ ครั้งที่ ๒ พุทธศักราช ๒๔๓๖ มีพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระประมุข ได้พิมพ์อุทิศถวายพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร ซึ่งได้เริ่มทำตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๖๙ ปัจจุบัน พระไตรปิฎกเล่มสมุดอักษรไทยทั้ง ๒ สมัยนั้น สมัยแรกได้หมดสิ้นไปไม่มีจำหน่าย ที่เหลืออยู่กระตาศก็เสื่อมคุณภาพ ไม่สามารถที่จะนำมาศึกษาเล่าเรียน สมัยที่ ๒ ยังเหลืออยู่ แต่มีจำนวนน้อยไม่พอที่จะจำหน่ายแจก

และนำมาศึกษาเล่าเรียน ในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ให้เพียงพอแก่ความประสงค์

๓. ประจวบมหามงคลสมัย ๒๕ แห่งพุทธศตวรรษ ซึ่งจะมาบรรจบครบปี โดย ศาสนจักรนิยมในเดือนพฤษภาคม (วันเพ็ญเดือน ๖) พ.ศ. ๒๕๐๐ นี้ พุทธศาสนิกชนชาวไทยทั้งมวล อันมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและคณะรัฐบาลเป็นประมุข ได้ร่วมกุศลฉันทพร้อมใจกันประกอบพิธีการเฉลิมฉลองเป็นการเอิกเกริกมโหฬาร ซึ่งยังไม่เคยมีมาในส่วนอดีตกาลภาคไหนหลัง ดังที่ทางราชการประกาศให้ทราบและเชิญชวนให้ร่วมบำเพ็ญมหากุศลอยู่แล้วนั้น เนื่องในงานมหามงคลสมัยอันหาได้ยากยิ่งครั้งนี้ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในฐานะเป็นมหาวิทยาลัยฝ่ายพระพุทธศาสนา มีกุศลเจตนาอันแรงกล้าในอันที่จะสร้างสิ่งอันเป็นมงคล ไว้เป็นอนุสรณ์สำหรับอนุชนสักอย่างหนึ่ง และให้เป็นสิ่งที่เหมาะสมกับเหตุการณ์อันสำคัญครั้งนี้ด้วย จึงเห็นว่า สิ่งอันเป็นมงคลและเหมาะสมที่สุดนั้น คือ หนังสือพระไตรปิฎกภาษาบาลี

ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จึงตกลงให้ชำระและตีพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาบาลีขึ้น เป็นอนุสรณ์ในปีที่ ๒๕ แห่งพุทธศตวรรษ โดยให้ชื่อว่า มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หรือเรียกในภาษาไทยว่า พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน ๒๕๐๐ จบ เท่ากับจำนวนปีแห่งพุทธศักราช จบหนึ่งจัดเป็นเล่มสมุดจำนวน ๔๕ เล่ม เท่ากับระยะเวลาประกาศพระศาสนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ พระวินัยปิฎก ๔ เล่ม พระสุตตันตปิฎก ๒๕ เล่ม พระอภิธรรมปิฎก ๑๒ เล่ม เมื่อพิมพ์ ๒๕๐๐ จบ จึงเป็นหนังสือทั้งสิ้น ๑๑๒,๕๐๐ เล่ม

การชำระและตีพิมพ์พระไตรปิฎกนั้น ได้ตั้งศาสนบัณฑิตทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ เป็นกรรมการตรวจทานชำระอรรถพัญจนะให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ถูกต้องที่สุด โดยตรวจสอบเทียบเคียงกับฉบับต่าง ๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ประชุมแต่งวางรูปลักษณะอักษรทรงงาม และให้ดูง่ายที่สุด โดยพิจารณาย่อหน้าให้มาก และยกชื่อวรรค ชื่อสูตร เป็นต้น ขึ้นตั้งให้ปรากฏชัด ตีพิมพ์และเก็บเล่มอย่างประณีตสวยงามตามแบบสากลนิยม โดยเลือกใช้กระดาษตีพิมพ์และกระดาษปกอย่างประณีตและถาวร ทั้งนี้ เพื่อให้เหมาะสมกับหนังสือที่มีคุณค่าและเป็นที่ยกย่องบูชาของมวลพุทธบริษัท

ทุนในการชำระและการพิมพ์ ได้ตั้งคณะกรรมการจัดหาทุนสร้างพระไตรปิฎกขึ้น ประกอบด้วยบรรพชิตและคฤหัสถ์ตามสมควร ประกาศแจ้งวัตถุประสงค์และเจริญศรัทธาไปยังพุทธศาสนิกชน นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก

พระบรมวงศานุวงศ์ และคณะรัฐบาล ข้าราชการ พ่อค้า คหบดี ตลอดจนประชาชนเป็นที่สุด ตามแต่จะเจริญศรัทธาบริจาคสมทบทุนเป็นจำนวนเท่าไร

ส่วนการตีพิมพ์จะสำเร็จบริบูรณ์ครบทั้ง ๔๔ เล่ม เมื่อไรนั้น ขึ้นอยู่ที่กำลังทุนทรัพย์ ค่าตีพิมพ์เป็นประการสำคัญ ถือหลักค่อยทำค่อยไปตามควรแก่วิสัยสามารถ โดยมีความหวัง อยู่ว่าจักสำเร็จลงในเวลาอันสมควร

นับว่าเป็นมหากรุณาอันประเสริฐยิ่งของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เมื่อโครงการสร้างพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนี้ ได้ทราบถึงพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ ทั้ง ๓ พระองค์ ได้ทรงเจริญพระราชนิพนธ์ มีพระราชประสงค์จะทรงอุปถัมภ์การสร้างพระไตรปิฎก ให้สำเร็จตามความมุ่งหมายของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานการอุปถัมภ์เป็นมูลฐาน โดยทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานทุนสำหรับพิมพ์ พระไตรปิฎกฉบับจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระองค์ละ ๗๐,๐๐๐ บาท รวม ๒๑๐,๐๐๐ บาท มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ขาบซึ่งในพระมหากรุณาธิคุณอันประเสริฐทั้งนี้อย่างหาสิ่งเปรียบมิได้ พร้อมทั้งเป็นที่หวังได้ว่า พระบรมราชูปถัมภ์ธรรมวิद्याทานทั้งนี้ จักสำเร็จเป็นมหาสิริมงคล ตลอดจนกาลให้ประชาชนชาวพุทธเจริญศรัทธาโดยเสด็จตามพระราชจริยาวัตรส่วนธรรมวิद्याทาน เป็นมูลฐานให้การสร้างพระไตรปิฎกฉบับนี้สำเร็จสมบูรณ์ในเวลาอันสมควร โดยแท้

บัดนี้ พุทธศาสนิกชนจำนวนมากด้วยกัน โดยคำชักชวนของพระครูประกาศสมาธิคุณ (ดั่งเรียน ญาณเสวี) วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ และโดยความร่วมมือของสภานีวิทยุกระจายเสียงกรมการรักษาดินแดน มีจิตศรัทธาบริจาคทรัพย์ เพื่อสมทบทุนสร้างพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยรวมได้จำนวน ๖๒๕,๑๕๒ บาท นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายโดยเสด็จพระราชกุศลในกรณีนี้ ทรงพระมหากรุณาพระราชทานแก่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อดำเนินการให้เป็นไปตามความประสงค์ของผู้บริจาค มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จึงได้จัดเป็นทุนสร้างพระไตรปิฎก ๑๐ เล่ม คือ วินัยปิฎก ๗ เล่ม สุตตันตปิฎก ๒ เล่ม และ พระอภิธรรมปิฎก ๑ เล่ม สุตตันตปิฎก นิทานเวทนี เป็นเล่มหนึ่งในจำนวน ๑๐ เล่มนี้ ขอพระราชทานถวายพระราชกุศลอุทิศในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทเป็นพิเศษ

๑๐

การสังคายนาพระไตรปิฎกสมัยปัจจุบันในประเทศไทย

ในการสังคายนาตรวจชำระพระไตรปิฎกนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบโครงการสังคายนาตามที่สมเด็จพระสังฆราชถวายพระพร ทรงพระราชศรัทธาเลื่อมใสพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ โดยทรงพระราชดำริว่า พระพุทธวาระอันเรียกว่า พระไตรปิฎก ย่อมเป็นหนังสือที่ประมวลธรรมวินัยของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งยังบริบูรณ์และตั้งมั่นอยู่ตราบไต่ ก็ย่อมเป็นหลักของพุทธบริษัทที่จะปฏิบัติให้เป็นสัมมาปฏิบัติ ถึงความงอกงามรุ่งเรืองถาวรอยู่ตราบนั่น

ดังนั้น จึงทรงมีพระบรมราชโองการประกาศขออาราธนาสมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะ พระสงฆ์เปรียญธรรม พร้อมด้วยผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นการสุระดำเนินการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎกให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ทั้งนี้เพื่อทรงอุทิศพระราชนิพนธ์ถวายแด่สมเด็จพระบรมราชบุพการี พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ พ่อค้า และประชาชนชาวไทยโดยทั่วไป ตามประกาศพระบรมราชโองการ ประกาศ ณ วันอังคารที่ ๒๙ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๒๘ เป็นปีที่ ๔๐ ในรัชกาลที่ ๙ รัตนโกสินทร์ศก ๒๐๕ ที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม *

สมเด็จพระสังฆราช ทรงสนองพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการดำเนินงาน โดยทรงแต่งตั้งคณะกรรมการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎกคณะต่าง ๆ รวม ๗ คณะ เมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๕๒๘

สำหรับการดำเนินการต่าง ๆ ในการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งนี้ จะได้นำมากล่าวไว้โดยสรุปต่อไป

* ราชกิจจานุเบกษา ตอนที่ ๑๖๗ เล่มที่ ๑๐๒, ฉบับพิเศษ หน้า ๑๓, ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๒๘

สรุปแนวการดำเนินงาน*

โครงการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก

๑. ผู้อำนวยการโครงการ อธิบดีกรมการศาสนา
๒. หน่วยงานที่รับผิดชอบ กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา
๓. ขั้นตอนการดำเนินงาน

๓.๑. ทำคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการผู้อำนวยการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก (ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี แต่งตั้ง)

คณะกรรมการผู้อำนวยการนี้ ประกอบด้วยที่ปรึกษา มีสมเด็จพระสังฆราช ทรงเป็นประธานที่ปรึกษาและกรรมการผู้อำนวยการ มี ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี เป็นประธานกรรมการผู้อำนวยการ คณะกรรมการคณะนี้มีจำนวน ๔๕ ท่าน มีหน้าที่ผู้อำนวยการดำเนินงานสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก ให้ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย และแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่จะเกิดขึ้น ให้ดำเนินการให้แล้วเสร็จทันกำหนดเฉลิมพระชนมพรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ครบ ๕ รอบนักษัตริย์

๓.๒ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช แต่งตั้งสังคิตติการกสงฆ์

สังคิตติการกสงฆ์คณะนี้ ประกอบด้วย สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระราชาคณะ รองสมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะชั้นธรรม ชั้นเทพ ชั้นราช หัวราชอาณาจักร จำนวน ๑๘๘ รูป มีสมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธานสังคิตติการกสงฆ์ สังคิตติการกสงฆ์คณะนี้ มีหน้าที่ประชุมรับรองการตรวจชำระพระไตรปิฎกฉบับหลวง ทั้งภาษามคธและภาษาไทย ที่คณะกรรมการปาลิวิโสชกะ ทั้ง ๓ คณะ ได้จัดทำแล้วเป็นคราว ๆ ไป

๓.๓ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราชแต่งตั้งคณะกรรมการปาลิวิโสชกะ (คณะกรรมการแยกประเภท)

* จากบันทึกรายงานการประชุมคณะทำงานเตรียมการสังคายนาพระธรรมวินัย ตรวจชำระพระไตรปิฎกครั้งที่ ๑/๒๕๒๘ ประชุมเมื่อวันที่ ๑๔ มกราคม ๒๕๒๘ ณ ห้องประชุมกรมการศาสนา โดย นายสุทธิพงศ์ ดันตยาพิศาลสุทธิ ผู้อำนวยการกองศาสนศึกษา ๑๗ มกราคม ๒๕๒๘

๓.๓.๑ คณะกรรมการปาฏิวิโสธกะพระวินัยปิฎก (คณะกรรมการ
ตรวจชำระพระวินัยปิฎก)

คณะกรรมการคณะนี้ ประกอบด้วยพระภิกษุผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านพระวินัย
ปิฎก จำนวน ๒๘ รูป (ตรวจชำระเล่มละ ๓ รูป ไม่นับรวมสังฆปาโมกข์ ฝ่ายพระวินัยปิฎก
ประธาน รองประธาน และเลขานุการ) เป็นกรรมการตรวจชำระพระวินัยไตรปิฎกซึ่งมี
๘ เล่ม แบ่งออกเป็น

- ภิกขุวิภังค์ (เล่ม ๑ - ๒)
- ภิกขุณีวิภังค์ (เล่ม ๓)
- มหาวรรค (เล่ม ๔ - ๕)
- จุลวรรค (เล่ม ๖ - ๗)
- ปรีวาร (เล่ม ๘)

คณะกรรมการปาฏิวิโสธกะคณะนี้ ตรวจชำระพระวินัยปิฎกทั้งภาษามคธ
และภาษาไทย โดยสอบทานกับพระไตรปิฎก ฉบับอักษรไทยและอักษรอื่น ๆ และสอบทาน
กับบรรดกถา ฎีกา โยชนา สัททวิเสส และปกรณ์พิเศษ พร้อมทั้งตรวจสอบแก้ไขคำแปล
ภาษาไทยให้ถูกต้อง ในกรณีนี้ ให้มีหน้าที่รับรองการตรวจชำระพระสูตรต้นตปิฎก และพระ
อภิธรรมปิฎกสำหรับกองอื่นด้วย

๓.๓.๒ คณะกรรมการปาฏิวิโสธกะพระสูตรต้นตปิฎก (คณะกรรมการ
ตรวจชำระพระสูตรต้นตปิฎก)

คณะกรรมการคณะนี้ ประกอบด้วยพระภิกษุผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านพระ
สูตรต้นตปิฎก จำนวน ๘๑ รูป (ตรวจชำระเล่มละ ๓ รูป ไม่นับรวมสังฆปาโมกข์ฝ่ายพระ
สูตรต้นตปิฎก ประธาน รองประธาน ๒ รูป เลขานุการ และผู้ช่วยเลขานุการ) เป็นกรรมการ
ตรวจชำระพระสูตรต้นตปิฎก ซึ่งมี ๒๕ เล่ม แบ่งออกเป็น

- ทิฆนิกาย (เล่ม ๙, ๑๐, ๑๑)
- มัชฌิมนิกาย (เล่ม ๑๒, ๑๓, ๑๔)
- สังยุตตนิกาย (เล่ม ๑๕, ๑๖, ๑๗, ๑๘, ๑๙)
- อังคุตตรนิกาย (เล่ม ๒๐, ๒๑, ๒๒, ๒๓, ๒๔)
- ขุททกนิกาย (เล่ม ๒๕, ๒๖, ๒๗, ๒๘, ๒๙, ๓๐, ๓๑, ๓๒, ๓๓)

คณะกรรมการปาฏิวิโสธกะคณะนี้ ตรวจชำระพระสูตรต้นตปิฎกทั้งภาษา

มคธและภาษาไทย โดยสอบทานกับพระไตรปิฎก ฉบับอักษรไทยและอักษรอื่น ๆ และสอบทานกับอรรถกถา ฎีกา โยชนา สัททวิเสส และปกรณ์วิเศษ พร้อมทั้งตรวจสอบแก้ไขคำแปลภาษาไทยให้ถูกต้อง ในการนี้ให้มีหน้าที่รับรองการตรวจชำระพระวินัยปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก สำหรับกองอื่นด้วย

๓.๓.๓ คณะกรรมการปาติวิโสถกะพระอภิธรรมปิฎก (คณะกรรมการตรวจชำระพระอภิธรรมปิฎก)

คณะกรรมการคณะนี้ ประกอบด้วยพระภิกษุผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านพระอภิธรรมปิฎก จำนวน ๔๐ รูป (ตรวจชำระเล่มละ ๓ รูป ไม่นับรวมสังฆปาโมกข์ฝ่ายพระอภิธรรมปิฎก ประธาน รองประธาน และเลขานุการ) เป็นกรรมการตรวจชำระพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งมี ๑๒ เล่ม แบ่งออกเป็น

- อัมมสังคณี (เล่ม ๓๔)
- วิภังค์ (เล่ม ๓๕)
- ธาตุกถา (เล่ม ๓๖)
- ปุคคัลบัญญัติ (เล่ม ๓๖)
- กถาวิตุ (เล่ม ๓๗)
- ยมก (เล่ม ๓๘, ๓๙)
- ปฎฐาน (เล่ม ๔๐, ๔๑, ๔๒, ๔๓, ๔๔, ๔๕)

คณะกรรมการปาติวิโสถกะคณะนี้ ตรวจชำระพระอภิธรรมปิฎกทั้งภาษามคธ และภาษาไทย โดยสอบทานกับพระไตรปิฎกฉบับอักษรไทย และอักษรอื่น ๆ และสอบทานกับอรรถกถา ฎีกา โยชนา สัททวิเสส และปกรณ์วิเศษ พร้อมทั้งตรวจสอบแก้ไขคำแปลภาษาไทยให้ถูกต้อง ในการนี้ให้มีหน้าที่รับรองการตรวจชำระพระวินัยปิฎก และพระสุตตันตปิฎกสำหรับกองอื่นด้วย

๓.๔ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราชแต่งตั้งคณะกรรมการแห่งสังคีตการกสงฆ์ คณะกรรมการคณะนี้ ประกอบด้วยพระเถระผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก จำนวน ๑๕ รูป คัดเลือกจาก คณะกรรมการปาติวิโสถกะทั้ง ๓ คณะ คณะละ ๒ รูป และพระเถระผู้ทรงคุณวุฒิอื่นอีก ๙ รูป

คณะกรรมการคณะนี้ มีหน้าที่ดูแลการดำเนินงานตรวจชำระพระไตรปิฎก ให้เป็นไปตามมาตรฐานที่กำหนดไว้ และสอดคล้องเป็นแนวเดียวกัน และให้ฉันทานุมัติ ในการที่จะนำพระไตรปิฎกเล่มที่ชำระแล้ว เข้ารับการรับรองจากสังฆคติกการสงฆ์

๓.๔ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราชแต่งตั้งศาสนบัณฑิตในการสังคายนา พระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก

๓.๔.๑ ศาสนบัณฑิตฝ่ายบรรพชิต

๓.๔.๒ ศาสนบัณฑิตฝ่ายคฤหัสถ์

ศาสนบัณฑิตคณะนี้ ประกอบด้วยพระภิกษุและคฤหัสถ์ผู้ทรงคุณวุฒิ ทางด้านพระไตรปิฎก มีหน้าที่ช่วยเหลือทางวิชาการ และอำนวยความสะดวกแก่คณะกรรมการปาติวิโสภะทั้ง ๓ คณะ ให้ดำเนินการตรวจชำระพระไตรปิฎกฉบับหลวง ทั้งภาษามคธ และภาษาไทย สำเร็จบรรลุเป้าหมายด้วยความเรียบร้อยถูกต้องสมบูรณ์

๓.๖ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราชแต่งตั้งกรรมการดำเนินการและประสานงาน

๓.๗ พระลิขิตสมเด็จพระสังฆราชถวายการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก ไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ตามโบราณราชประเพณี

๓.๘ ประชุมประธานกรรมการและรองประธานกรรมการปาติวิโสภะทั้ง ๓ คณะ พร้อมทั้งเชิญศาสนบัณฑิตบางท่าน หรือจัดทำปฏิทินปฏิบัติการการสังคายนา พระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก

๓.๙ ประชุมปฐมนิเทศคณะกรรมการปาติวิโสภะทั้ง ๓ คณะ ชักซ้อมความเข้าใจในการตรวจชำระพระไตรปิฎกทั้งภาษามคธและภาษาไทย เพื่อให้ปฏิบัติงานไปในแนวเดียวกัน

๔. สถานที่ดำเนินการ

๔.๑ เมื่อทรงรับไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ตามลิขิตของสมเด็จพระสังฆราช ที่ทรงถวายตาม ข้อ ๓.๗ แล้ว กำหนดพระราชพิธีประกาศการอุปถัมภ์การสังคายนาตรวจชำระพระไตรปิฎก ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

๔.๒ ประชุมคณะกรรมการอำนวยการ และสังฆคติกการสงฆ์ เป็นการประชุมใหญ่ ณ พุทธมณฑล

๔.๓ ประชุมปฏิบัติการคณะกรรมการปาติวิโสภะทั้ง ๓ คณะ ณ ตำหนักสมเด็จพระ

วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

๕. ขั้นตอนการตรวจชำระพระไตรปิฎก

๕.๑ วาระที่ ๑ คณะกรรมการปาติวิโสธกะแต่ละคณะดำเนินการตรวจชำระพระไตรปิฎก ทั้งภาษามคธและภาษาไทย ในความรับผิดชอบให้ถูกต้องสมบูรณ์

๕.๒ วาระที่ ๒ เมื่อกรรมการปาติวิโสธกะแต่ละคณะดำเนินการตามวาระที่ ๑ แล้วให้นำมาพิจารณารวมในคณะกรรมการปาติวิโสธกะทั้ง ๓ คณะ พร้อมกันเพื่อรับรองในวาระที่ ๒

๕.๓ วาระที่ ๓ เมื่อดำเนินการตามวาระที่ ๒ แล้ว นำมาเสนอเพื่อส่งสถิติการกสงฆ์พิจารณารับรองในวาระที่ ๓

๖. ระยะเวลาการดำเนินการ

ให้ประธานกรรมการและรองประธานกรรมการปาติวิโสธกะทั้ง ๓ คณะ ซึ่งจะประชุมหารือกันในข้อ ๓.๘ กำหนดระยะเวลาให้การดำเนินงานเสร็จเรียบร้อยบริบูรณ์ ก่อนวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ครบ ๕ รอบนักษัตร ในปี พ.ศ. ๒๕๓๐

ทัศนะเกี่ยวกับการทำสังคายนาชำระพระไตรปิฎก

๑. พระไตรปิฎกฉบับสมบูรณที่สุด มีทางเป็นไปได้หรือไม่ ?

โดย พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตฺโต)

การสังคายนาอย่างเต็มขนาดก็ดี การสังคายนาคัมภีร์โดยเฉพาะก็ดี ท่านได้จัดทำกันมาแล้วหลายยุคหลายสมัย ในประเทศทั้งหลายอื่นก็มาก ในประเทศไทยนี้ก็มี พระไตรปิฎกที่ได้รับการตรวจชำระแล้วจึงมีมากมายหลายฉบับ จารึกไว้ด้วยอักษรของชาติต่าง ๆ กระจายออกไปทั้งในประเทศตะวันออก และประเทศฝ่ายตะวันตก อีกทั้งปัจจุบันนี้ การพิมพ์และระบบการประมวลเก็บถ่ายถอดใช้ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ก็เจริญก้าวหน้าอำนวยความสะดวกเป็นอย่างยิ่ง ชาวพุทธในสมัยปัจจุบันจึงเป็นผู้มีโอกาสมากที่สุดที่จะทำงานเกี่ยวกับคัมภีร์พระพุทธศาสนาให้ได้ผลดีที่สุด ไม่ว่าจะเป็นในแง่การค้นคว้าเข้าถึงแหล่งแห่งความรู้ หรือในแง่ที่จะชำระสะสางจัดพิมพ์คัมภีร์ขึ้นใหม่ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ และให้ใช้ประโยชน์ได้โดยสมบูรณ์

พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ เป็นคัมภีร์หลักทางพระพุทธศาสนา เป็นหลักฐานที่ได้ผ่านการตรวจสอบมาแล้วตามระเบียบวิธี โดยอาศัยพระไตรปิฎกทั้งฉบับเก่าก่อนของประเทศไทยเอง ที่ได้ตรวจชำระสอบทานกันมาโดยลำดับ และเทียบเคียงกับฉบับของประเทศอื่น ๆ แล้ว จึงยอมรับให้เป็นฉบับทางการของประเทศไทย อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาในข้อที่ว่าปัจจุบันนี้ได้มีพระไตรปิฎกฉบับของประเทศอื่น ๆ ที่ได้ตรวจชำระขึ้นใหม่ภายหลังซึ่งมีความเรียบร้อยบริบูรณ์ยิ่งขึ้น สามารถจัดหามาได้ไม่ยากนัก กับทั้งมีระบบการพิมพ์และการประมวลเก็บใช้ถ่ายถอดข้อมูลที่เจริญก้าวหน้ามาดั่งกล่าวแล้วข้างต้น ในเมื่อได้มีการประกาศจัดให้มีการทำสังคายนาตรวจชำระพระไตรปิฎกขึ้นในบัดนี้แล้ว ก็นับว่าเป็นโอกาสอันดีเลิศที่เราจะนำเอาพระไตรปิฎกฉบับอื่น ๆ เท่าที่มีโดยเฉพาะฉบับที่บริบูรณ์ที่สุดทั้งหมด เป็นแหล่งข้อมูล พร้อมด้วยระบบการพิมพ์และการประมวลเก็บใช้ถ่ายถอดข้อมูลอันมีประสิทธิภาพที่สะดวกและพร้อม เป็นเครื่องมือ ดำเนินการตรวจชำระและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกครั้งใหม่ ให้ได้พระไตรปิฎกฉบับทางการของชาติไทย ที่สมบูรณ์และทรงคุณค่ามากที่สุด ซึ่งได้แก้ไขข้อบกพร่องที่ยังมีอยู่ในฉบับสยามรัฐให้หมดไป และเป็นยอดสุดของพระไตรปิฎกนานาชาติประดามี

ได้หวังไว้ว่า พระไตรปิฎกฉบับที่สมบูรณ์เป็นยอดสุดนั้น จะมีคุณสมบัติที่สำคัญดังนี้

๑. ถูกต้องสมบูรณ์ที่สุด คือได้ตรวจชำระสอบทานอย่างละเอียดลอบกับพระไตรปิฎกฉบับของประเทศต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันมากที่สุดครบหมดทุกฉบับ ได้ทำให้ข้อความที่ตกหล่นหายไปฉบับเดิมกลับมีขึ้นเต็มความอย่างถูกต้องครบถ้วน ได้แก้ไขข้อผิดพลาดน้อยใหญ่ให้หมดไป ได้วินิจฉัยข้อที่เป็นปัญหาทั้งหลายด้วยหลักวิชาและความมีเหตุผลอย่างรอบคอบ ได้บันทึกหลักฐาน ข้อควรรู้ และข้อสำหรับตรวจสอบทั้งหลายไว้อย่างเรียบร้อย และมีความกลมกลืนสอดคล้องประสานเป็นแบบแผนอันหนึ่งอันเดียวกัน ตลอดทั้งสามปิฎก เช่น ในการจัดหมวดหมู่ การตั้งหัวข้อ การจัดหน้า และการสะกดคำเดียวกัน เป็นต้น

๒. ใช้ประโยชน์ได้ดีที่สุด คือ มีระบบการจัดและเครื่องช่วยที่ทำให้การศึกษาค้นคว้าอ้างอิงเป็นไปอย่างสะดวกและได้ผลดีที่สุด โดยมีสารบาญที่ชัดเจนดูง่าย ดัชนีต่างประเภทที่จะเอื้อยศสมบูรณ์ การจัดหมวดหมู่เรื่อง การวางชื่อเรื่องชื่อสูตร การแบ่งลำดับข้อ และการให้ตัวอักษร เป็นต้น ที่ช่วยให้เกิดความกระจ่างแจ้ง ค้นคว้าอ้างอิงได้สะดวกรวดเร็ว

๓. เป็นสากลที่สุด คือ เป็นหลักกลางที่ผู้ค้นคว้าอ้างอิงที่ใช้พระไตรปิฎกอันทุกฉบับสามารถใช้ร่วมด้วยได้ หรือใช้แทนฉบับนั้น ๆ ได้ เหมือนเป็นฉบับเดียวกัน แม้ว่าในวงการศึกษาพระพุทธศาสนาระหว่างประเทศจะยังไม่มีการจัดระบบอ้างอิงในพระไตรปิฎก ให้เป็นแบบแผนอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ในการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับใหม่นี้ก็จะได้กำหนดวิธีการที่จะให้พระไตรปิฎกฉบับนี้ชุดเดียวเป็นตัวแทนกลางที่ใช้พระไตรปิฎกฉบับอื่นทุกชุด แม้จะใช้ระบบอ้างอิงของฉบับนั้น ๆ ก็สามารถค้นคว้าหาจากฉบับใหม่นี้ได้ดุจเป็นฉบับของตน

นอกจากนั้น ในฐานะที่เป็นพระไตรปิฎกฉบับหลวงของประเทศไทย ก็จะมีเอกลักษณ์ของความเป็นไทยอยู่ด้วย คุณลักษณะนี้จะรักษาไว้ได้ด้วยหลักปฏิบัติ ดังเช่น ในกรณีที่พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐเดิมกับฉบับอื่นมีข้อความหรือถ้อยคำต่างกัน แต่ลงวินิจฉัยว่าใช้ได้ด้วยกันทั้งสองอย่าง ก็ให้ถือตามฉบับเดิมของไทย พร้อมนี้ คุณสมบัติอีกอย่างหนึ่งที่พึงพ่วงมา ก็คือ ความประณีตในการพิมพ์ และความมีคุณภาพสูงของเล่มหนังสือ นี้จะเป็นดังตราขุแห่งเกียรติภูมิของชาติไทยและคณะสงฆ์ไทย

ความหวังข้างต้นนี้จะสำเร็จได้ ก็ด้วยปัจจัยหลายอย่าง แต่ปัจจัยอย่างหนึ่งที่เป็นแกนกลางทรงความสำคัญอย่างยิ่ง ก็คือ ผู้ทำงานและผู้เกี่ยวข้องทุกคนจะต้องมีความตั้งใจแน่วแน่ เป็นเครื่องนำจิตและนำการกระทำว่า จะทำให้ดีที่สุด ทำให้งานสำเร็จออกมาอย่างดีที่สุด

โดยคำนึงถึงเรื่องอื่นแต่น้อย

หากขาดความตั้งใจดังกล่าวนี้ จะไม่สามารถทำให้งานสำเร็จออกมาอย่างดีที่สุด ก็คงจะมีพระไตรปิฎกฉบับอื่นมารับเอาความสมบูรณ์เป็นยอดสุดนี้ไปจนได้ ในวันหนึ่งข้างหน้า

๒. พระเทพสิทธิมุนี (โชดก ญาณสิทธิ)

ประธานกรรมการปาฏิวิไลศกะฝ่ายพระอภิธรรม ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับการทำสังคายนาชำระพระไตรปิฎก ดังนี้

ทัศนะ แปลว่า ความเห็น ในการทำสังคายนาชำระพระไตรปิฎกครั้งนี้ ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า สมควรเป็นอย่างยิ่ง เพราะผู้ที่จะทำได้นั้น ต้องเป็นผู้มีบุญญาธิการได้ส่งสมมาในปางก่อนมากอยู่ เข้าในหลักที่ว่า “บุญไม่มี บารมีไม่แก่” คือถ้าไม่มีบุญ ทำไม่ได้

ในคราวนี้ ที่ทำได้ก็เพราะพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพระบารมีของสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก

ข้าพเจ้าเห็นว่า การทำสังคายนาชำระพระไตรปิฎกนี้ มีประโยชน์อันยิ่งใหญ่ไพศาลต่อพระพุทธศาสนา ประเทศชาติบ้านเมืองมากที่สุด คือหาที่เปรียบมิได้ เพราะเหตุหลายประการ จะขอยกมาเป็นตัวอย่างเพียงเล็กน้อยเท่านั้น คือ

๑. เป็นมหากุศลแก่พุทธบริษัทผู้มีประสาศรัทธาร่วมกันจัดทำทุกฝ่าย
๒. เป็นการเกิดทุนรักษาพระพุทธศาสนาให้ปรากฏแก่พุทธบริษัทตลอดกาลนาน
๓. เป็นการจรรโลงพระพุทธศาสนาทั้งด้านปริยัติ ด้านปฏิบัติ ด้านปฏิเวธ ให้ดำรง

เสถียรภาพอยู่ตลอดกาลปาวสาน

๔. เป็นเหตุให้ท่านผู้ที่ได้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม จนมีความรู้ความสามารถ สอบได้เป็นมหาเปรียญจนถึง ๙ ประโยค เป็นที่สุด ได้ใช้ความรู้ความสามารถของตนตรวจค้น ตรวจแก้ทุกแห่งทุกมุมของพระไตรปิฎก เพื่อให้ถูกต้องที่สุด เท่าที่สติปัญญาของตนจะทำได้ ความรู้ที่เรียนมากก็ไม่เป็นหมัน กลับเป็นประโยชน์ต่อพระศาสนาอีกมากทีเดียว

๕. เป็นเหตุให้พระปาฏิวิไลศกะและศาสนบัณฑิต ได้อ่านพระไตรปิฎกจบแล้ว จะมีความรู้ความเห็นทั้งอรรถทั้งพยัญชนะเพิ่มขึ้นอีกเป็นร้อยเท่าทวีคูณ

๖. เป็นเหตุให้กรรมการเหล่านั้นเป็นผู้มีความชำนาญชำนาญในการอ่านพระไตรปิฎก ค้นพระไตรปิฎก ค้นอรรถกถา ฎีกา เป็นต้น

๗. เป็นเหตุให้หายข้อสงสัยข้องใจในหลักคำสอนต่าง ๆ เช่น บางคนมีความสงสัยว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสพระอภิธรรมไว้ในพระไตรปิฎก ดังนั้นเป็นต้น แต่เมื่อเราตรวจชำระ เข้าจริง ๆ ทุก ๆ เล่ม ทั้งพระบาลี อรรถกถา ฎีกา จะเห็นได้ว่า ท่านได้แสดงหลักฐานไว้ หลายเล่ม หลายหน เช่น

๑. ในอัฐรสาลีนิ หน้าที่ ๔ บรรทัดที่ ๑๙.
๒. ในวิภาวีนฎีกา หน้าที่ ๖๖ บรรทัดที่ ๑๔
๓. ในมิลินทปัญหา หน้าที่ ๑๘ บรรทัดที่ ๑๐
๔. ในอัฐรสาลีนิ หน้า ๔๐ บรรทัดที่ ๕
๕. ในปริวาร พระบาลีวินัยปิฎก หน้า ๒๒๗ บรรทัดที่ ๘
๖. ในพระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ ๓ หน้าที่ ๔๔๓ บรรทัดที่ ๙
๗. ในวินัยปิฎกมหาวิภังค์ เรื่องพระทัฬหะมัลลบุตร หน้าที่ ๓๖๙ บรรทัดที่ ๖
๘. ในพระสูตร เถรือปทานพระบาลี หน้า ๓๐๙ บรรทัดที่ ๑๘
๙. ในวินัยปิฎก ภิกขุณีวิภังค์ หน้า ๒๕๕ บรรทัดที่ ๕
๑๐. ในอัฐรสาลีนิ หน้า ๓๙ บรรทัดที่ ๑๕

๘. เป็นเหตุให้กรรมการบาลีวิไลภะ ได้สอบทานจากหนังสือประเทศต่าง ๆ หลาย เล่ม ที่อ่านไม่ได้ท่านก็ได้เรียนจนอ่านได้ ตรวจเทียบกันได้อย่างสบาย จนท่านมีความ ชำนิชำนาญหลายภาษายิ่งขึ้น

๙. ได้มีความรู้ความเข้าใจในการทำสังคายนาชำระพระไตรปิฎก จากประเทศ ของตนและนานาอารยประเทศมากยิ่งขึ้นกว่าไม่ได้ทำเป็นหลายเท่า

๑๐. ให้ท่านเป็นผู้มีความเฉลียวฉลาดในเชิงหนังสือเพิ่มขึ้นอีกมากมาย

๑๑. ให้ท่านมีความสามัคคีกันเป็นอย่างดี

๑๒. ให้ท่านได้เสียสละกำลังทุกอย่างมาร่วมกันจัดรวมกันทำ ล้วนนำมาแต่ความดี ความเจริญทั้งสิ้น

๑๓. ได้แสดงออกซึ่งความจงรักภักดี ความกตัญญูกตเวทีต่อองค์สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก และต่อครูบาอาจารย์ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้แก่ท่านมา จนท่านมีความสามารถขนาดนี้

๑๔. ได้พากันทำด้วยจิตเป็นมหากุศลจริง ๆ ทั้งนี้เพื่อสนองพระราชศรัทธา เพื่อ ถวายพระราชากุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในวโรกาสที่พระองค์ท่านได้มี

พระชนมายุหม่นเวียนเปลี่ยนมาบรรจบครบ ๔ รอบนักษัตร คือ ๖๐ พระพรรษา ในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ นี้

๑๔. ทำให้ได้ความรู้เพิ่มเติมจากเดิมอีกมาก และสามารถแก้ความเข้าใจผิดได้ดี เช่น ในกิจวัตร ๑๐ ประการ ที่ครูบาอาจารย์แต่โบราณได้ปฏิบัติสืบ ๆ กันมา มีอยู่ข้อหนึ่งว่า "อยู่กรรม"

คำว่า "อยู่กรรม" นี้ มีความหมายได้ ๒ อย่าง คือ

๑. อยู่กรรมเพื่อออกจากอาบัติสังฆาทิเสส
๒. อยู่กรรมเพื่อเจริญกรรมฐาน เรียกว่า วิปัสสนาปรีวาส ข้อนี้ จะเป็นใคร ๆ ก็อยู่ได้ คือ จะเป็นพระ เป็นสามเณร เป็นอุบาสก อุบาสิกา เป็นแม่ชี ก็ได้ เพราะมีหลักฐานปรากฏเด่นชัดอยู่แล้ว ในอัฐฐสาลินี ทศตยภาค หน้า ๘๕ ฉบับภูมิพโล ว่า

ตตุถ โย อาทิตฺ กิลเส วิขมฺเภนฺโต ทุกฺเชน สสงฺขารเณ สปุโยเคน กิลมฺฺโต
วิขมฺเภติ, ตตุสฺส ทุกฺษาปฏิปทา โหติ ฯ

โย ปน วิขมฺภิตกิลเส วิปัสสนาปรีวาส วสนฺโต จิเรน มคฺคปาตุกาว่า ปาปุณฺณาติ ฯ

ในอัฐฐสาลินีโยชนา หน้า ๒๖๑ ว่า

ตตุภาติ ทุกฺษาปฏิปทฺนฺตืออาทิวาเจเน วินิจฺฉโย เวทิตฺพุโ, วิขมฺภิตา กิลเสธา
เยนโส วิขมฺภิตกิลเส วิปัสสนาปรีวาส วสนฺโตติ, วิปัสสนํ กโรนฺตตติ อธิ

๑๖. เมื่อชำระตรวจทานกันจริง ๆ แล้ว ย่อมพบความพบพร่อง ข้อบกพร่องในพระไตรปิฎกมีไฉนน้อยเลย ดังที่พระปาสิวิโสธกะทุก ๆ กอง ทุก ๆ แผนกได้ทราบ ได้รู้ ได้เห็น กันอยู่แล้วนั้น

สรุปความได้ว่า การทำสังคายนาชำระพระไตรปิฎกนี้ เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง และสมควรทำเป็นอย่างยิ่ง เพราะถ้าพระไตรปิฎกยังมีบริบูรณ์อยู่ตราบใด การศึกษาเล่าเรียน การประพฤติปฏิบัติตามก็มีอยู่ตราบนั้น พระสังฆธรรม ๓ ก็ยังมีอยู่ หนทางแห่งความพ้นทุกข์ หนทางแห่งสันติสุขก็ยังมีอยู่ตราบนั้น ศาสนาก็ยังเจริญรุ่งเรืองปานประหนึ่งว่าพระจันทร์เพ็ญลอยเด่นแจ่มอยู่ท่ามกลางงานภาตราบนั้น สมดังหลักฐานที่มีปรากฏอยู่ในมังคลัตถกปิณฑภาค ๑ หน้าที่ ๗๗ บรรทัดที่ ๑๖ - ๑๗ - ๑๘ ว่า

"ยาว หิ อิมา จตฺสฺโส ปรีสา มํ อิมาย ปฏิปฺตติปูชาย ปุเชสฺสนฺติ ตาว มม สาสนนภมฺชฺเฒ ปุณฺณจฺนฺโต วย วิโรเจสฺสติ" ดังนี้

ด้วยเหตุผลดังที่ได้ชี้แจงมานี้ ข้าพเจ้าจึงมีทัศนะคือความเห็นว่าเป็นว่า

“การทำสังคายนาราชารพระไตรปิฎกนี้ สมควรทำเป็นอย่างยิ่ง และก็ไม่มีใครรู้ว่า
อีกกี่ปีจึงจะได้ร่วมกันทำเป็นพุทธบูชาอย่างนี้”

โครงการสังคายนาพระธรรมวินัย^๑

๑. หลักการและเหตุผล

ด้วยสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (วาสนมहाเถระ) ได้ทรงปรารภถึงการที่รัฐบาลและประชาชนชาวไทยได้ร่วมใจกันดำเนินการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี เมื่อพุทธศักราช ๒๕๒๕ อันเป็นการแสดงออกซึ่งความสำนึกในพระมหากษัตริย์คุณ แห่งองค์พระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์ทุกพระองค์ และทรงดำริเห็นว่า เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ควรจะได้เริ่มดำเนินการสังคายนาพระธรรมวินัย โดยการตรวจชำระและจัดพิมพ์พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาขึ้นเป็นการเฉลิมพระเกียรติแห่งองค์พระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์ ด้วยทรงพิจารณาเห็นว่า คัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งฉบับภาษาบาลีและฉบับภาษาไทยที่ได้จัดพิมพ์ขึ้นเผยแพร่แล้วนั้น มีส่วนที่ควรปรับปรุงเพิ่มเติมอยู่อีก ทั้งพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่เป็นบริวารคือ คัมภีร์อรพตถา ฎีกา เป็นต้น ที่ยังมิได้ตรวจชำระและจัดพิมพ์ขึ้นเป็นอักษรไทยก็มีอยู่เป็นอันมาก ควรมีการตรวจชำระและจัดพิมพ์พระคัมภีร์ดังกล่าวให้สมบูรณ์บริบูรณ์ โดยเริ่มต้นตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๕ อันเป็นปีครบรอบ ๒๐๐ ปีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นไป

สำหรับคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีและภาษาไทยนั้น ควรทำการตรวจชำระและจัดพิมพ์ให้แล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ซึ่งจะเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบในปีนั้น นอกจากนี้ สมเด็จพระสังฆราชยังทรงดำริเห็นว่า การสังคายนาพระธรรมวินัยโดยการตรวจชำระและจัดพิมพ์พระคัมภีร์นี้ จะทำให้เกิดความร่วมมือ ความสามัคคีระหว่างคนในชาติขึ้นหลายประการ ดังความละเอียดปรากฏในพระลิขิตถึงอธิบดีกรมการศาสนา ลงวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๒๕ ทั้งรัฐบาลก็ได้เห็นความสำคัญของการสังคายนาพระธรรมวินัยดังกล่าวนี้ จึงได้บรรจุโครงการสังคายนาพระธรรมวินัยไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ห้า (พ.ศ. ๒๕๒๕ - ๒๕๒๙)

๑. สัจฉิกร โครงการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก ในพระบรมราชูปถัมภ์, โรงพิมพ์กรมการศาสนา, พ.ศ. ๒๕๒๘, หน้า ๔๔ - ๔๗

ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ จึงควรดำเนินการสังคายนาพระธรรมวินัยให้สำเร็จตาม
วัตถุประสงค์ โดยเริ่มตั้งแต่ปีงบประมาณ ๒๕๒๘ เป็นต้นไป

๒. วัตถุประสงค์

(๑) เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในวโรกาสที่เจริญ
พระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ

(๒) เพื่อให้ประเทศไทยมีพระไตรปิฎกฉบับหลวงที่สมบูรณ์

(๓) เพื่อความมั่นคงแห่งพระบวรพุทธศาสนา

(๔) เพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนาให้แพร่หลายยิ่งขึ้น

๓. เป้าหมาย

ตรวจชำระและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาบาลี ภาษาไทยอย่างละ ๒๕๓๐ จบ และ
จัดพิมพ์ประมวลข้อปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา ตอน ๑-๒-๓ โดยแยกตรวจชำระ
และจัดพิมพ์ ดังนี้

พ.ศ. ๒๕๒๘

- ทำพิธีเปิดประชุมการสังคายนา วาระที่ ๑

(๑) ตรวจชำระและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาบาลี ๑๕ เล่ม

(๒) ตรวจชำระและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทย ๑๕ เล่ม

(๓) จัดทำและพิมพ์ประมวลข้อปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา ตอน ๑

- ทำพิธีปิดประชุมการสังคายนา วาระที่ ๑

พ.ศ. ๒๕๒๙

- ทำพิธีเปิดประชุมการสังคายนา วาระที่ ๒

(๑) ตรวจชำระและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาบาลี ๑๕ เล่ม

(๒) ตรวจชำระและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทย ๑๕ เล่ม

(๓) จัดทำและพิมพ์ประมวลข้อปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา ตอน ๒

- ทำพิธีปิดประชุมการสังคายนา วาระที่ ๒

พ.ศ. ๒๕๓๐

- ทำพิธีเปิดประชุมการสังคายนา วาระที่ ๓

(๑) ตรวจชำระและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาบาลี ๑๕ เล่ม

- (๒) ตรวจชำระและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทย ๑๕ เล่ม
- (๓) จัดทำและพิมพ์ประมวลข้อปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา ตอน ๓
- ทำพิธีปิดประชุมการสังคายนา วาระที่ ๓

๔. แนวทางดำเนินการ

การดำเนินการ

- (๑) การตรวจชำระและจัดพิมพ์พระไตรปิฎก อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์
- (๒) คณะสงฆ์และรัฐบาลแต่งตั้งคณะกรรมการทั้งฝ่ายวิชาการและธุรการขึ้นดำเนินการ
- (๓) จัดตั้งกองทุนสังคายนาพระธรรมวินัยขึ้นเพื่อให้เป็นงานสืบเนื่องกำลังคน

(๑) ฝ่ายวิชาการ ตั้งศาสนบัณฑิตทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต เป็นผู้รับผิดชอบในการตรวจชำระ เรียบเรียงต้นฉบับประมวลข้อปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนาและจัดพิมพ์

- (๒) ฝ่ายธุรการ เจ้าหน้าที่กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา
งบประมาณ

เงินอุดหนุนจากงบประมาณแผ่นดินสำหรับพระไตรปิฎกภาษาบาลี และประมวลข้อปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา ๒๔,๐๒๔,๐๐๐ บาท เงินกองทุนพระไตรปิฎกสำหรับพระไตรปิฎกภาษาไทย ๑๙,๖๕๖,๐๐๐ บาท

๕. ผู้รับผิดชอบโครงการ กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา

๖. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

ประเทศไทยจะได้มีพระไตรปิฎกฉบับสมบูรณ์ทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย ทั้งจะได้มีประมวลข้อปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา อันจะทำให้พุทธศาสนิกชนทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตได้ศึกษาค้นคว้าและถือปฏิบัติในแนวเดียวกัน ทั้งผลงานนี้จะได้นำจารึกไว้ในประวัติศาสตร์ของชาติและพระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

๑. กรมการศาสนา. กระทรวงศึกษาธิการ. ประวัติการศึกษาของสงฆ์. กรุงเทพมหานคร : ๒๕๒๗.
๒. _____ . ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.
๓. _____ . สุนิบัติร โครงการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก ในพระบรมราชูปถัมภ์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๘.
๔. ณรงค์ จิตตโสภโณ, พระมหา. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗.
๕. เทพลีหิมนิ, พระ. ประธานผู้จัดทำ โครงการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก พิมพ์เป็นอนุสรณ์ เนื่องในงานสมโภชสุพรรณบัฏและพัศประจำตำแหน่งสมเด็จพระพุทธอาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), กรุงเทพมหานคร : ร.พ. ประยูรวงศ์, ๒๕๒๙.
๖. ธนิต อยู่โพธิ์. ตำนานพระอภิธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : ศิวพรการพิมพ์, ๒๕๒๗.
๗. พัฒนา เพ็งผลา. ประวัติวรรณคดีบาลี. ประจวบคีรีขันธ์ : โรงพิมพ์ศูนย์การทหารราบ, ๒๕๒๔.
๘. ราชวรมณี, พระ (ประยูรท์ ปยุตโต). ปรัชญาการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา, ๒๕๒๘.
๙. _____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๘.
๑๐. ศรีสมโพธิ, พระ. (เกษม กทธมฺโม). ตำนานพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร : ๒๕๘๔.
๑๑. เสถียร โพธิ์นันทะ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๒.

๑๒. สุชีพ ปุญญานุภาพ. พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ ๖ กรุงเทพฯ :มหา-
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.
๑๓. โสภณคณาภรณ์. พระ (ระแบบ จิตตวาโย). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพ-
มหานคร : ๒๕๒๘.
๑๔. อุดรคณาธิการ. พระ. (ขวินทร์ สระคำ). ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗.